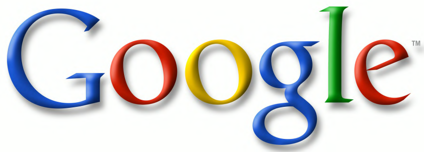
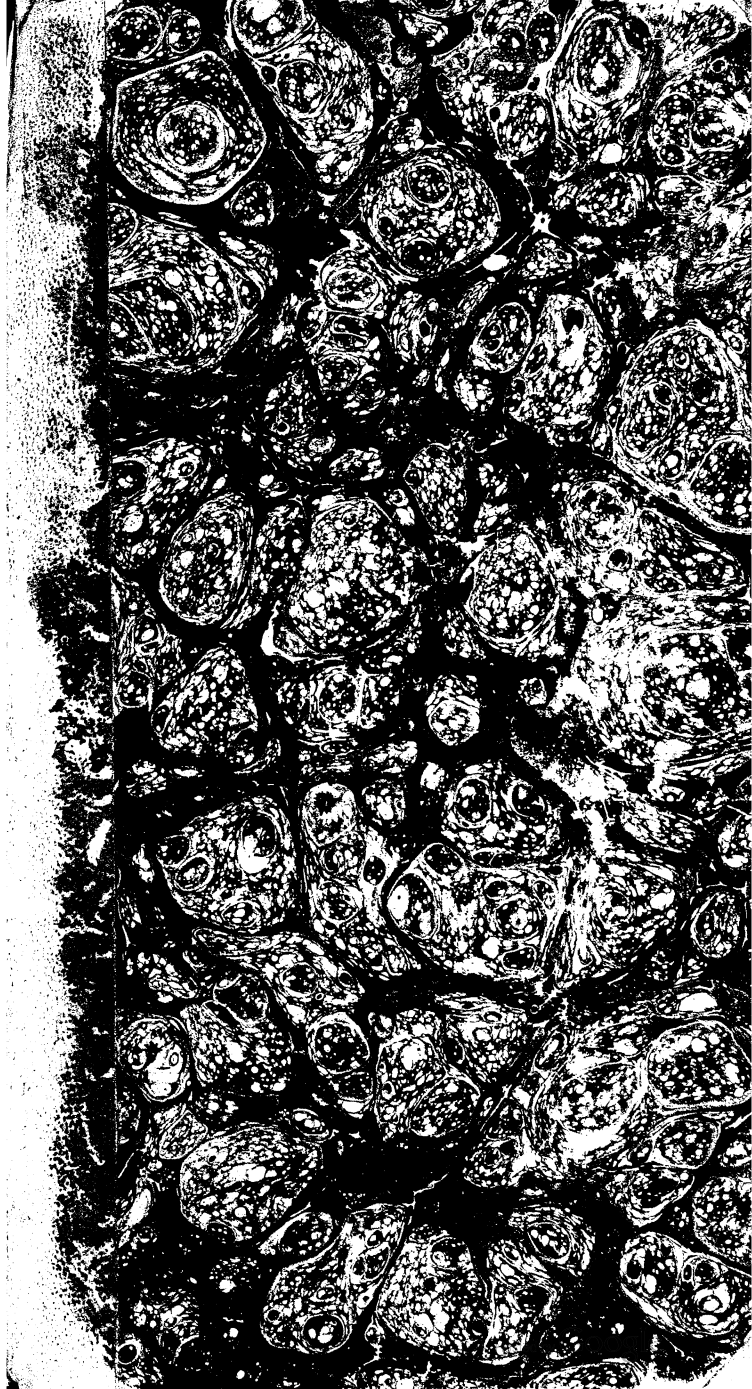

H. Boye.

Thos. R. Price
Copenhagen,
26 Feb. 92

DET

DANSKE, NORSKE OG SVENSKE SPROGS HISTORIE

UNDER DERES UDVIKLING AF STAMSPROGET.

ET AF

SAMFUNDET TIL DEN DANSKE LITERATURS FREMME

KRONET PRISSKRIFT.

AF

N. M. PETERSEN.

FÖRSTE DEL.

DET DANSKE SPROG.

KJÖBENHAVN.

TRYKT PAA DEN GYLDENDALSKE BOGHANDLINGS FORLAG
HOS DIREKTÉUR *JENS HOSTRUP SCHULTZ,*
KONGELIG OG UNIVERSITETS-BOGTRYKKER.

1829.

SAMFUNDET

TIL

DEN DANSKE LITERATURS FREMME

MED

ÆRBÖDIGHED OG TAKNEMMELIGHED

TILEGNET.

FORTALE.

Paa mangehaande Maader er det danske Sprog i nærværende Aarhundrede blevet uddannet; magelöse Digtere have forherliget det, og i næsten alle Fag have Prosaister foröget dets naturlige Uddannelighed og oprindelige Rigdom. Selve Sprogkundskaben er betydelig foröget ved Sproglærer og Ordböger, og til Sprogets Sammenligning med Stamsproget ere store Forberedelser gjorte ved det islandske Sprogs Dyrkelse og ved Udgivelsen af gammeldanske Sprogmindesmærker. Man maatte derfor formode, at det ej vilde vare længe, förend Sprogets Tilstand i dets ældre Perioder, uden hvilken Kundskab hverken dets nuværende Beskaffen-

hed med Sikkerhed og Fuldstændighed kan fremstilles, ikke heller dets Uddannelse bevares for Ensidighed, vilde blive en særegen Gjenstand for den lærde Almenheds Opmærksomhed. Denne vaktes især da SAMFUNDET TIL DEN DANSKE LITERATURS FREMME, kort efter dets Stiftelse, for Aaret 1828 udsatte fölgende Prisspörgsmaal:

„*Hvorledes har af det fælles Modersprog, det Islandske, Skriftsproget uddannet sig i de tre nordiske Riger, og i Særdeleshed i Danmark?*"

Ved Besvarelsen af dette Spörgsmaal önskede Selskabet „*ikke blot historisk skildret, hvorledes Sproget til forskjellige Tider har forholdt sig i Danmark og i Norge indbyrdes og til det Svenske, men ogsaa især philologisk og grammatikalsk udviklet, hvori disse Forandringer og Forskjelligheder have bestaaet.*" Ved dette Prisspörgsmaal fremkaldtes nærværende Skrift. Efter at det nemlig i længere Tid

havde været mit Önske, at anvende Stamsproget til at oplyse vort Sprogs nuværende Beskaffenhed (en saare ufuldkommen Pröve deraf udgav jeg i Aaret 1826 i en dansk Orddannelseslære), fandt jeg nu Anledning til at give denne Plan en större Udstrakthed og grundigere Behandling ved at gaae tilbage til vort Sprogs Oprindelse og at fölge det i sin Udvikling af Stamsproget; hin förste Plan havde jeg udkastet, kun forsynet med faa literære Hjælpemidler, denne kunde jeg udföre med Adgang til Universitetsbibliothekets uskaterlige Samlinger og med al önskelig Lejlighed til at erhverve den Kundskab, jeg manglede. Den historiske Del af Opgaven var vel mindre vanskelig at behandle, men det var næppe at formode, at nogen vilde give sig i Færd med den langvarige og möjsommelige Samling, som Betragtningen af Sprogets grammatikalske Tilstand fordrede; men dersom Prisspörgsmaalet denne Gang blev ubesvaret, saa vilde der rime-

ligvis hengaae endnu flere Aar, förend et i længere Tid, især ved Sprogets grammatikalske Behandling, meget föleligt Savn i vor Literatur blev afhjulpet; saaledes forenede ydre Omstændigheder sig med indre Drift, og jeg hengav mig derfor næsten udelukkende til dette Arbejde; det blev aarle og silde min Glæde. Angaaende Behandlingsmaaden kunde der ej være Tvivl om, at de historiske Grunde til Sprogets Forandringer maatte, saa vidt muligt, opsöges, de vigtigste Sprogmindesmærker anföres, og endelig Sprogets grammatikalske Beskaffenhed fremstilles; det sidste kunde kun skee ved at gaae ud fra det egentlige Modersprog, det gamle nordiske, og med dette bestandig for Öje at betragte Sprogets Forandringer i Tidens Löb; den modsatte Fremgangsmaade, at ville oplyse det gamle Sprog af det nuværende, vilde være ligesaa unaturlig, som vildledende. Dette Æmne var vel lidet bearbejdet; men næ-

sten alle Hovedideerne til det danske Sprogs grammatikalske Forandringer fandtes adspredte i flere af Prof. Rasks Skrifter; det kom mig saaledes tilgode, at jeg efterhaanden, som disse udkom, havde søgt at tilegne mig deres Indhold; denne min mangeaarige Ven gav mig tillige Anvisning til flere Kilder, hvoraf Sprogformens Bestemmelse fornemmelig maatte uddrages, og forsynede mig med andre, som jeg ellers ej skulde have været i Stand til at erholde. Men foruden Kundskab i Stamsproget fordredes tillige et nöjere Bekjendtskab med alle de beslægtede germaniske Sprogstammer, end jeg i saa kort Tid var i Stand til at erhverve; hvad mit Arbejde derfor i denne Henseende kan yde, vil vist nok forekomme Kjenderen utilstrækkeligt. Om Behandlingen af det norske og svenske Sprog, hvor jeg næsten aldeles intet Forarbejde fandt, ved en anden Lejlighed.

Skriftkommissionen i Samfundet til den danske Literaturs Fremme, bestaaende af Etatsraad, Prof. og Ridder *K. L. Rahbek*, Prof. *Rask*, Prof. Ridder *Rafn*, Prof. og Ridder, Rector ved Metropolitanskolen *Nissen*, og Dr. *N. David*, fældede over min indsendte Afhandling fölgende Bedömmelse: „Dette Skrift, der er udarbejdet med umiskjendelig Flid og Nöjagtighed, vidner om Forfatterens Lærdom og Grundighed, og indeholder en tilfredsstillende Besvarelse af det udsatte Prisspörgsmaal. Vel kunde det synes önskeligt, om Forfatteren af haandskrevne Dokumenter havde udfört det norske Sprogs Tilstand i Overgangsperioderne fra 1300-1400 og 1400-1530 noget nöjere, ligesom det svenske Sprogs Overgang maaskee af trykte Kilder kunde have været udviklet noget omhyggeligere, men ikke desto mindre maa Skriftet i enhver Henseende ansees for fuldkommen værdigt til at tilkjendes den af Samfundet udsatte

Pris. I övrigt vil det være tilraadeligt, at Forfatteren ved Trykningen paa flere Steder tilföjer de islandske Ord i Parenthes ved Siden af de danske, da Skriftet derved vilde vinde i Tydelighed for de Læsere, der ere mindre fortrolige med det Islandske." I Fölge denne Bedömmelse fandt jeg det passende, at dele Skriftet i to Dele, af hvilke den förste strax kunde forelægges Almenheden, hvorimod Udgivelsen af anden Del, som vil indeholde det norske og svenske Sprogs Historie samt Sprogpröver af alle tre Sprog, blev opsat til næste Aar, for at begge Nabosprogene, efter Samfundets Önske, kunde behandles med större Udförlighed. Til Understöttelse af förste Dels Trykning tilstod Samfundet 100 Rbd.

Offentlig skylder jeg at bevidne min Tak til Samfundet i Almindelighed og dets höje og hædrede Bestyrelse og Skriftkommission i Særdeleshed, Samfundets Sekretær, Etatsraad Thaarup, der med

sjælden Humanitet har interesseret sig for Udgivelsen af et Arbejde, der ligger udenfor hans Yndlingsfag, og vor Literaturs Veteran Prof. Nyerup, der förstopmuntrede mig til at behandle dette Æmne. Dersom dets Behandling hos Almenheden maatte erholde en Del af den Gunst, hine Mænd have værdiget den, da vil det tröste mig for de betydelige Mangler, den virkelig endnu har.

Angaaende Udgivelsen af denne förste Del bemærkes, at jeg hist og her har bortskaaret noget, rettet Udtrykket, tilsat en og anden Bemærkning, som jeg forhen ikke havde optaget eller som jeg senere havde Lejlighed til at gjöre, men i det hele er denne förste Del saaledes som den indsendtes til Samfundet. Nogle skriftlige Bemærkninger, som Prof. Rask opsatte under Arbejdets Gjennemlæsning til Bedömmelse, har han overladt mig til fri Afbenyttelse; paa flere Steder har Afhandlingen derved vundet i Nöjagtighed

og Rigtighed; hvor disse Bemærkninger ej blot angik enkelte Ord eller Stilen, har jeg anfört Prof. Rask som Hjemmelsmand. Desuden benyttedes naturligvis de Hjælpemidler som havdes dels i Udgaverne af gammeldanske Sprogmindesmærker af Prof. Nyerup og Justitsr. Molbech, dels i K. Anchers og K. Rosenvinges Udgaver af de gamle Love, uden hvilke fortræffelige Verker det næsten vilde have været mig umuligt at arbejde mig igjennem denne vanskelige Del af vort Sprogs ældre Literatur.

Paa flere Steder i dette Skrift har jeg maattet beröre Forholdet imellem det danske og svenske Sprog, og muligen vil mangen Læser bebrejde mig, at jeg har viist den tyske Literatur, som de fleste danske Skribenter skylde deres Dannelse, for liden Opmærksomhed; jeg finder i denne Henseende intet mere passende til at slutte denne Fortale, end den nyeste Ytring, der er kommen mig for Öje om

Forholdet imellem det danske og svenske Sprog. I sidstudkomne femte Hæfte af Maanedsskrift for Literatur (S. 424) siger en mig ubekjendt Forfatter: „Det er bekjendt nok, at de to nordiske Skriftsprog, der have udviklet sig af det fælles Oldsprog, ikke have mindre indbyrdes Lighed, end de to ligeste græske Dialekter: at de nordiske Folk, uundertvungne af Fremmede, have vedligeholdt dels fælles, dels i beslægtede Oldtidsminder: at der til disse Minder slutter sig en Gudeverden, der var alle Nordboer fælles. Man veed det, sige vi, man tilstaaer det villigt; men den nordiske Læseverden glemmer det dog bestandig paa ny, og det ene Nabofolk vedbliver at være ubekjendt med det andets Literatur, aabenbar til begges Skade. Deres Sprog skulde uddanne sig i Forening, laane af hinanden, berigtige sig ved hinanden, nyde gjensidig Gavn af hinandens Sprogopfindelser."

En saadan aandig Forbindelse imellem de nordiske Folk, hvilken Oehlenschläger poetisk skjönt har behandlet i Rolf Krake, vilde ogsaa med Hensyn til Literaturernes ydre Tilstand have vigtige Fölger.

De Forkortelser, som ere brugte ved de grammatikalske Kunstord, ere især: Till. Tillægsord, *adjectiva;* Nf. eller N. Nævneform, *nomin.;* Gf. eller G. Gjenstandsform, *accusat.;* Hf. eller H. Hensynsform, *dativ.;* Ef. eller E. Ejeform, *genitiv.* Kjönnene angives ved Intetk., Hank., Hunk. og Fk. (Fælleskjön); Tallene ved Ent. og Flt. (Ental, *sing.* og Flertal, *plur.*) Ved Gjerningsordene betyder Nf. Navneform, *infinitivus;* M. Maade, *modus;* frems. fremsættende, *indicativus;* bet. betingende, *conjunctivus;* befal. befalende, *imperativus;* Bif. betyder Biform, *supinum;* Tillægsf. *participium;* Nut. Nutid, *præsens;* Dat. Datid, *imperfectum.* Ved Gjerningsordene ere i Almindelighed Formerne anförte i tredie Person, som den der hyppigst forekommer.

De benyttede Haandskrifter findes, naar ej andet er anfört, paa Universitetsbiblioteket.

DET DANSKE SPROGS

HISTORIE

UNDER

DETS UDVIKLING AF STAMSPROGET.

Dersom nogle formeene, at dette buurde skrifves bedre (hvilket og i sandhed er saa) eller anderledis, da formoder jeg, at jo meere forstandig og skikkelig enhver mon være, jo retsindigere dömmer hand og herom; i henseende at intet er begyndt og fuldkommet paa eengang, og jeg selv med tiden skal finde det mig skal mishage herudi. Hvad anderledes skal være, vil jeg i fremtiden forbedre, elder og efterlade dennem det, som i kierlighed til vort Sprog ere mine ligemænd, men i skikkelighed at skrifve derom mine ofvermænd.

P. Syv.

INDLEDNING.

Om Sprogforandringer i Almindelighed.

1. Enhver Formforandring i Naturen medförer en Gjæring, ved hvilken den forberedes og efterhaanden foregaaer. De forhen nöje forenede Grundstoffe afsondre sig fra hverandre og indgaae andre Forbindelser, hvorved tildels ganske ny Produkter fremkomme. En lignende Forandring finder ogsaa Sted ved Sprogene. De gamle Former og Ord gaae enten ligesom af sig selv tabte eller forandres dog saa meget, at det kun ved Studium er muligt, at gjenkjende deres Afstamningers Oprindelse af og Overensstemmelse med Grundordet; eller og der indtræder udenfra en Blanding med fremmede Sprog, hvorved de oprindelige Ord og Former nödes til at forbinde sig med andre, med hvilke de hverken ere forenede ved Slægtskab, ikke heller ret kunne enes i Naboskab, og de maa da enten böje sig efter disse fremmedes Luner eller endog lade sig fortrænge fra deres egen rette Hjemstavn. Finde saadanne Indvirkninger Sted, för-

end noget fast Skriftsprog har dannet sig, da oplöses Sproget saa meget desto lettere i Mundarter. Tabes i disse een eller anden Form, uden at nogen ny er paa rede Haand til at træde i dens Sted, da gjöres gjerne flere Forsög paa at erstatte det manglende, hvorved da flere ensbetydende Former eller Ord komme i Brug ved Siden af hverandre, en Bestræbelse, som ved Sprogets senere fuldkomne Uddannelse bliver af Vigtighed, formedelst de Synonymer, der deraf udvikle sig; men meget ofte endes saadanne Forsög dermed, at det oprindelige og ejendommelige, der hverken for Tanken eller Hukommelsen mere var levende, forglemmes. Paa denne Maade kan man let forklare sig de Forandringer, som finde Sted ved Overgangen fra et Stamsprog til et afledt Sprog.

2. Ved denne Overgang bemærker man især to Hovedforandringer:

Den ældre kunstigere Sprogbygning bliver sædvanlig i det afledte Sprog langt simplere. Vokalovergange smelte sammen og Endelser bortfalde; hvad der i Stamsproget var ganske forskjellige Former bliver i det afledte Sprog kun een. Dette gjælder i Særdeleshed det hele Böjningssystem, i hvilket de finere Adskillelser, f. E. Hensynsformens Adskillelse fra Gjenstandsformen og en nöjagtig anvendt betingende Maade i Almindelighed gaae tabte. Det bliver da ikke længere Endelserne, men Ordenes Stilling og Forbindelser, der paa hvert Sted be-

stemme Meningen. Med langt færre og simplere Midler naaer man saaledes det samme Maal, Forstaaelighed, og hvad der paa den ene Side tabes i Korthed, Udtryksfuldhed og Kraft, vindes paa den anden i Lethed og Velklang, da den bestandige Gjentagelse af samme Endelser ikke mere trætter Øret.

Det afledte Sprog bliver fremdeles ofte blödere end Stamsproget. Dette bevirkes for en Del ogsaa ved Vokalovergangene, i det flere Endelser smelte sammen i een, en Overgang, der i vort Sprog er dreven til Yderlighed; men især fremkommer denne Blödhed ved Forandringen af det hele Konsonantsystem, i det de haarde og skarpe Medlyde og Medlydsforbindelser gaae over til de beslægtede blöde, og mange af de blöde Medlyde endog aldeles falde bort. Ved at betragte begge de yderste Sprogled, den förste Stamme og det afledte Sprog i sin yngste Form, vil man undertiden finde, at Slægtskabet ved alle disse Forandringer er blevet saa ukjendeligt, at kun et övet Öje er i Stand til at opdage det, og et dybere Studium er fornödent til at bevise det.

3. Foruden Tiden, som ikke tillader nogen jordisk Form at bestaae i sin oprindelige Tilstand, kan der til disse og lignende Forandringer gives flere almindelige Aarsager.

Hertil hörer især Folkets Omskiftelse af Bopæl og Levemaade. Med Forandring af Jordbund og Klima fölger en tilsvarende i Sæder og

Sprog; Bjærgboen skifter Tungemaal, naar han i længere Tid har boet paa Sletten, og tapre krigerske Folk ville mangen Gang allene paa deres Sprog kunne skjelnes fra dem, som i lang Tid have levet i Fred eller ere hensunkne i Blödagtighed. Oldtidens Folks Historie yder derpaa flere Exempler.

Af ikke ringere Indflydelse ere allehaande politiske Forandringer, saasom: Erobringer, hvorved forskjellige Folk og deres Tungemaal blandes; Landets Besættelse af Fremmede, hvorved disses Sprog i det mindste for en Tid tillige faaer Indgang, ihvorvel det sjælden fortrænger de Indfödtes; en fremmed Regentstamme, der i Almindelighed förer flere Fremmede, især Adel, ind med sig; Forbindelse af flere Stater under een Konge, hvorved disse Staters Tungemaal blandes eller nogle fortrænges af den herskende Stats; adskilte Provinsers Forening til eet Rige, hvorved Indförelsen af et almindeligt Skriftsprog efterhaanden befordres; og overhoved enhver anden politisk Forbindelse, hvorved det ene Folk betydelig indvirker paa det andet. Paa Grændserne af tvende Riger med forskjelligt Sprog opstaaer derfor en Blanding af disse, hvorved Naturen, der i intet Tilfælde ynder nogen skarpt betegnet Grændse, ogsaa i Sprogene danner sig en gradvis Overgang; paa den ene Side af den egentlige danske Tunge ligger saaledes den saakaldte Flensborger-Dansk, paa den anden Skaansk-Dansk.

Mindre hyppig, men ogsaa desto stærkere virkende, er Indförelse af ny Religion, eller Forandring af den herskende Kirke. Hos Nordboerne, der altid have yndet en vis Ligevægts- og Rolighedstilstand, og derfor udmærke sig ved Vedhængenhed ved det gamle, ere alle saadanne Forandringer komne udenfra. En saadan Omvæltning i den kirkelige Forfatning medförer sædvanlig for Sproget en Ström af ny Ord, og fremmede Missionærer eller andre Religionslærere, som faae det hele Undervisningsvæsen under deres Bestyrelse, virke igjennem den opvoxende Slægt for en lang Tid paa Sproget.

Af en lignende, men ikke saa almindelig Indflydelse, er Indförelse af fremmed Krigsvæsen og Industri, og hyppige Handelsforbindelser med Fremmede. Forandringen ytrer sig her fornemmelig paa de enkelte Haandteringer og disses tekniske Ord.

Endelig komme alle Slags literære Indvirkninger og Forbindelser fortrinlig i Betragtning; hvad der virker Forandring i Folkets hele videnskabelige Retning, maa have en lignende Indflydelse paa Sproget. Men foruden den indre, næsten umærkelige, aandige Overgang i den hele Literatur og dens Udtryk, kan som mere ydre Aarsager nævnes Lærdes Rejser og Dannelse udenlands, som i Middelalderen næsten bestandig var Tilfældet med Nordboerne, samt Oversættelser af fremmede Sprog, hvorved noget af disses Aand, ejendommelige Vendinger og en-

kelte Former og Ord gjerne hænge ved Kopien, især jo större Lighed der er imellem begge Sprog, Originalens og Oversætterens; herpaa give vore fleste nyere Oversættelser paafaldende og lidet tröstelige Exempler.

I Almindelighed virker dog Forbindelsen med Fremmede og politisk eller literær Afhængighed af disse ikke saa meget paa Sprogets egentlige Formlære, som paa Orddannelsen og Ordforraadet. Den mest i Öjne faldende Virkning er Indförelse af mangfoldige fremmede Ord, hvilke Sprogrensningen forgæves söger at trænge tilbage, saa længe Modersmaalet ikke selv har udviklet sin Ordrigdom og Ejendommelighed saa meget, at det er i Stand til med samme Lethed og Klarhed ved egen Hjælp at udtrykke det Begreb, som ved det fremmede Ord skal betegnes. Ogsaa i denne Henseende deler Sproget Skæbne med det hele Folk.

Ved Literaturens Uddannelse udvikler sig en ny Grund til Forandring, nemlig Stræben efter at udtrykke ny Forestillinger, eller nöjagtig at skjelne imellem nærliggende Bibegreber. Men dette ytrer sig nærmest kun i saadanne Sprog, som, selvstændige og uafhængige af andre, kunne hente det fornödne Sprogmalm af egne Gruber. Hos os, der uden Bekjendtskab med vort Sprogs oprindelige Rigdom paa ædelt Metal, have indrettet vor Filosoferemaade efter vore sydlige Naboer, har denne Stræben ikke bevirket nogen ejendommelig Uddannelse, da vi

sædvanlig kun have ligefrem oversat eller overfört de tyske Ord og Ordformer. Derved er vel bevirket en Forandring, eller, om man vil, en Uddannelse i Sproget, men blot en mekanisk, ikke en organisk.

4. Særegne Aarsager til de enkelte Forandringer kunne være mangfoldige. Nogle ligge i Organernes (Bogstavernes) Natur, og ere derfor omtrent de samme i alle Sprog. De bestaae sædvanlig deri, at de Bogstaver, der have samme Leje, ombyttes med hverandre; saasom

t, þ, d, n, f. E. *þegja*, *tie*; *brennr*, *brænder*;
p, f, b, m, — *eptir*, *efter*; *komber*, *kommer*;
l, n, r, — *lykill*, *Nögel*; *marg*, *mang*; *nogre*, *nogne*, *nogle*;
j, v, — gl. d. *Owe*, *Öje*; o. s. v.

eller at de beslægtede assimileres, som *mylna*, *mylla*, (Mölle); eller forandres efter det fölgende Bogstav, som *samna*, *sanke*; eller bortfalde, som *umb*, *om*, o. desl.

Saadanne Forandringer fæste sig vel efterhaanden, endog temmelig regelmæssig, i een Sprogart anderledes end i en anden [1]), men have for Resten liden eller ingen Indflydelse paa Böjning og Forstaaelighed. Mærkeligere ere derimod saadanne, hvor Stræben efter Analogi eller efter Tydelighed ligger til Grund, da denne i Almindelighed griber ind i Ordenes væsentlige

[1]) f. E. isl. *höfn* (læs *höbn*), sv. *hamn*, dansk *Havn*; isl. *nafn*, sv. *namn*, d. *Navn*, o. s. v.

Form og Böjning. Saaledes kan f. E. en oprindelig Endelse, der var bortfalden, komme tilbage, fordi Böjningens karakteristiske Mærke manglede, og tvende Former, som Sproget i andre Tilfælde adskilte, maatte falde sammen; saasom isl. *haf*, Flt. *höf*, men oprindelig *höfu* [1]), dansk *Hav*, Flt. *Have*, saa og isl. *land*, Flt. *lönd*, oprindelig *löndu*, dansk *Land*, Flt. *Lande*, o. s. v. Da nemlig Selvlydsforandringen, ved hvilken Ent. og Flt. i Islandsken tydelig adskilles, ved Danskens Overgang fra Stamsproget faldt bort (hvorom mere i det fölgende), saa havde man intet andet Middel til at adskille Ent. og Flt. end at tilsætte *e*. I dette Tilfælde tjente Analogien til tillige at befordre Tydelighed. Undertiden synes derimod ogsaa begge disse Love at have virket uafhængige af hinanden, saa at man snart allene synes at have haft Forstaaeligheden for Öje, snart ved Analogien allene vilde komme Hukommelsen til Hjælp. Hvor man nemlig havde Valget imellem flere Ord og Ordformer, foretrak man, blot for at undgaae Misforstand, det ene for det andet; „at *savne* (af isl. *safna*, samle) og tilhobeföje Ordene" forekommer endnu hos Peder Syv, men at beholde denne Form kunde ej ret vel gaae an, da man ved en anden Overgang havde Ordet *savne* (af isl. *sakna*, at savne) i en ganske anden Betyd-

[1]) See *Rask* om det gamle nordiske Sprogs Oprindelse, S. 188 og 193-194.

ning. Ligesaa vil man ved Böjningen lettelig finde Exempler paa Former, som blot skylde Analogien deres Tilværelse; saasom *finder, fandt, fundet; binder, bandt, bundet,* o. s. v. Af begge de anförte Aarsager kan man forklare sig mange af de herefter forekommende Forandringer, hvor Afvigelserne fra ældre Former stræbe hen efter een af dem eller begge; dog have de sjælden sejret, med mindre der i Stamsproget laa nogen Grund til, at lade saadanne Former blive gjældende, thi först naar Opmærksomheden derved tilstrækkeligen var vakt, udbredte Formligheden sig fra enkelte Tilfælde til flere.

Mindre væsentlige ere adskillige andre Forandringer, ved hvis Udvikling vi ej ville opholde os, da de allerede oftere ere fremsatte af andre. Saadanne ere de, der fremkomme af Misforstaaelse, enten af misforstaaede Forkortelser, saasom *Snapsting, Sliparehöj,* eller deraf, at man ej har forstaaet selve Ordet eller dets Endelse, saasom *jejunia quatuor temporum, Kvatemberdage, Tamperdage; Kjödmangergade, Kjöbmagergade,* o. lign. Alle saadanne Forandringer vedkomme sædvanlig kun nogle enkelte Ord, og have ikke indvirket paa den hele Sprogbygning. Undertiden lader sig dog ogsaa heraf interessante Forklaringer udlede; saaledes er maaskee Kjönsforandringen i *en Lov* (isl. *lög*, Intetk. Flt.) fremkommen deraf, at man ej har forstaaet Endelsen i ældre dansk *loghin* (d. e. Lovene), men blandet denne med den bestemte Form i Ental-

let, hvorved disse Ord ere gaaede over fra Intetk. Flt. til Hunk. Ent.[1])

Jf. Dissertatio de causis diversitatis linguarum, præs. *Olao Borrichio*, Hafniæ 1675. 4. og *Bredsdorffs* Program om Aarsagerne til Sprogenes Forandringer, Kh. 1821. 8.

5. De nys anförte Aarsager til Sprogforandring maatte i de ældre Tider have et saa meget större Spillerum, som der endnu intet fast Skriftsprog var til, men Forandringerne kunde opstaae og forgaae næsten uden at indvirke paa hverandre. Derved forsinkedes ogsaa Uddannelsen af vort ældre Sprog betydelig. Det bestod egentlig kun af flere Mundarter, der endnu mere maatte afsondre sig, da de nordiske Riger vare delte i mange lidet forbundne Provinser, der havde hver sin Forfatning, sine egne Love og Tingsteder. Med alt dette maa man dog ikke forestille sig Dansken i Middelalderen, som et aldeles uordentligt Kaos; tvertimod vil man i dets förste Tidsaldere finde en langt större Nöjagtighed og Regelmæssighed, end en blot löselig Læsning af den Tids Skrifter skulde lade formode. Saalænge som Stamsproget endnu ikke

[1]) At dette og lignende Ord ere gaaede over til Hunk., ikke til Hank., sees af Udtrykket *the samæ log*, som oftere forekommer i vore gamle Love, samt af Ordsproget *Saa gaar laaw som hun haffwer thow* (P. Laale, Nyerups Udg. Nr. 3), saavelsom af Analogien med andre Sprog, som Intetk. Flt. *biblia*, fransk *la bible* (gl. d. *biblien*), hvor en lignende Grund har haft en lignende Virkning.

var fortrængt af noget andet fremmed Sprog, maatte Omhuen for Modersmaalet være större, Afvigelserne færre. Men da Munkene og alle de, som i Middelalderen gjorde nogen Fordring paa lærd Dannelse, især dyrkede det latinske Sprog, maatte Modersmaalet efterhaanden tabes mere og mere af Sigte, og dets Uddannelse overlades den mere udannede Almue. Da Almuens Rettigheder af de indströmmende Tyskere bleve krænkede, og den selv endelig nedsank i virkelig Trældom, maatte ogsaa Sproget forvirres og fordærves aldeles, saa at det bragtes sin Oplösning og Undergang temmelig nær. Fasthed og Bestemthed i Formerne faldt bort; man glemte mere og mere Stamsproget og dets rige Skatte; og da man dog levende fölte Nödvendigheden af, at give Tanken sit nöjagtige Udtryk, saa hentede man dette fra Tyskland, der paa saa mange andre Maader indvirkede paa Norden. Herved opstod en besynderlig Blanding af nordiske og germaniske Ord og Former, hvilke, da Reformationen opvakte Tænkningen, og Bogtrykkerkunsten her, som andensteds, oplivede Literaturen, efterhaanden antoge en fastere og bestemtere Karakter. Et Skriftsprog begyndte at danne sig; det som var tilfælles for alle Dialekter kunde nu træde tydelig frem for alle; Sprogundersögelser kunde endelig tage deres Begyndelse, da Stof dertil nu langt lettere og i större Mængde kunde samles. Saaledes udviklede sig endelig det nuværende danske Sprog, der uagtet

al den Indvirkning, det maatte lide af germaniske Tungemaal, dog i sit hele Grundlag trolig har bevaret sin nordiske Karakter.

En fuldstændigere Udvikling af nysanförte skal være Gjenstanden for den fölgende Undersögelse, hvilken vi begynde med en Betragtning af selve Stamsproget, som Forberedelse til det danske Sprogs senere Tilstand.

FÖRSTE AFDELING.

Om det gamle nordiske Sprog, eller den ældste danske Tunge, og andre nærliggende Sprog.

Benævnelsen Dansk Tunge.

6. Det Sprog, som i de ældste historiske Tider taltes i de tre nordiske Riger, forekommer hos Skribenterne selv under Benævnelserne *dönsk túnga* og *norræna, norrænt mál.*

Disse Benævnelser anvendes i Fleng ved Siden af hinanden, og ikke, som forhen flere og for nylig en Nordmand have ytret, især *dönsk túnga,* naar Talen er om danske, og *norræna,* naar Talen er om norske Sager; den förste Benævnelse, Dansk Tunge, synes endog at have været den oprindelige og ældste. Snorre benytter sig i Fortalen til Heimskríngla af begge Udtryk; han begynder den med, at han har ladet skrive Frasagnene om de Hövdinger „*er ríki hafa haft á norðrlöndum ok á danska túngu hafa mælt;*" og i Snorra-Edda (Rasks Udg. S. 146) siges „*firir því at Fróþi var allra konúnga ríkastr á norðrlöndum, þá var honum kendr friðrinn um alla danska túngu, ok kalla norðmenn þat Fróþafrið.*" Paa det förste af de anförte Steder tillægges altsaa den danske Tunge tillige de Svenske og Norske, om hvis Konger Snorre

egentlig skrev, og paa det sidste udstrækkes „over hele den danske Tunge" tydelig til dem, som boede i alle de nordiske Riger (norðrlönd) eller til alle Nordboer (norðmenn). Mere Tvivl underkastet er det derimod, om Ordet Daner af selve Nordboerne, saaledes som hos de sydlige Skribenter, brugtes om alle Indvaanerne i de tre nordiske Riger. Mærkeligt er dog i denne Henseende Stedet i Knytl. (Kap. 80), hvor der om Ærkebispestolen i Lund siges: *„skyldu þar allir Danir til þjóna"* og strax derpaa i Verset af Markus Skeggesen: *„öll þjóð á danska túngu;"* Forfatteren til Knytl. synes altsaa her at have anseet *Danir* for at være ensbetydende med *öll þjóð á danska túngu*, der, som vi nylig have seet, aabenbar betegner de tre nordiske Folk.

7. Om Grunden til denne Benævnelse af dansk Tunge om et Sprog, der ej blot taltes af det danske, men ogsaa norske og svenske Folk, have Meningerne været temmelig forskjellige. Sperling anförer blandt andet, at de Danske först bleve kristnede. Torfæus og Suhm forklare det deraf, at Danmark allerede udgjorde et anseeligt samlet Rige, medens Naborigerne endnu vare delte i adskillige Smaastater. P. E. Müller bestyrker denne Mening dermed, at det danske Rige indbefattede de fleste Nabokyster, som Nordmænd og Islændere flittig besögte, og som derfor maatte være disse Folkeslag mere bekjendte, end Sverrig, der ad Sövejen laa længere borte, og til Lands formedelst de uvejbare Grændse-

egne fremböd færre Beröringspunkter; samme berömte Forfatter gjör tillige opmærksom paa, at de poetiske Benævnelser, som Hadings Storm, Frodes Fred, o. lign. vise, hvor navnkundige de danske Konger have været. Derimod söger Erichsen Grunden deri, at de Danske af alle de nordiske Folk boede længst imod Syden, og dannede ligesom Sproggrændsen imod Tyskland. Imod sidstanförte kan med Grund indvendes, at det hverken synes grundet i Tingens egen Natur, ikke heller bekræftes af Historien, at et Folk selv plejer at benævne sit Sprog efter Grændsebeboerne, der altid kun udgjöre en liden Del af det hele; tvertimod er det just efter Hovedfolket Sproget sædvanlig faaer Navn; man kalder saaledes endnu den Dag i Dag det svenske Sprog med dette Navn efter Hovedfolket i Sverrig (Svearne), uagtet dette boer i Midten, og det har aldrig baaret Navn af det götiske eller finlandske Sprog. At Fremmede derimod benævne et andet Lands Sprog efter det Grændsefolk, hvormed de staae i nærmest Berörelse, hvorpaa den franske Benævnelse af det tyske Sprog *(allemand)* kan tjene til Exempel, ligger i Sagens Natur. Den förstnævnte Mening bestyrkes derimod i fuldeste Maade af de nordiske Folks ældste Historie. Norge var delt i en stor Mængde Smaastater, der havde liden Samfærsel med hverandre, hvortil Landets naturlige Beskaffenhed heller ikke indböd; det blev vel siden samlet under een Konge, men fuldkommen Forening af

dets Dele fandt först Sted efter en lang Tids Forlöb: Harald Haarfagers Sönner bleve endnu i Faderens levende Live uenige, og Erik Blodöxes Overherredömme havde ej meget at betyde. Efter Hagen Adelstens Fald blev Norge, om ikke af Navn, saa dog i Virkeligheden, atter oplöst i flere Dele: næsten uafhængige af Erik Blodöxes Sönner beherskedes den östre Del af Vigen, Vestfold og de tilgrændsende Lande, Oplandene og Throndelagen med Haalogeland, eller omtrent Halvdelen af Riget, af flere Underkonger eller Jarler. Det sydlige og nordlige Norge opstillede oftere Konger imod hinanden; flere Kongesönner regjerede paa een Gang; og af og til beherskedes Landet af fremmede Nabokonger. Dette vedvarede lige til Kong Sverres Tid, der endnu för han kunde tilkæmpe sig Overherredömmet, havde mangfoldige Partier i Rigets forskjellige Dele at overvinde. Dette i Forbindelse med Landets nordligere Beliggenhed gjorde, at uagtet der i Norges Historie röber sig et indre og kraftfuldt Liv i selve Landet, saa virkede dog Nordmændene ikke saa indgribende paa andre Folkeslag, som de Danske; men först denne Virksomhed udaf og paa Fremmede giver hele Folk, ligesom enkelte Personer, Berömthed. En lignende Beskaffenhed havde det med Sverrig: det egentlige Sverrig og det gotiske Rige udgjorde længe to forskjellige Stater, der vare for smaa til at spille nogen betydelig Rolle udenfor deres eget Land, og först

ved Forbindelsen med Danmark, saasom under Ivar Vidfadme og Harald Hildetand, kunde de vinde betydelig Overvægt. Finland blev först senere forbundet dermed. I Danmark herskede vel ogsaa en Tid lang adskillige Underkonger, men lige fra Rolf Krake af, under Harald Hildetand, Regner Lodbrok og indtil Knud den store, havde de danske Overkonger en saa stor Indflydelse over hele Norden, at de endog udstrakte deres Herredömme over Norge og Sverrig, medens de tillige mod Vesten og Syden gave det danske Navn en Berömthed, som det siden kun i Danmarks lykkeligste Perioder har besiddet. De Norskes Erobringer gik især ud paa de nordlige brittiske Öer, de Danskes derimod paa selve England; Lodbroks Sönner og Knud den stores Rejse til Rom ere anderledes berömte hos de sydlige Folk, end Harald Haarderaades Sejervindinger i Syden og Sigurd Jorsalafars senere og store Rejse til Palæstina, der ikke engang omtales af de sydlige Skribenter. Fra den Tid det danske Rige samledes under Gorm den gamle, vaagede endelig de danske Konger ligesom med en Slags Skinsyge over, at ingen dansk Prins skulde opkaste sig til underordnet Hersker over en enkelt Provins, og Riget blev derfor fra Gorms Tid af bestandig forenet under een Konge. Hertil kommer endnu Danmarks Beliggenhed imellem begge Nordens store Have, og dets naturlige Beskaffenhed, som nöder det

til fortrinlig at lægge Vind paa Sövæsen, hvorved Forbindelsen med Nordens vigtigste Folkeslag staaer det aaben. Da man endnu paa Karl Gustavs Tid erkjendte den historiske Sandhed, at Danmark ved enhver Forbindelse af de tre nordiske Riger maa blive Hovedriget, saa kan det saa meget mindre undre os, at det nordiske Sprog i de ældste Tider, da Danmarks Magt var ulige större, endog hos Islænderne fik Navn efter de Danske, og at ligeledes Fremmede i Syden kaldte det *lingua dacisca*, og i Ordet *Dani* eller *Daci* indbefattede alle Nordboer. Enten man nu vil antage, at det danske Folk ansaaes, i det mindste paa den Tid, da denne Sprogbrug fæstede sig, for det vigtigste i Norden, eller at Sprogarten, saaledes som den var i det egentlige Danmark, har været den vigtigste Sprogart, saa bliver Resultatet omtrent det samme, thi kun den betydelige Rolle, et Folk spiller i Samfærsel og Samkvem med andre, kan hæve dets Sprog til en höjere Anseelse, end Nabodialekterne.

8. Med Adskillelsen fra England sank imidlertid for en stor Del Danmarks Magt og Berömthed, og fra det trettende Aarhundrede af begyndte det at have större Samkvem med Tyskland. Fra denne Tid af kaldtes det nordiske Sprog, i det mindste ligesaa ofte, *norræna*. Men denne Benævnelse er dog vist nok langt ældre end fra denne Tid, dels fordi det er saare naturligt, at Islænderne, som norske Nybyggere,

kaldte deres Sprog efter Moderlandet[1]), og dels fordi Ordet *norræna* ikke blot betegner norsk, men ogsaa nordisk i Almindelighed, hvilken sidste Betydning endog rimeligvis er den förste og oprindelige. Da denne Materie saavel för, som for nylig, har været omtvistet, vil det maaskee ej være upassende her kortelig at beröre den. At Ordet *norræna* har haft Betydning af nordisk i Almindelighed bevises klarlig deraf: at Ordene *norðmenn* (Nordmænd), som vi nu kalde de Norske, og *norðrlönd* (Nordlandene), som vi nu indskrænke til en Del af Norge, i de ældre Tider, hvilket de forhen (S. 15) anförte Steder af Heimskringla og Snorra-Edda vise, betegnede alle de nordiske Folk og Lande[2]), som den Gang havde nogen historisk Vigtighed; at det gamle Sprog ikke har noget andet Tillægsord, end *norrænn*, til at udtrykke *nordisk*, et

---

1) *Túngan er vér köllum norrænu*, Rymbeigla, 3. P. 1 K.

2) Uforenelig hermed er Schönings Mening (Norges Hist. 2 D. S. 174): „*De Nordmænders Navn har haft sin første Oprindelse fra Norge, og fra de nordlige Kanter i Norge; det er vel blevet forbyttet med de Danskes Navn; men det har dog egentlig og for det første kun bemærket de Norske. — Alle de, som have været i Stand til at kjende de tre Hovednationer i Norden, samt ret at skille dem fra hinanden, have fra de Tider af aldrig tillagt Navnet Nordmænd andre, end de Norske allene, aldrig de Danske, aldrig de Svenske eller nogen anden nordisk Nation.*"

Begreb, der dog maatte ligge det saa nær, *norðlægr* betyder nemlig *nordlig*, *nordlig beliggende*, og *norðr*, som man har anfört som et saadant Tillægsord, er et Biord; fremdeles deraf, at Oprindelsen til Ordet *norrænn* og Afledninger deraf aabenbar vise, at Begrebet Nord i Almindelighed deri ligger til Grund: Dannelsen af *norrænn*, *austrænn*, *vestrænn* (nordlig, östlig, vestlig) viser, at der ved det förste Ord ikke kan tænkes paa *norsk*, ligesaa Afledningen *norræna*, Nordenvinden (ikke: norsk Vind). Men ligesaa unægteligt er det, at Ordet *norrænn* hos de Gamle ogsaa forekommer i Betydning af *norsk:* i Graagaas (Vígsl. K. 37) sammenstilles nemlig *Norrænir*, *Danskir*, *ok Sænskir* (Norske, Danske og Svenske); i Vestgötelaghen (Collins og Schlyters Udg. S. 13) staaer *danskan man allæ* (eller) *norrænan man* modsat *utlænskan*, der nævnes som *suþærmaþr allær ænskær maþær* (Tysker eller Engellænder); ogsaa nævnes med Tillægsordet *norrænn* Vægt og andre Omstændigheder, der ligefrem vise hen til et enkelt Folk, f. E. *mark silfrs norræna* (Thorkelins Diplom. Arnæ-Magn. 2 D. S. 144) og *hárskurðr norrænn* (Jus eccles. Vicensium, ed. Finnæus, K. 9). Naar i Örvaroddssaga (K. 4), hvor Talen er om norske Mænd, *at mæla á norræna túngu* modsættes Bjarmernes Sprog, saa synes ligeledes Udtrykket at maatte forklares om det norske Sprog; og i Knytl. (Kap. 78) kaldes Hagen Sunnivesen *hinn norræni* (den norske) i Modsætning til de

andre danske Mænd, der sammesteds nævnes. Det er heller ikke noget usædvanligt, at et Ord har to eller flere Betydninger, som maa forstaaes efter Sammenhængen paa hvert Sted; og saaledes kan *norrænn* meget vel efter sin Oprindelse betyde *nordisk* i Almindelighed, og tillige, anvendt paa enkelt Folk og Sprog, *norsk*, indtil man for at undgaae Misforstaaelse, fandt det passende, at skjelne imellem disse to Betydninger, og anvende Tillægsordet *norskr*, der allerede forekommer i de yngre Sagaer i den anden Betydning af *norrænn*, med hvilket det ogsaa ombyttes, f. E. i Söguþáttr af Hákoni Hárekssyni,[1]) hvor Hagen (S. 426) kaldes *hinn norræni* og (S. 439) *hinn norski*. Men med Sikkerhed kan man, naar Talen er om det gamle Sprog, kun antage, at *norræna*, *norrænt mál* har haft Betydningen af norsk Maal efter Islands Forening med Norge, thi kun fra denne Tid af brugte Islænderne udelukkende denne Benævnelse, indtil Ordet *íslenzka* kom i Brug.

9. Det gamle nordiske Sprog blev altsaa kaldt *den danske Tunge* saalænge som det danske Folk endnu havde megen Indflydelse paa hele Norden. Da den danske Sprogart siden begyndte at afvige betydelig, medens den norske endnu en lang Tid efter blev Stamsproget saare lig, kaldtes det især *norræna* eller *norrænt mál*. Da Danske, Norske og Svenske endelig havde op-

---

[1]) i *Fornmanna Sögur*, 11te B.

hört med at forstaae Sproget, kaldte man det *íslenzka*, fordi det nu var indskrænket til Öen Island allene. Hos de gamle Skribenter selv har man derimod ikke kunnet opvise noget Sted, hvor det kaldes *gautskt mál*, efter Göterne, eller *sönskt*, efter Svearne.

Jf. *O. Sperling* de danicæ linguæ et nominis antiqua gloria, Hafn. 1694, 4. *Torfæi* hist. Norv. 2 D. S. 90-91. *Suhms* Krit. Hist. 1 D. S. 208 fgg. *Vidalin* de linguæ septentrionalis appellatione: dönsk túnga, med Anm. af *Erichsen*, i den Arnæmagn. Udg. af Gunnlangssaga. *Rasks* Vejledn. til det isl. Sprog, Fort. S. VII, Anm. S. XX, o. a. St. *P. E. Müller* om det isl. Sprogs Vigtighed, S. 16-22. *Estrups* Bemærkninger paa en Rejse i Normandi, Fort. S. V-XVI. En anonym Afhandl. i (norske) Morgenblad for 1828, Nr. 20-23.

Det gamle nordiske Sprogs Udbredthed.

10. At det Sprog, som vi nu kalde det islandske, i de ældste Tider taltes i de tre nordiske Riger og altsaa er Stamsproget til disse Rigers nuværende Tungemaal, er med saa omstændelige og nöjagtige Beviser godtgjort af Prof. Rask (Vejledn. til det gl. nord. Sprog, Fortalen, S. XVI-XXIII), at det vilde være Tidsspilde, at opsöge ny; hvor vi end drage hen i de tre nordiske Riger, der lyder ogsaa endnu stedse Beviset i vore Ören. Da imidlertid Spörgsmaalet om, hvorledes det danske, norske og svenske Sprog have udviklet sig af det gamle nordiske, nödvendig forudsætter, at dette virkelig er deres Stammoder, saa maa det tillades mig for Fuldstændigheds Skyld kortelig at gjentage disse Grunde.

At Islandsken, paa Dialektforskjelligheder nær, var det herskende Sprog i de tre nordiske Riger fra den Tid af Aserne kom til Norden, bevises dels af historiske Vidnesbyrd, dels af selve Sprogene.

De historiske Vidnesbyrd ere allerede oftere anförte af andre; nogle, i og for sig klare, skulle derfor her kun anföres som Exempler. I Fortalen til Snorra-Edda (Rasks Udg. S. 16) siges: *þeir Æsir hafa haft túnguna norðr híngat í heim: í Noreg ok í Svíþjóð, í Danmörk ok í Saxland,* hvilket er gjentaget i Rymbeigla, 3 P. 1 K. I et Sögubrot (Fornmanna Sögur, 11 B. S. 412) findes ligeledes: *þat er með sönnu at segja, at túngan kom með þeim* (Asíamönnum) *hígat, er vèr köllum norrænu, ok gekk sú túnga um Saxland, Danmörk ok Svíþjóð, Noreg ok um nokkurn hluta Einglands.* Tydelige Vidnesbyrd for, at samme Sprog endnu længere hen i Tiden taltes i de tre nordiske Riger, give Graagaas og Jonsbogen. I Graagaas (givet 1118) hedder det (Vígsl. K. 37): *Danskir eða Sænskir eða Norrænir, or þeirra konúnga velldi þriggja, er vor túnga er;* og i Jonsbogen (givet 1280) ligesaa (Erfðab. K. 23): *Nú andast útlendr maðr hèr af Noregs Kóngs ríki, þá skal þann arf taka hèr til burtflutníngar epter hann hinn skylldasti frændi hans þeirra sem þá eru hèr... Svâ skal ok fara um arf Danskra manna ok Svenskra, ef þeir andast hèr. En af öðrum*

Saxo i Fortalen til Krönikan siger:
At quoniam regio hæc (o: Dania) Sueciam Norvagiamque tam vocis quam situs affinitate complectitur. — I 5 Bog [illegible] fortæller, at den norske Erik forstod den Danske [illegible] Mand Danicæ facundus linguæ.

túngum enn Danskri skal eingi maðr at frænd-semi arf taka.

De Beviser, som hentes fra Sprogene selv, angaae dels disse i deres gamle Skikkelse, dels deres nuværende Form. Hvad det förste angaaer, da ere Indskrifterne paa de ældste Runestene, som findes i de tre nordiske Riger, udelukkende forfattede i næsten ren Islandsk, og kunne af intet andet Sprog oplyses og rettelig fortolkes. De ældste Böger, som ere forfattede i det danske, norske og svenske Sprog, komme ligeledes Islandsken overmaade nær, en Undersögelse, der vil udgjöre en vigtig Del af nærværende Skrift. Hvad de nordiske Sprog i deres nærværende Form angaaer, da kan visselig ingen forstaae deres Grammatik i dens enkelte Dele eller oplyse de deri forekommende Uregelmæssigheder, uden en temmelig nöje Kundskab i Islandsken; ligeledes vil Forklaring over disse Sprogs enkelte Ord og disses Oprindelse og Betydning uden samme Kundskab være umulig eller forfejles. Ogsaa herpaa vil i det fölgende forekomme Exempler. I Særdeleshed vise Egennavne paa Personer og Steder, der af de nuværende Sprog selv ej lade sig forklare, tydelig Afstamningen fra Islandsk, da de enkelte Bestanddele i dette Sprog have Betydning; saasom *Aarhus*, der intet har at gjöre med nuværende d. *Aar* og *Hus*, men er fremkommet af isl. *Árós*, af *á*, en Flod, Ejef. *ár* og *ós*, Flodmunding; o. s. v. Endelig lade mange

af Almuesprogets Særegenheder sig ogsaa kun af Islandsk forklare.

11. Ogsaa udenfor det egentlige Norden var den danske Tunge ikke ubekjendt. I Engelland indförtes vel först det angelsaksiske Sprog, men ved de Danskes og Norskes idelige Toge derhen og især de förstes store Erobringer blev ogsaa den danske Tunge herskende. Regner Lodbrok og hans Sönner færdedes der paa næsten alle Kyster og Öer; hans Sön Ivar nedsatte sig der; Erik Blodöxe beherskede ligeledes en hel Provins; Svend Tveskjæg og Knud den store erobrede endelig hele Landet. Allerede paa Harald Blaatands Tid gav Kong Edgar Love for Engelske, Danske og Britter,[1]) der altsaa udgjorde de trende Hovedfolk i Landet, og mangfoldige Steder beholdt længe deres nordiske Navne.[2]) Vel indförtes af Vilhelm Bastard (omtrent Aar 1066) det romanske Sprog som Hofsprog; men endnu paa Olaf Hvitaskalds Tid (omtrent 1260) var Sproget, i det mindste i nogle

---

[1]) *Suhms* Hist. af Danm. 3 D. S. 121.

[2]) *Snorre* i Hagen Adelstens Saga, Slutningen af 3 K., hvormed kan jævnföres Olafss. Tryggvas. (i Fornmanna Sögur, 1 B.) K. 15: *Norðimbraland var mest byggt Norðmönnum, siþan Loðbrókar synir vunnu landit; herjuðo þar optliga siþan Danir ok Norðmenn, er vald landsins hafði gengit undan þeim. Mörg heiti landsins ero þar gefin á norræna túngu, sem Grimssker ok Hauksfljót ok mörg önnur.*

Provinser, saa ligt det islandske, at han om Engellændere og Islændere kunde sige: *vèr erum einnar túngu, þó at greinzt hafi mjök önnur tveggja eða nakkvað báðar.* [1])

12. Med Gange-Rolf förtes det nordiske Sprog til Normandi i Frankerig, men ogsaa her blev det romanske, allerede under den anden normanniske Hertug, Hofsprog; ikke desmindre vedligeholdt den danske Tunge sig endnu paa enkelte Steder, især i Bayeux; og ikke allene mange Stedsnavne, Navne paa Vaabenarter og deslige, men ogsaa adskillige andre i det daglige Liv almindelige Ord gik fra det nordiske Sprog over i det romanske, og derfra i det nuværende franske. [2])

Den gamle danske Tunges Beskaffenhed.

13. Vor Kundskab til det islandske Sprog maa hentes dels fra dets Tilstand, saaledes som det endnu lever paa Island, dels fra de mangfoldige Skrifter fra Middelalderen, som forfattede paa Island ere blevne opbevarede indtil vor Tid. Fra den Tid af, da disse Skrifter forfattedes og indtil nu, har det ikke undergaaet meget betydelig Forandring; hvortil Landets afsides Beliggenhed, faa Besög af Fremmede og liden eller næsten ingen Indvirkning af andre Sprog ere rimelige Aarsager. Men vi kunne

---

1) Snorra-Edda, S. 275-276. Jf. Vidalins forhen anförte Afh. S. 239 fgg.

2) See *Depping* Histoire des expéditions maritimes des Normands, 2 D. S. 228 og sidste Bilag.

ikke deraf slutte, at dette Sprog i alle Henseender var af samme Beskaffenhed, medens det endnu taltes paa Fastlandet i Norden, paa en Tid, da Island endnu ikke var bekjendt, og endnu i flere hundrede Aar efter, indtil den Tid, da de paa Fastlandet opstaaende afledte Sprog begyndte at udvikle sig. Tvertimod maa man historisk formode, at flere vigtige Begivenheder i denne lange Tidsrække have indvirket paa Sproget; men formedelst Tidens lange Frastand ere saadanne forsvundne saa godt som uden Spor, naar de ikke vare saa betydelige, at de i een eller anden Henseende forandrede Folkenes hele Forfatning, saa at der opstode ny Indretninger, der atter fordrede ny Benævnelser. Som en saadan Begivenhed viser sig især Kristendommens Indförelse i Norden. En Mængde oprindelig græske Ord, som angik hele den religiöse Forfatning, gik fra det latinske Sprog, som det der iblandt Gejstligheden var det almindeligste, over i det nordiske. I Tidens Længde sammensmeltede imidlertid disse saa nöje med Sproget, at vi i Almindelighed ikke mærke noget til deres fremmede Herkomst, ihvorvel de ere hel forskjellige fra de tilsvarende hedenske, f. E. *prestr* forhen *goði*, *kirkja* forhen *hof*. De förste kristne Missionærer kom til os fra Tyskland, senere fra Engelland, og de germaniske Sprog maatte altsaa meget tidlig ytre deres Indflydelse. Fra Normannernes Toge synes ligeledes enkelte franske Ord at være ind-

komne i det nordiske, saasom *kurteys*, *kurteysi* (fr. *courtois*, *courtoisie)*, *burgeys* (fr. *bourgeois)* o. lign. Da en Del af de förste Nybyggere paa Island vare fra de nordbrittiske Öer, Skotland og Irland, saa kunne vel ogsaa gæliske Ord være indkomne i den egentlige Islandsk, men det er ikke sandsynligt, at saadanne have udbredt sig til Danmark. Endnu en anden Indvirkning fra Syden maatte fremkomme fra Væringerne, som vendte tilbage fra Konstantinopel, og som Mænd, der havde seet fremmede Lande og deres Herligheder, med Beundring modtoges i Fædrelandet; skjönt denne Indflydelse kun var forbigaaende og næppe i det senere Sprog kunde efterlade sig mange Spor, saa vise dog Ord som *Kyrialax*, *Padreimr*, *Ægisif*, *Ellipallta*, *Polutasvarf*, [1]) at den virkelig har fundet Sted. Andre Valfarter og Pillegrimsrejser til de sydlige Lande kunne vel ikke heller have været aldeles uden Virkning paa Sproget.

14. Desuden maa det gamle nordiske Sprog, der var udbredt over en saa stor Strækning, som tre Riger, hvilke tillige stode i Forbindelse med mange andre Lande af forskjellige Tungemaal, i Fölge alle Sprogs Natur, efterhaanden have undergaaet flere Forandringer, og adskilt sig i flere Sprogarter, især Dansk, Norsk, Svensk og Islandsk, hver igjen med sine Underafdelinger.

---

[1]) Heimskr. Sigurd Jorsalafars Saga, K. 12. Jf. *Hallenbergs* Anmärkningar till Lagerbrings Svea Rikes Historia, 2 D. S. 207 fgg.

Om man end vilde antage, at Forskjellen imellem disse Sprogarter, formedelst den bestandige Samfærsel imellem Rigerne, var mindre end i vore Tider, saa maatte den dog, hvis vi kun havde tilstrækkelige Mindesmærker fra hine Tider, endnu være mærkelig for os. Men her maa vi især beklage, at vi, paa Runestenene nær, ingen Oldtidsmindesmærker have, som derom kunne give Oplysning. Havde Saxo skrevet paa Dansk, og givet os de gamle danske Sange, han saa ofte anförer, i deres eget Sprog isteden for en latinsk Omskrivning, da vilde vi maaskee være komne til et vigtigt Resultat, i det mindste hvad Danmark angaaer. Men i Almindelighed kan man ligesaa lidet bygge paa Saxos Bemærkninger om Sproget, som paa hans historiske Efterretninger om Hedenold. Et Sted, hvor han nemlig fortæller, at den norske Erik den veltalende sendte to af sine Folk, „som godt kunde tale det danske Sprog,[1])" til den danske Landværnsmand Odde, er af Suhm[2]) anført som Bevis paa, at Saxo har betragtet Norsk og Dansk som to forskjellige Sprogarter; men man kunde ligesaa godt deraf slutte, at han har anseet dem for to i de ældste Tider forskjellige Sprog, hvilket dog noksom gjendrives af Islændernes Vidnesbyrd og Sprogene selv.

---

[1]) *Duos danicæ facundos linguæ*, Klotzii Udg. af Saxo, S. 108.

[2]) Krit. Hist. 1 D. S. 204.

Af Mangel paa Mindesmærker og historisk Vejledning maa man da opgive, at kunne bestemme Beskaffenheden af de enkelte nordiske Dialekter i de ældste Tider. Fra en noget senere Tid træffer man derimod adskillige Afvigelser fra den senere Islandsk, og det kan vel ej ansees for en for dristig Gætning, om man heri troer at spore nogle af den gamle danske Tunges Ejendommeligheder, saaledes som den taltes paa Fastlandet, forskjellig fra den Maade, paa hvilken den uddannede sig paa selve Island. Sproget bar nemlig, som vi have seet, Navn efter de Danske; rimeligvis var den danske Mundart den mest udbredte og herskende. Dersom der da ved Siden af den senere Islandsk har bevaret sig Lævninger af et ældre Sprog, som uagtet de gamle Sange saa tit og ofte ere blevne afsungne og afskrevne, dog ej ganske ere forsvundne, saa maa saadanne have henhört til en Sprogart, som engang var meget almindelig udbredt. Hvis denne Sprogforskjel tillige ikke blot angaaer et eller andet enkelt Ord, men griber ind i hele Sprogsystemet; gjenfindes denne Forskjel hos den gamle danske Tunges ældste og nærmeste Slægtninge; og er den endelig i Hovedsagen den samme, som den, hvorved den senere Dansk, saa tidlig som vi have Mindesmærker af samme, adskiller sig fra den egentlige Islandsk: saa kan der næppe fordres stærkere Beviser ved en Gjenstand, der i sig selv ligger saa langt tilbage i Oldtidens Dunkelhed.

15. At Islandsken ikke er at ligne med noget begyndende, fattigt Sprog, som endnu ikke ved flersidig Bearbejdelse har uddannet sig, men at det tvertimod henhörer til de fuldstændigst udviklede og rigeste af Oldtidens Sprog, er bekjendt nok. At det, som alle saadanne Sprog, undertiden har tabt et og andet af sit förste Grundlag, og atter paa andre Maader har sögt at erstatte denne Mangel, hvorved det efterhaanden har udviklet en Ejendommelighed, der skiller det fra alle andre, endog de nærmest beslægtede, kan iblandt andet fölgende vise.

Ved Sammenligning med Mösogotisk og andre sydlige Sprog, der i det mindste ere ældre end Islandsken, og efter deres Simpelhed at slutte, ligge nærmere ved den förste Hovedstamme, vil man finde, at Islandsken ofte har tabt Endelser. Dette vidner om en yngre Tid; det er netop det samme, som vi igjen, kun i en endnu höjere Grad, træffe ved Dansken og de andre nordiske Sprog, da disse udviklede sig af det islandske. Saaledes er i mange isl. Hunkjönsord den oprindelige Endelse bortfalden, saasom: mösog. *s*, der i de isl. Hankjönsord udtrykkes ved *r*, er bortfalden i *borg*, mösog. *baurgs*; *hönd*, mösog. *handus*; *tönn*, mösog. *tunþus* o. lign. Lævning af denne Endelse findes dog endnu i *brúðr* (en Brud), og oftere i gl. Isl. som *æðr*, *elfr* (Rasks Anv. till Isl. §. 159). Mösogotisk *a* er bortfaldet i *bók*, mösog. *bóka*; *mold*, mösog. *mulda*; *þjóð*, mösog. *þiuda*; *jörð*, mösog. *airþa*;

mörk, mösog. *marka*, o. lign. Det samme viser Sammenligning med Latin, som: *mar*, lat. *mare; horn*, lat. *cornu; lín*, lat. *linum* (oprindelig *linu*[1]) *fè*, lat. *pecu* (mösog. *faihu)* o. lign. Saa er og Endelsen *u* (mösog. *a)* bortfalden i Navneord og Tillægsord som *lönd*, Intetk. Fl. for *löndu*, *glöð* (glad) Intetk. Flt. og Hunk. Ent. for *glöðu*, o. s. v.

De i Islandsken hyppige Assimilationer synes ligeledes at vise en senere Udvikling af Sproget, da der i saadanne ligger indsluttet dels Endelser dels oprindelige Medlyde, saasom Endelserne *ll*, *nn*, *ss* for *lr*, *nr*, *sr (vill* for *vilr*, *sveinn* for *sveinr*, *áss* for *ásr)* og i Midten af Ordene *ást* (af *unna*, *ann)*, mösog. *ansts; gás* t. *Gans*, lat. *anser*, o. lign.

16. Men især vidner det kunstige Vokalsystem om et Sprog, der ved Selvlydene, hvilke, som Grimm bemærker, [2]) give Ordene deres indre Dannelse, har sögt nöjere at bestemme og adskille de afledte Former.

Det islandske Selvlydssystem gaaer, som andre Sprogs, ud fra ganske enkelte Lyde, men danner deraf i nogle Tilfælde to egentlig diftongiske, i andre kun een saadan; nemlig:

---

[1]) *Rask* om det isl. Sprogs Oprindelse, S. 194.

[2]) „Die consonanz gestaltet, der vocal bestimmt und beleuchtet das wort. — Alle innere wortbildung kann nur in dem vocalismus gesucht werden." *Grimms* Deutsche Grammatik, 2 D. S. 1.

a (a)	—	*á* (aw)		—	*æ* (aj);
o (å)	—	*ó* (ów)		—	*œ* (oj);
ö (ö)	—	*au* (öw, nu öj)		—	*ey* (öj, nu éj);
e (æ)	—		—	—	*ei* (éj);
i	—		—	—	í
u	—	ú	—	—	
y	—		—	—	ý

Af disse ere *æ* og *œ* i nuværende Islandsk faldne sammen i *æ (æj)*; og *ei* og *ey*, der have samme Udtale, ere kun forskjellige som etymologiske Tegn.

Af de förste simple Grundlyde have saaledes udviklet sig kunstigere Forbindelser, hvor tidlig eller silde lader sig vel nu næppe mere bestemme. Men mærkeligt er det, at Selvlydsordningen i Mösogotisk er langt simplere; det har kun Selvlydene *a*, *é*, *i*, *ó*, *u* og *ai* (æ), *au* (å), *ei* (í), *iu* (ý, iv?). Angelsaksisk har Selvlydene *a*, *á* (langt eller dunkelt a), *e* (æ), *é*, *o* (å), *ó*, *i* og *í*, *u* og *ú*, *y* og *ý*. De islandske Tvelyde udtrykkes derfor i disse og andre beslægtede Sprog dels ved enkelte Lyde, som isl. *breiðr* svarer til mösog. *braids*, angels. *brád*, fris. *bréd*, plätt. *breet*, (i ældste D. *bréth)*, dels ved andre Lydforbindelser, der mangen Gang indeholde Grunden til den isl. Udvidelse af Selvlyden, f. E. Asernes Navn har oprindelig været *Anser*, hvoraf isl. Ent. *ás* (for *áss*, *ásr)*, Flt. *æsir*.

17. Ved de islandske Vokalovergange finder man fremdeles et dobbelt System, et, som ligefrem udspringer af Slægtskabet, et andet som ombyt-

ter Vokaler, der ej staae i nært Slægtskab til hinanden.

Som Exempel paa förste Slags kan især mærkes Overgangen fra

a til *e*, som ved Afledning: *land*, *eg lendi*, og ved Böjning foran Endelser med *i* og *r*: *dagr*, Hensynsf. *degi*.

o til *y*, som *stoð*, *at styðja*, og ved Böjning *sonr*, Hensynsf. *syni*.

á og *ó* til *æ* eller rettere *á* til *æ* og *ó* til *œ*, som *mál*, *eg mæli*; *hól*, *eg hæli*; og ved Böjning *þráðr*, Hensynsf. *þræði*; *fótr*, Hensynsf. *fœti*.

Men tillige gaaer

a over til *ö* foran alle Endelser som indeholde *u*, som *hjarta*, Flt. *hjörtu*, og omvendt

ö til *a* foran Endelser, som indeholde *a*; som *sök*, Ejef. *sakar*; fremdeles gaaer

ö over til *e* i samme Tilfælde som Hovedvokalen *a*, nemlig foran Endelser med *i* og *r*, som *börkr*, Hensynsf. *berki*; og endelig gaaer ogsaa

ö, ligesom *o*, over til *y*, som *tröll*, *at trylla*.

Den mest herskende Grund til Selvlydsforandringen er, efter Rask, at man har sögt at sammenstille som Hovedvokal og Endelse de nærmest liggende Selvlyde: *ö* og *u*, *e* og *i*, *a* og *a*.

18. Efter at have fremsat disse almindelige Bemærkninger, gaae vi over til at anvende dem paa de enkelte Tilfælde, som i denne Undersö-

gelse især komme i Betragtning, d. e. saadanne, hvorved den senerè Dansk paa een eller anden Maade kan oplyses; saadanne ere Lyden af isl. *á*, som i ældste Dansk er gaaet over til *å*, adskillige Ords Hovedvokal *ö*, som i ældste Dansk er gaaet over til *a* eller *o*, og i Almindelighed Tvelydenes Beskaffenhed, som i ældste Dansk ere gaaede over til enkelte Lyde. I Almindelighed kan herom bemærkes, at det synes at være Naturens Gang, at gaae ud fra de allerförste simple Grundlyde, derpaa at udvikle disse i mangehaande tvelydagtige Former, saaledes som i nuværende Islandsk og Höjtysk, og derpaa igjen at vende tilbage til den förste Simpelhed og Enfoldighed; saa at ogsaa i Sprogene, som i Naturens övrige Kredslöb, Barndom og Alderdom böje sig mod hinanden, og saaledes slutte Livets i dets Ophav og Ende simple, men i dets Midte kunstig formede og broget farvede Ring.

19. Isl. *á* svarer til mösogotisk *a*, der igjen ofte er lat. *o*, som mösog. *sva*, isl. *svâ*; mösog. *nahts*, isl. *nátt*, lat. *nox*; eller til mösog. *é*, som mösog. *vépn*, isl. *vâpn*; mösog. *ména*, isl. *máni*; mös. *létan*, isl. *láta*, eller til andre enkelte Lyde. Dog forekommer i Mösogotisk ogsaa Lyden *av*, som i *Pavlus*, isl. *Páll*, d. *Povel*; *avistr* (ovile), af hvilket sidste Ord man efter Grimm (1, 35) maa formode at förste Del har hedt *avi* eller *avs (ovis)*, isl. *á*; *favai* (pauci), isl. *fáir*; om

den rette mösogotiske Udtale af saadanne Ord ere dog Sproggranskerne endnu ikke ret enige.

I Angelsaksisk har *á* ikke haft den islandske Lyd af *á*, men en Lyd omtrent som isl. *o* (å), som *bát*, t. *Boot*, isl. *bátr;* for isl. *á* findes i tilsvarende angelsaksiske Ord ofte den enkelte Lyd *æ*, som isl. *dád*, angels. *dæd; rád, ræd; þráðr, þræd; vâpn, væpn.* Men ogsaa i dette Sprog forekommer Lyden *av*, svarende til isl. *á*, som angels. *savel*, isl. *sál; savan, sá; snav, snjár (snjór*, hvoraf igjen *snær, snœr).*

Heraf kunde man vel formode, at der ogsaa i det ældste nordiske Sprog har hersket en lignende Dialektforskjel i Lyden *á* og *å*, som Tvelyd og enkelt Lyd. Dertil findes ogsaa adskillige Spor i det isl. poetiske og ældste prosaiske Sprog; der skrives nemlig *o* for *á* (en Aa), *boro* for *báro* (de bare, gl. d. baare), *fom* for *fám* (Hensynsf. af faa), *lág* og *lóg*, *hálfr* og *hólfr*, *bál* og *ból*, o. s. v. [1]) Herom bemærker Prof. Rask: „de nyare språkens uttal *å* har således redan varit en uråldrig dialekt, ehuru ganska sällsynt i forntiden." Lignende Former forekomme ogsaa, men meget sjælden, i senere prosaiske Skrifter, f. E. *forsjó* for *forsjá* (Knytl. S. 314). At de ogsaa paa Fastlandet have været til, vise de Lævninger vi endnu have fra Norge,

---

[1]) *Rasks* Anv. *t.* Isl. §. 521. *Olafsen* om Nord. gl. Digtek. S. 127, §. 94.

saasom i Hagen Adelstens Guletings Lov [1]): *holfu*, *holfum* for *hálfu*, *hálfum*; *bolkr* for *bálkr*; i det bedste norske Haandskrift af Kongespejlet [2]): *gjo* for *gjá*; *hosæti* for *hásæti*; *sjolfr* for *sjálfr*; i den Vigenske Kirkeret: [3]) *sol* for *sál*, *mol* for *mál*, o. s. v., samt danske Runestene, paa hvilke isl. *á* udtrykkes ved Runen ᚭ *(o*, d. e. *å)*. Herved oplyses ogsaa den forskjellige Skrivemaade af adskillige isl. Ord, som *vapn*, *vápn*, *vopn*; den förste Form forekommer i Kongespejlet (see Fortalen, S. XXX), i Jomsvikinges. (S. 15) o. a. St., det afledte *vepni*, der dannet af *vápn* skulde hedde *væpni*, viser ligeledes, at Formen maa have været til; den svarer ogsaa til sv. *vapen*; den anden Form *vápn* er ligefrem den sædvanlige ældre isl. med *á*; den tredie nu brugelige isl. *vopn* svarer til d. *Vaaben*. Saa og: *váru* og *voru*, de vare, gl. d. de *vaare*, sv. *voro* (hvor Lyden endog er gaaet over til *ó*, lig isl. *vóru)*; *ván* og *von*, Haab, gl. d. *vaan*, hvoraf vænte; *hánum* og *honum* eller, med sædvanlig Omlyd foran Endelsen *u*, *hönum*, o. s. fl.

Paa den anden Side maa derimod ogsaa bemærkes, at Prof. Rask af Grunde, der dels hentes fra Sammenligning med andre Sprog, dels fra Vokalovergangene i Isl., som *váru* i den betingende Maade *væri*, har antaget, at den ældste

---

1) Haandskr. paa Universitetsbibl. Donat. Var. Nr. 137, 4to.

2) Fortalen til den trykte Udg. S. XXXII.

3) Finsens Udg.

Udtale af isl. *á* var *av.*[1]) Som Bevis paa, at samme Udtale ogsaa fandt Sted udenfor Island, har samme Forfatter ogsaa gjort mig opmærksom paa det i Jomsvikingesaga (Kap. 47) forekommende Ordspil: Da nemlig een af de fangne Jomsvikinger blev ledt frem for at modtage Dödshugget af Thorkel Leira, raabte han *hrútr!* (d. e. Vædder); Thorkel holdt inde med Hugget, og spurgde, hvorledes det Ord faldt ham ind; jo, svarede hin, det passer godt til alle de Av'er I skrege i Gaar, da I fik Hug i Striden; isl. *á* (av) betyder nemlig ogsaa Faar.

Af disse Bemærkninger synes da at fölge, at *á* i den ældste nordiske Tunge har haft en dobbelt Udtale, som *å* og som *av*, hvilket ikke er mere besynderligt, end at denne dobbelte Lyd endnu den Dag i Dag höres i samme Ord, den ene i een, den anden i en anden Provinsialdialekt; men hvilket dog tjener til at oplyse, at Lyden *å* kunde blive den eneherskende i de Mindesmærker, vi endnu have tilbage af ældste Dansk.

20. Foran Konsonantforbindelserne *ng*, *nk*, *lk*, *lf*, o. lign., er det endnu mindre Tvivl underkastet, at *å* saavel som andre enkelte Selvlyde har været herskende i det ældste nordiske Sprog. Man finder nemlig ofte *ang*, *eng*, *ing*, *ong*, *öng* for *áng*, *eing*, *íng*, *úng*, *aung*, saasom *ganga* for *gánga*, *lengi* for *leingi*, o. s. v. Prof. Rask

[1]) Anv. t. Isl. §. 521. 13. 64.

bemærker om *ang*, *eng*, *öng*: „och detta uttal, som instämmer med Anglosachsiskan och Danskan, är kanhända det rätta och ursprungliga." Exempler derpaa finder man i Haandskrifter af Edda, Jomsvikingesaga, o. a., og denne Udtale höres endnu paa Island i Dalesyssel, som just er een af de Strækninger, der förſt blev besat af Nordmændene.[1]) Den fölger ogsaa af Vokalovergangene: af *lángr* maatte nemlig afledes *længi*, men af *langr*, *lengi*; af *gánga*, *gængr*, men af *ganga*, *gengr* (17). Da nu Formerne *længi*, *gængr* ikke findes i Sproget, men derimod *leingi*, *geingr* ere de brugelige, der igjen ere fremkomne ved en Udvidelse af *lengi*, *gengr*, saa fölger ligefrem deraf, at der foruden Formen *lángr* (lat. *longus*, sv. *lång*), i de ældste Tider har været en anden i Brug, nemlig *langr* (mösog. *laggs*, angels. *lang*, d. *lang*), og at der foruden *gánga* (sv. *gånga*) ogsaa sagdes *ganga* (mösog. *gaggan*, angels. *gangan*, d. *gange*). Paa samme Maade kan fra Afledningen *háls-helsi* sluttes til en Form *hals*, thi af *háls* maatte afledes *hælsi*; ligesaa fra *fólk-fylki* til en anden Form *folk*, thi af *fólk* maatte Afledningen hedde *fælki*; og saaledes i alle lignende Tilfælde.[2])

21. Den i adskillige Ord herskende Hovedvokal *ö*, som i Dansken er gaaet over til *a* eller *o*, har rimeligvis heller ikke været den herskende i det ældste nordiske Sprog.

---

[1]) Sst. §. 521. 73. 78. [2]) Jf. sst. §. 80-82.

Ved Selvlydene *a* og *ö* finder nemlig, som forhen er anfört, den Besynderlighed Sted, at de i samme Ord ombyttes med hinanden, efter som der i Endelsen fölger *a* eller *u* (17); men disse to Selvlyde ere ingenlunde saaledes beslægtede som *a* og *i*, *o* og *y*, *á* og *æ*, o. lign.; begge forandres ogsaa i samme Tilfælde, nemlig foran Endelser med *i* og *r* paa selvsamme Maade, til *e*, hvilket ikke er Tilfældet med noget andet Par af de islandske Selvlyde. Disse Bemærkninger kunne vel lede paa den Tanke, at kun een af dem har været Ordets oprindelige Hovedvokal, hvilket naturligvis maatte være *a*, som een af de allerförste Grundlyde, og at *ö* senere er anvendt isteden for dette, undertiden vel ogsaa for *o* eller *u*.

I Mösogotisk og Angelsaksisk mangler ogsaa den hele Lydfölge: *ö*-*au*-*ey* og isl. *ö* svarer til mösog. *a* eller en anden enkelt Lyd, saasom mösog. *arka*, isl. *örk*; *marka*, *mörk*; *rasta*, *röst*; *handus*, *hönd*; angels. *sacu*, isl. *sök*; *faru*, *för*, o. lign. Disse Sprog indeholde, som Exemplerne vise, ofte Aarsagen til den islandske Vokalforandring,[1]) der i Almindelighed er foregaaet, naar Endelsen er bortfalden; hvorimod Vokalen *a* er beholdt, som i mösog. *dags*, isl. *dagr*, eller i det höjeste gaaet over til *e*, som

[1]) Jf. *Rask* om det isl. Sprogs Opr. S. 200.

mösog. *sakkus*, isl. *sekkr*, naar Endelsen er beholdt.

At *a* har engang været Hovedselvlyden i saadanne Ord, bestyrkes ligeledes af de gl. poetiske Former, som *hvarr*, *hvörr*; *ragn*, *rögn*, *regin*; *rann*, *hrönn*; mösog. *ara*, gl. isl. *ari*, med tilsat *n*, angels. *earn*, isl. *örn*; og de dobbelte Former *skaddan* og *sköddun*, *fagnaðr* og *fögnuðr*, *vala* og *völva*, *agva* og *höggva*, [1]) af hvilke de sidste ere aldeles lige med *dvala* og *dvelja*, *glada* og *gledja*, hvor ogsaa *a* er den förste oprindelige Selvlyd.

Dersom *a* antages at have været den oprindelige Selvlyd, saa vil endelig ved saadanne Ord Overgangen fra *a* til *e* blive som den er fra *ö* til *e*, ved Böjning, som *mark* (for *mörk)*, Flt. *merkr*, og ved Afledning, som *sak* (for *sök)*, hvoraf *sekr*.

Fremdeles svarer isl. *ö*, *au*, *ey* til mösog. *au* (d. e. isl. *o*, d. *å)*, saasom mösog. *haubiþ*, isl. *höfuð*, lat. *caput*, d. *Hoved*, der ligger ganske nær ved den mösogotiske Udtale af dette Ord; mösog. *hlaupan*, isl. *hlaupa*; *dauþus*, *dauðr*; *augó*, *auga*, lat. *oculus*; *ausó*, *eyra*, lat. *auris*, o. s. v. I andre Ord svarer derimod mösog. *au* ofte ligefrem til isl. *o*, som *þaurnus*, *þorn*;

---

[1]) Begge Former *agva* og *hugva* forekomme i Runeindskrifter, Monum. Salense i Verelii Runogr. Scand. og Monum. Stroense hos Vorm.

saurga, *sorg*. Heraf synes at fölge, at Lydene *ö*, *au* ere senere Lyde, der have udviklet sig af *o*. I selve Islandsken ombyttes ogsaa *o* og *au* i selvsamme Ord, saasom i det gamle poetiske Sprog *brot* og *braut* (Vej); *logi* og *laugr* og *leygr* (Lue), [1]) og i det senere prosaiske Sprog findes de ved Siden af hinanden i Ord af samme Stamme, saasom *mor* (alskens smaat), *maur* (Myre); *baugr* (Ring), *bogi* (Bue), o. s. v., hvilket synes at vise, at Grundlyden har været den samme, som mösog. *au*, men at denne, da Begreberne begyndte at formeres og maatte afsondres, delte sig i *o* og *au*, hvoraf igjen afledtes *ey*. I næsten alle gamle Haandskrifter bruges ogsaa *o* eller *au* for *ö*, og i Endelserne *o* for *u*, der næsten har Lyden af *ö*; i Runeindskrifter skrives ligeledes Bindeordet *og* som *auk*. Naar endelig Hovedvokalen i saadanne Ord som *tröll* (Trold), antages oprindelig at have været *o*, da bliver Afledningen *troll-trylla* regelmæssig, da derimod Overgangen *tröll-trylla* staaer blottet for al Analogi.

22. Det islandske Vokalskifte foran Endelserne findes ikke i Mösogotisk og Angelsaksisk, hvorpaa fölgende Mönstre af det förste Sprog maa tjene til Exempler:

---

[1]) See disse Ord i Gloss. til Olafsens Prisafh. om Nordens gamle Digtek.

Ent.	isl.
manna	*maðr* (for *mannr*)
mannan	*mann*
mann (manna)	*manni*
mans	*manns*

Flt.	isl.
mans (for mannós)	*menn* (for *mennir*)
mans	*menn*
mannam	*mönnum*
manné	*manna*

sunus	isl. *sonur*	handus	isl. *hönd*
sunu	*son*	handu	*hönd*
sunau	*syni*	handau	*hendi*
sunaus	*sonar*	handaus	*handar*
sunjus	*synir*	handjus	*hendr*
sununs	*syni*, *sonu*	handuns	*hendr*
sunum	*sonum*	handum	*höndum*
sunivé	*sona*	handivé	*handa*

I det ældste poetiske Sprog iagttages i Islandsken heller ikke altid Lydskiftet af *a* til *ö* foran *u*, og lignende Omlyd; men *skjaldo* bruges for *skjöldu*, *herjaðo* for *herjuðu*.[1]) At denne Brug ej har været usædvanlig ogsaa uden for Island vise norske Haandskrifter, som det forhen anförte af Kongespejlet,[2]) hvor der forekommer Formēr som *aðrum*, *allum*, *annur*, *fagrum*, *haku*, *gjafum*, *mannum*, *sagur*, *callaðu* for *öðrum*, *öllum*, o. s. v. I Haandskriftet af

[1]) *Rasks* Anv. t. Isl. §. 523.

[2]) See Fortalen S. XXX.

Hagen Adelstens Guletingslov træffes begge Former, f. E. paa fjerde Blad fgg. oftere *hafum*, men ogsaa *hofum*. I Runeindskrifter findes også ofte: *eftir faþur sin*, *at Upsalum* o. lign.[1])

Dette tjener tillige til at bestyrke den nysanförte Mening om *a* som Hovedvokal i Ord som *hönd*, *sök*; thi Grunden til disse Former er det udeladte *u* (*höndu*, *söku*), men dette medförte, som vi nylig saae, ikke nödvendig nogen Vokalforandring i det ældste nordiske Sprog.

23. De isl. Tvelyde *ei*, *au* o. lign. maa dog meget tidlig have udviklet sig, og været almindelige i det gamle nordiske Sprog, da de tilsvarende danske enkelte Lyde, *e*, *ö* kun meget sjælden forekomme i de ældste Skrifter. Som Exempler paa, at saadanne dog findes maa fölgende tjene: i Sæmunds Edda (den stokh. Udg. S. **219. 227. 231. 236.** o. fl.) *þér*, *þérri*, *þérra* for *þeir*, *þeirri*, *þeirra*; i Knytl. (S. **87**) *héll* for *heill*; i Jomsvik. sædvanlig *méra* for *meira*, *egi* for *eigi* (see Fortalen, S. **6**); i Knytl. (S. **189**) *døðr* for *dauðr*; i Fortællingen om Absalon bag Knytl. (S. **443**) *øgum* for *augum* o. fl. St. For desto lettere at kunne forklare sig Overgangen til de enkelte Lyde, maa man tillige bemærke, at de islandske Tvelyde ligge langt nærmere ved de enkelte, end vore nuværende Tvelyde, da f. E. isl. *ei* udtales rettelig som *éj*,

---

[1]) f. E. Monum. Fuliense, Gunderupense, Jellingense, Sjörupiense hos Vorm.

ikke som vort *ej* (æj). Ombytning af *ei* og *i* (forskjelligt fra *í)* er derfor ej ualmindelig i det ældste poetiske Sprog, som *eimr* og *imr*, [1]) hvilket sidste næsten aldeles udtales som dansk *Eem*.

24. Om Tvelydene *æ* og *œ*, der have udviklet sig af *á* og *ó*, maa, da de i Dansken ere gaaede over til *æ* og *ø*, men derimod i Islandsken ere faldne sammen i *æ*, bemærkes, at de i de ældste og bedste Haandskrifter meget omhyggelig og næsten aldeles fölgerigtig adskilles fra hinanden. De findes saaledes i Jomsvikingesaga og Knytlingesaga, [2]) i Sæmunds Edda, og i norske Haandskrifter af Hagen Adelstens Guletingslov, Kongespejlet, Hirdskraa, [3]) o. fl. F. E. *œ* skrives i Ord som *brœðr* (Brødre) af *bróðir*, *fœra* (føre), af Datiden *fór*, *nœtr* Flt. af *nótt* (derimod af *nátt* d. Nætter), *dœmi*, *dœma* (d. -dömme, at dömme) af *dómr*, *grœnn* (grön) af *gróa*, *Mœri* (Landskabet Möre), *bœndr* (Bönder) af *bóndi*, *dœtr* (Døtre) af *dóttir*, *bœr* udledt af *bóa* (ellers ogsaa *býr*, d. By, udledt af *búa)*, *kœmi* beting. Maade af *kom*, *gœi* ligesaa af *gó* (gøede), o. s. v. [4]) I den trykte Udg. af Kongespejlet findes saadanne Ord som *bö* for *bœ*, *bökr* (Bøger) af *bók*, *öpa* af *óp* med *ö*, men i selve Haandskriftet (Arnæ-Magn. Nr. 243, b,

---

[1]) *Olafsen* om d. gl. nord. Digtek. S. 127.

[2]) See Fortalen, S. 6.

[3]) Haandskr. Arnæ-Magn. Nr. 323 Fol.

[4]) Saadanne findes i Jómsvík. og Knytl. S. S. 1, 2, 5, 7, 8, 9, 10, 12, 87, 89, 181, 183, 192, o. s. v.

Fol.) staaer, som i andre Haandskrifter, *æ.* Derimod skrives *ræðr* (raader) af *ráða, mæla* (mæle) af *mál*, o. s. v.

Til det i disse og lignende Ord forekommende *æ* (eller d. ø) svarer angels. *é*, kommet af *ó* som *dóm*, *déman*; *vóp*, *vépan*; hvormed igjen kan sammenlignes den i ældre Dansk og nyere Dialekter hyppige Ombytning af *e* og ø, som ældre d. *breth*, Brød; sjællandsk *Snø*, *døres* (efter Junge om den nordsjæll. Almue, S. 141); sv. *snö*, (ɔ: Snø) Sne, o. lign.

Med den foregaaende Fremstilling af det gamle nordiske Vokalsystem kan jævnföres Rasks Anvisn. t. Isl. især Afsnittene om Vokalerne, Vokalovergangene og det gamle Sprog; og *Grimms* Deutsche Gramm. 1 D. Afsnittene om Vokalerne. Om de mindre vigtige Konsonantovergange skal det nödvendige blive anfört i det fölgende.

25. Foruden den islandske gives der af den gamle danske Tunge endnu en anden Sprogart, den færöiske. Den er, som bekjendt, fra Norge fört over til Færöerne, hvor den endnu lever. Dens Særegenheder findes fuldstændig udviklede i Prof. Rasks Vejledning til det gamle nordiske Sprog (S. 262 fgg.) og ere i det hele de samme som hos andre Sprog, der efterhaanden omskifte eller tabe Endelserne. Til Sammenligning med Danskens Forandringer kan især fölgende deraf bemærkes: til isl. *áng* svarer færöisk *eng*, som *genga*, *lengur* (isl. *gánga*, *lángr*); til isl. *æ* færöisk ø, som *dømi*, *føra*; den isl. Selvlydsforandring er i flere Tilfælde falden bort, som *tajr maltu*, isl. *þeir mæltu*; *tajr saglavu*, isl. *þeir söðluðu*; *d* og *g* gaae i Midten af Ord ofte over

til *v* eller *j* eller bortfalde ganske, det sidste fornemmelig i Slutningen af Ord, som *mävur*, isl. *maðr*; *dävur*, isl. *dagr*; *buja*, isl. *bíða*; *flua*, isl. *fluga*; *tär gjeri*, isl. *þèr gerið*; Ejeformsendelsen *s* bortfalder foran Artiklen, som *kongurin*, Ejef. *kongjins* (for *kongsins*); *r* bortfalder ofte af Ejef. paa *ar*, som *henna* (for *hennar*), gl. d. *hennæ*, hendes; anden Person i Gjerningsordenes Flt. falder ofte sammen med tredie, som i Dansk, eller endes paa *n*, som i Svensk. I övrigt fölger det af sig selv, at den færöiske Mundart ikke har haft Indflydelse paa Dansken, men at tvertimod det modsatte har været Tilfældet.

Det gamle nordiske Sprogs nærmeste Slægtninge.

26. Af de ældre germaniske Sprogarter kan den nedertyske Stamme eller Angelsaksisk, Frisisk, Oldsaksisk og senere Hollandsk, som de nærmest liggende, have haft Indflydelse paa Norden.

Historien henleder især vor Opmærksomhed paa Angelsakserne, som et af de Folk, der meget tidlig stod i Forbindelse med Nordboerne. Knud den stores Erobring af Engelland maatte have en ikke ringe Indflydelse paa det danske Sprog; denne Konge opholdt sig mest i Engelland, lod sine Mynter slaae af engelske Myntmestere, og förte mange Engellændere, især Gejstlige, til Danmark; iblandt andre indsattes tre Engellændere til Biskopper, èen i Skaane,

en anden i Sjælland, en tredie i Fyn; ogsaa udgav han sine Love og Breve for Engelland paa Angelsaksisk. Tillige nedsatte mange Danske sig paa flere Steder i Engelland, især i den nordlige Del. Engellands kirkelige og videnskabelige Forbindelse med Danmark vedvarede ogsaa langt ned i Tiden efter Rigernes Adskillelse. Den berömte Biskop Vilhelm af Roskilde under Svend Estridsen var en Engellænder; og under Knud den hellige og Erik Ejegod vedbleve Gejstlige og Munkeordener, under den förstnævnte Konge f. E. Ælnothus, at vandre fra Engelland til Danmark.

Frisisk vilde, som et Sprog, der i Sprogformen ligger endnu nærmere ved Islandsken, end Angelsaksisk, have haft betydelig Indflydelse paa Dansken, dersom Folket havde været större og Sproget varet længere; men da dette kun kan regnes at have været til fra omtrent Aar 900 til 1300, og taltes i en afsides liggende Provins, kan dets Virkning paa Dansken ej komme meget i Betragtning, og kun til Sammenligning med Dansk i den ældste Periode være af Vigtighed.

Nordtyskland virkede fra den Tid Kristendommen indförtes i Norden og Ærkebispesædet i Hamborg og Bremen oprettedes lige indtil den Dag i Dag paa Norden. Dog spores denne Indflydelse paa Sproget fornemmelig först i den senere Middelalder, ligesom af Höjtysk fra Reformationen af; til at oplyse den gammeldanske

Sprogform i tredie Periode bliver derfor især Saksisk af Vigtighed.

27. De overtyske Sprogarter ligge endnu længere borte; men af disse fortjener dog især Mösogotisk formedelst dets Ælde og Lighed med de nordiske Sprogs Stamme at nævnes. Efter Goternes ældste Historieskrivere, Cassiodor og Jornandes, skal dette Folk over Östersöen være udvandret fra Skandinavien, og have nedsat sig paa begge Sider af Weichsel, hvor de endnu boede 160 Aar eft. Kr. Efterhaanden droge de stedse videre mod Syden, indtil de fra Midten af det tredie Aarhundrede gjorde Indfald i det östlige rommerske Rige, hvor de endelig nedsatte sig, og antoge Kristendommen. Deres Biskop Ulfilas oversatte den hellige Skrift i deres Sprog. At de Haandskrifter, som i Almindelighed antages for Dele af denne Oversættelse, virkelig ere i det gamle gotiske Sprog, er höjst sandsynligt, om de endog, som man mener, ere skrevne 150 Aar efter Ulfilas' Tid. Sandsynligere finde andre den Mening, at Goterne, ligesom andre germaniske Stammer, ere indvandrede fra Östen til deres Boliger ved Weichsel, og at en Del af dem senere er gaaet over til Sverrig, en anden mod Syden.[1]) Men hvilken af disse historiske Hypotheser man end vil ansee for den rimeligste,

[1]) *Aschbachs* Gesch. der Westgothen, 1 Afsnit. *Geijers* Svea Rikes Häfder, 1 D. S. 430 fgg.

saa bliver Sproget i begge Tilfælde af megen Vigtighed til at oplyse det gamle nordiske; at det derimod ikke paa Dansken kunde have nogen umiddelbar Indflydelse, fölger af sig selv.

28. Det samme er endelig Tilfældet med andre sydlige Sprog. Hvis det græske og latinske Sprog end ikke ere selve Stammen til det gamle nordiske, saa ere de dog meget nærbeslægtede med denne, og tjene for saa vidt til at udvide vor Kundskab om dette især i dets ældre Skikkelse; men Ligheder imellem dem og senere nordiske Sprogarter ere en naturlig Fölge af Sprogenes almindelige Forandringer, og ej af nogen nöjere Sprogforbindelse imellem de nordlige og sydlige Folkeslag.

ANDEN AFDELING.

Det danske Sprogs Udvikling af Stamsproget.

FÖRSTE AFSNIT.

Oversigt over Perioderne.

29. Foruden det egentlige Skriftsprog, saaledes som det findes i Böger, gives der adskillige Indskrifter med Runer paa Stene, Ringe og andre Mindesmærker, hvilke kunne henföres til *Runealderen.* Denne begynder allerede för Kristendommen, og strækker sig, hvad de egentlige Runestene angaaer, indtil omtrent 1400, eller til Slutningen af den förste Hoveddel af de egentlige Sprogperioder.

30. De Forandringer, som ere foregaaede med det danske *Skriftsprog* kunne nemlig passende henföres til tvende Hovedafdelinger. I den förste af disse er det hele Vokalsystem afveget fra det islandske, i den anden tillige Konsonantsystemet. Den förste af disse Hovedafdelinger gaaer omtrent fra 1100 til 1400, den anden fra 1400 til henimod 1700; hver af dem indbefatter altsaa et Tidsrum af henved 300 Aar.

Men hver af disse Hovedafdelinger kan igjen, efter Sprogforandringerne, inddeles i tvende mindre Perioder. I den förste Periode begynder Sproget af sig selv at forandres, især med Hen-

syn til Böjningssystemet, i den anden Periode bliver denne Overgang fuldendt. Den tredie Periode er en Gjæringsperiode, altsaa voldsommere end den förste, da Kampen imellem den nordiske og germaniske Sprogform nu allerede mærkelig er begyndt, saa at den nydanske Sprogform begynder at udvikle sig, men endnu bestandig blandet med den ældre; i den fjerde Periode fuldendes denne Overgang, indtil det danske Sprog ved dens Slutning ved at bearbejdes grammatikalsk begynder at vinde Fasthed i Formerne. Igjennem förste og anden Periode hersker altsaa en jævn Oplösning, i den tredie kommer et fremmed Legeme til, som foraarsager en betydelig Gjæring og Blanding, der begynder igjen at sætte sig i fjerde Periode, og, efter at Valgslægtskabs Processen er endt, fremkommer endelig et Produkt kjendelig forskjelligt fra de förste Bestanddele.

Disse fire Perioder indeholde det danske Sprogs Historie, saaledes som det har udviklet sig af det gamle nordiske; kun disse vedkomme nærværende Afhandling. Dets Beskaffenhed efter den Tid, det begyndte at bearbejdes grammatikalsk, udviklet omtrent efter samme Plan, som nærværende Afhandling, vilde, skjönt maaskee ulige lettere at behandle, have en endnu höjere Interesse; thi i denne tredie Hoveddel er först nuværende dansk Skriftsprog og Literatur bleven til. Et saadant Arbejde maa ansees som en nödvendig Fortsættelse af dette;

dette omfatter nemlig kun Sprogets Historie og Tilstand, medens det udvikler sig af Stamsproget; Fortsættelsen vil indeholde Literaturens og Sprogets Historie, efter at begge have dannet sig.

31. Da enhver Overgang i Sproget skeer gradvis, saa kunne naturligvis Grændserne for de nysanförte Perioder ikke henföres til ganske bestemte Aar. Ligesom Dagens stærkeste Varme först föles efter selve Middagen og Sommerens efter Solhverv, saaledes ytrer ogsaa Virkningen af de historiske Begivenheder, som have foranlediget Sprogformens Forandring, sig först ret tydelig efter en længere Tid. Men i en noget större Strækning af Aar bliver dog Forskjellen imellem Perioderne altid saa kjendelig, at næppe nogen, som eengang er bleven opmærksom paa Skjelnemærkerne, lettelig kan fejle i, at henföre ethvert Sprogmindesmærke til sin rette Periode, endskjönt det mangen Gang er umuligt, at angive dets Aar. Ved at fastsætte bestemte Aar for Grændserne af hver Periode, er det ogsaa kun Hensigten, at lette Oversigten over Sprogforandringerne selv, og at kunne knytte dem til de historiske Begivenheder, med hvilke de rimeligvis staae i Forbindelse.

Perioderne, med en kort Karakteristik af samme, ere:

F ö r s t e P e r i o d e, omtrent fra **1100** til **1250** eller *Ældste Dansk.*

Sproget i denne Periode ligger i Ord, Vendinger og grammatikalsk Bygning endnu saare nær ved Stamsproget. Dog er det islandske Omlydssystem for störste Delen tabt og Gjenstandsformen i flere Tilfælde bleven lig Nævneformen; i Forsætningen sættes den fremsættende Maade isteden for den betingende.

Anden Periode, fra **1250** til **1400** eller *Ældre Dansk.*

Den i forrige Periode begyndte Forandring ved Vokalsystemet fuldendes i denne, da tillige Endelserne paa en Vokal falde sammen. Ved Navneordene adskilles kun tvende Forholdsformer, Nævnef. og Ejef. som i nuværende Dansk: Hankjön og Hunkjön begynde at falde sammen i et Fælleskjön, hvilket först mærkes ved Tillægsordenes Flertal. Den ubestemte Artikkel har udviklet sig af Talordet *een*, *eet*, men forekommer endnu ikke almindelig. Ved Gjerningsordene ere de tre Personer saa godt som overalt blevne lige; Nutidens betingende Maade er næsten tabt og bruges kun som önskende Maade; Datidens betingende Maade er derimod i denne og fölgende Periode endnu almindelig.

Tredie Periode, fra **1400** til **1530**, eller fra de tyske Sprogarters overvejende Indvirkning til Reformationen: *Gammel Dansk.*

Ved Blandingen med adskillige germaniske Sprogarter opstaaer en overordentlig Gjæring, som især viser sig ved Orddannelsen og Ordforraadet, da nordiske og tyske Endelser og Udtryk her

paa det mangfoldigste forbindes. Et sikkert Skjelnetegn imellem denne og forrige Periode er de haarde Konsonanters Overgang til blöde, hvilken Overgang nu er fuldendt. Den ubestemte Artikkel er almindelig som i nuværende Dansk; Hank. og Hunk. ere næsten faldne sammen i Fælleskjön; de nuværende danske Endelser træde frem ved Siden af de forhen herskende. De enkelte Sprogformer lade sig, formedelst Gjæringen, næppe henföre til ganske bestemte Regler; dog har det grammatikalske Grundlag, Navneords og Gjerningsords Böjningssystem, bevaret den nordiske Karakter.

Fjerde Periode, fra **1530** til **1660** eller næsten henved **1700**.

I denne Overgangsperiode, som kan antages at gaae til Sprogets grammatikalske Bearbejdelse, fuldendes Afvigelsen fra Islandsken, forsaavidt en saadan endnu findes i Sproget; dels blive nemlig de nuværende danske Endelser de mest herskende, dels gaae de gamle, nu uforstaaelige Ord for största Delen tabte. Med Slutningen af denne Periode maa altsaa Overgangen til nuværende Dansk ansees for fuldendt.

See om disse Perioder og Sprogets Benævnelse i samme: *Rasks* Retskrivningslære S. 105-109, og *P. E. Müller* om det isl. Sprogs Vigtighed, tredie Afnit, S. 48 fgg. Sidstnævnte Forfatter antager to Perioder, een fra Kristendommens Indförelse til det fjortende Aarhundrede, en anden fra det fjortende Aarh. til Reformationen; hvilke tvende Perioder altsaa omtrent svare til de her foran fremsatte tvende Hovedafdelinger. Almindeligst antages ogsaa, at nuværende Dansk begynder fra 1530; at fjerde Periode desuagtet, som Overgangsperiode, er henfört til nærværende Afhandling, er især

skeet, for at den indeværende grammatikalske Hovedperiode kan betragtes som et for sig bestaaende Heelt.

ANDET AFSNIT.

Runealderen.

32. De mange Mindesmærker, vi have tilbage fra denne, yde, hvad Sproget angaaer, ikke saa sikkert et Udbytte, som man muligen kunde vænte sig af saa faste og varige Mindesmærker. Grunden hertil ligger dels i Vanskeligheden af at bestemme et saadant Mindesmærkes Tid, dels i Runeindskrifternes Korthed og i det mangelfulde Runealfabet, ved hvilket alle Sprogets Lyde ej med nogen Nöjagtighed kunde udtrykkes, vel ogsaa mangen Gang i Runeristernes Ukyndighed; men især har det været til ubodelig Skade for denne tildels ældgamle Del af vor Literatur, hvis nogle korte Indskrifter, i Mangel af andet, tör henföres til denne, at de förste Læsere og Aftegnere i Almindelighed ikke forstode det Sprog, hvori Indskrifterne ere forfattede, hvorfore disse ofte ere slet læste og afskrevne og ligesaa ofte slet forklarede. Da det nu er en Urimelighed, at opföre en Bygning paa en upaalidelig Grundvold, saa er der heller intet andet for, end at lade sig nöje med det ringe Udbytte, der med nogen Sandsynlighed lader sig uddrage af det sikre, vi have, og at overlade til Eftertiden, at fremdrage noget mere saadant, hvorpaa der maaskee atter kan bygges videre. Vi indskrænke derfor vor Betragtning til saadanne

Indskrifter, som maa antages at være rigtig læste, og vælge helst dem, ved hvilke enhver Tvivler ved Öjesynet selv kan overbevise sig om, at den anförte Indskrift virkelig findes paa Stenen. Vorms Samling, der vilde have været en kostelig Ledetraad, dersom vi overalt kunde stole paa dens Paalidelighed, maa vi derfor næsten ganske lægge til Side.

Den Oplysning, som i det hele ved denne Undersögelse maatte kuune væntes af Runeindskrifter, angaaer dels den gamle Tunges Beskaffenhed, medens den endnu levende klang her i Danmark, dels hvorvidt man i Runeindskrifter kan gjenkjende noget af den fölgende Tids ejendommelige Sprogformer.

33. Det ældste Runealfabet havde kun tre Vokaltegn, nemlig for *a*, *i*, *u*, som de tre Grundlyde; disse maatte altsaa tillige tjene til at udtrykke de nærmest liggende, saasom *u* maatte ogsaa udtrykke *o (sun* for *son)* og *ö (hugva* for *höggva)*. Den samme Mangel findes ogsaa ved Medlydstegnene, f. E. *k* og *g* udtrykkes ved samme Tegn. Det er heraf indlysende, at Ordene kun ufuldkomment ved disse Tegn kunde udtrykkes, og om endog en Indskrift upaatvivlelig er rigtig læst og forklaret, vil den Oplysning om Sproget, som fra samme kan hentes, altid blive mangelfuld.

I en anden Henseende kan derimod Runeskriftens Bogstavrække blive ret mærkelig, for

saavidt den nemlig kan have haft Indflydelse paa Skrivemaaden med sædvanlige Bogstaver, og derved tjene til at oplyse den rette Udtale. F. E. af Runen ᛆ (a) er ved Tegnets Fordobling opstaaet ᚯ (o), hvilket sandsynligvis har givet Anledning til Betegnelsen *aa* eller sammentrukket *ꜳ*, der i gamle norske, svenske og islandske Haandskrifter ej er usædvanlig. Saa er og Brugen af *f* for *v* (som *hafir* for *havir)* fremkommen deraf, at Runetegnet for *f*, senere det stungne *f*, tjente til at erstatte det manglende *v;* og heraf er igjen langt hen i Tiden, da man, for at vise den rette Udtale, satte *v* til, fremkommen Skrivemaaden *fv*, der i gammel Dansk var almindelig og endnu er brugelig hos de Svenske.

Jf. *Brynjulfsens* Diss. Periculum runologicum, S. 85. *Rasks* Retskrivningsl. S. 11.

34. Hvad Böjningen angaaer, da er det bekjendt, at alle ret gamle Runeindskrifter have de islandske Böjningsendelser, f. E. *konungr*, *Haraldr* i Nævnef., *Gorm* i Gjenstandsf. (Jellingestenen), *Ragnhildr*, *systir Ulfs* (Tryggeveldestenen). Dette har i det mindste i nogle Provinser holdt sig til længe efter Kristendommens Indförelse, f. E. i en Runeindskrift paa en Döbefont paa Bornholm, hvor iblandt andet forekommer: *skabera himis ok iorþar, sum os liusti* (leysti), og *þeta eru þair þrir konungar.* Men ikke allene findes paa de ældste Runestene ren islandske Former, ogsaa adskillige, som henhöre

til det poetiske eller gamle prosaiske Sprog, forekomme hist og her; hvilket altsaa bekræfter den forhen ytrede Formodning, at dette var udbredt paa Nordens Fastland. Paa tvende Runestene fra Skaane, hvis Indskrifter Prof. Rask har meddelt mig, findes *sar flu* (d. e. *sá er fló) eigi at ubsalum; sar vas him þigi tuka*, hvor *sar* er den gamle Sammentrækning for *sá er* (ogsaa *sás), fló* den gamle Datid af *flýja*, og *vas* af *vera, vesa* (see herom Rasks Anv. t. Isl. §. 534. 536. 540); den sidstanförte gamle Datid findes ogsaa paa Tirstedstenen; *ies* eller *es* (det relative *er)* paa den förste Falsterske; *þausi* eller *þusi* for *þessi* paa Jellingestenen; og oftere Flt. *runar* for *rúnir*, f. E. paa Monum. Stroense hos Vorm. Mangelen af Omlyd, som i *upsalum* er allerede forhen anmærket; paa den Brynderslevske Runesten staaer ogsaa *kirkia er kristi kent manom*, hvor rimeligvis *manom* staaer for *mönnum*, men da denne Indskrift menes at være fra Begyndelsen af det tolvte Aarhundrede kan denne Form ogsaa forklares af Sprogets Forandring.

35. Runen ᛆ bruges paa adskillige Runestene til at betegne isl. *á;* da den derimod sædvanlig udtrykker isl. *o* (d. e. *å)*, saa synes den ogsaa her at være betænkt til at betegne denne Lyd, og kan i saa Fald bestyrke det som foran er anfört om Udtalen *å* for isl. *á*. Man finder Exempler herpaa paa Runestenen fra Snoldelev, paa Tirstedstenen, paa begge de Slesvigske, paa

den Falsterske, o. fl. i saadanne Ord som ᚬ, *á*, gl. d. *aa* (paa); ᚦᚬ, isl. *þá*, sv. *då*, gl. d. *daa* (da); ᚬᛋᚠRIᚦR, *Ásfriðr*; ᚬᛋᚴᛅᚢᛏR, *Ásgautr*, o. lign.

36. Hvad de andre Tvelyde angaaer, da finder man paa hedenske Runestene fra forskjellige Provinser i Danmark *au* anvendt dels for *au*, dels, som i Haandskrifter, for *ö*; f. E. for *ö* i *gaurva*, *danmaurk* (Jellingestenene); for *au* i *haug* (Beckestenen, Tryggeveldestenen, o. a.), *tauþr* (Tirstedstenen), og i Slutningen af den Snoldelevske, efter Rasks Læsemaade, *o* (á) *salhaugu*. Paa disse og paa Glavendrupstenen betegnes ogsaa Tvelyden *ei* med *ei* eller *ai* i Ord, som *þeir*, *raisti*, *stain*. Jellingestenene ere fra Jylland, Glavendrupstenen fra Fyn, Snoldelev- og Tryggeveldestenene fra Sjælland, den Tirstedske fra Laaland; tre af dem kan med temmelig Sikkerhed henföres til Hedenold: Jellingestenenes Alder er bekjendt; paa den Glavendrupske nævnes Guden Thor, og paa Tryggeveldestenen findes en lignende Forbandelse som paa sidstnævnte (see Forklaringerne over disse Runestene). Det synes heraf at være klart, at de islandske Tvelyde udtaltes som saadanne i den gamle danske Tunge i Danmark, og at den senere Udtale, saasom *e* for *ei*, först kan være opkommen efter Kristendommen. Dog kan herved bemærkes, at der paa den förste Slesvigske Runesten, som henföres til Aar 984 eller 992, findes, som paa de nysanförte, *tauþr*, *Haiþ-*

aby, men ogsaa *stin*, *Svins*, *Erik* for *stein*, *Sveins*, *Eirik*; paa den Falsterske findes ligeledes *tudr* for *dauðr*, og paa den Bryndderslevske (efter selve Tegningen) *Sven*, *sun Germuntar*; overhoved afvexle Tegnene *ei*, *i* og *e* meget, da man formedelst Runeskriftens Ufuldkommenhed har udtrykt Tvelyden enkelt snart ved I og snart ved I, og Udeladelse af Vokaltegn er intet usædvanligt ved Runeskriften; at Skrivemaaderne *au* og *u* virkelig have været udtalte ens, viser Indskriften fra Wickleby paa Øland, der indeholder et Drotkvæde, hvori der i Bagleddet, altsaa med fuldt Stavelserim[1]) forekommer

Traukr i þaimsi huki (draugr i þeimsi haugi).

37. Angaaende *æ* og *œ* bemærkes, at disse i flere senere Indskrifter nöjagtig adskilles. Som Exempel kan tjene en norsk Runeindskrift (Skand. Museum for 1803, 1ste B.), i hvilken Selvlydene *e*, *a*, *æ* og *œ* overalt udtrykkes med I, ⅄, ᚼ og ᚽ; efter Abrahamson, som paa anförte Sted har forklaret denne Indskrift, er den fra Aaret 1201.

38. At Sproget i Runeindskrifterne i övrigt har forandret sig efter den Tid, paa hvilken de ere ristede, fölger af sig selv. Nogle Exempler kunne gjöre denne Forandring mere anskuelig: man sammenligne Indskriften paa Jellingestenen (efter Rask i Vejledn. til det isl. Sprog, Fort. S. XXVI):

---

[1]) See *Olafsen* om Nordens gl. Digtek. S. 58 §. 19.

Haraldr konungr baþ görva kubl þössi eft Gorm fedur sin auk eft þyrvi modur sina. Sa (sá) *Haraldr van Danmörk alla auk Norveg*, med fölgende paa Aasum-Stenen i Skaane (hos Vorm, S. 171) hvori Sproget allerede er nyere:

Krist Mario (isl. Ejef. *Mariu*, hos Vorm urigtig *Mariæ) sun hialpi þem, er kirkiu þ... Absilon erkibiskup ok Esbiorn Muli;*

eller med fölgende Slutning af en Uplandsk Indskrift (Skand. Lit. S. Skr. 17 B. S. 391):

Guþ hialpi ant hana (isl. *hennar)*.

Men endnu mere paafaldende bliver Forskjellen, naar man tager endnu yngre Indskrifter, som fölgende Vers, der findes under en Melodi med Noder bag Runehaandskriftet af Skaanske Lov:

Drömde mik en dröm i nat
um silki ok ærlik pæl,

eller fölgende af en Runeindskrift paa et Rögelsekar (Skand. Museum for 1803, 2det B.):

Guth signe then mik gorthe, o. fl. lign.

En tysk Indskrift finder man sat paa Foden af en Stötte i St. Laurentii Kirke i Lund (Mon. Lundense hos Vorm), som den tyske Bygmester Adam von Byren indhug med Runer i Aaret 1427, nemlig Ordene: *Got help;* hvilket kan være et lidet Bidrag til at vise, at Indflydelsen fra Tyskland da allerede havde taget sin Begyndelse.

Til Sammenligning hensættes endelig endnu tvende svenske Runeindskrifter, (anförte i *Liljegrens* Anteckningar rör. versar med runor i

Skand. Lit. S. Skr. 17 D.) den ene paa en Sten i Vestergötland:

Hier liggia feþgar tveir
Heþin ok Einar hetu þeir;

den anden paa en Sölvske, med Aarstal 1451:

Varin fyrivan, svoh jah beþer,
tankin o mik, svo jah o iþer.

Ved at betragte Forskjellen imellem saadanne Indskrifter, som i Tiden ligge langt fra hinanden, skjönnes let, at naar först Sprogets Ejendommeligheder i dets forskjellige Perioder ere bekjendte, maa man fra Sproget, ligesom ellers fra andre Tegn og Mærker, med nogen Sandsynlighed kunne slutte til den Tid, Indskriften er sat, i det mindste kunne bestemme den yngste Tid den kan være fra. Tillige kan der for mange Indskrifters höje Alder hentes et uimodsigeligt Bevis af Sproget; thi alle de Runestene, hvorpaa der forekommer Islandsk med sin fuldstændige Böjning, maa nödvendig være ældre end ældste Dansk i förste Periode, da det ikke kunde falde nogen ind at forfatte Indskriften i en Sprogart, som han selv ikke mere kunde tale, og som Folket ikke forstod.

De her anförte Runeindskrifter, forsaavidt der ikke allerede er skeet Henvisning til de Skrifter, hvori de findes, ere forklarede: i Antiqv. Annaler 1 B. Stenen fra Snoldelev og den Falsterske; sst. 2 B. begge de Slesvigske; sst. 3 B. den Brynderslevske; sst. 4 B. Jellinge- og Beckestenene, samt en Runeindskrift paa en Döbefont paa Bornholm; i Skand. Lit. S. Skr. for 1806 Glavendrupstenen; samme for 1809 Tryggeveldestenen; i *Nyerups* Verzeichniss der in Dänemark noch vorhandenen Runensteine, Kph. 1824, Stenen fra Tir-

sted; Indskriften fra Wieklebÿ findes i Liljegrens Anteckningar o. s. v. i Skand. Lit. S. Skr. 17 D. S. 394.

Kun disse faa, lidet tilfredsstillende Bemærkninger har jeg været i Stand til at samle angaaende Runealderen, og forlader gjerne denne törre Mark for at gaae over til denne Afhandlings vigtigste Del, Sprogets grammatikalske Beskaffenhed i de egentlige Sprogperioder, foran hvilken Betragtning der for hver Periode forudskikkes en historisk Indledning og Udsigt over Literaturen; den förste hörer væsentlig til Sprogets Historie, da den, saavidt muligt, skal forklare Grunden til Fænomenerne i Sproget, den anden troede jeg vilde ej være Læseren ukærkommen, da de Sprogmindesmærker, vi fra hver Periode have, ere adspredte paa mange forskjellige Steder, og en samlet Fortegnelse paa de vigtigste endnu ej haves; at denne kun er en lös Opregning, og ikke, som ved den nyere Literatur kan være Tilfældet, er sammenföjet til et levende Heelt, maa Læseren undskylde, som noget der ligger i Sagens Natur, da den ældre Literatur ikke bestod uden i Brudstykker og ingen sammenhængende Behandling af nogen Videnskabsgren der var tænkelig.

TREDIE AFSNIT.

1100–1350

Förste egentlige Sprogperiode.
Historisk Oversigt.

39. Det gamle nordiske Sprog var, som allerede foran er bemærket, udbredt over de tre

nordiske Riger; vi have her endnu at betragte, hvorvidt historiske Vidnesbyrd kunne give nogen Oplysning om, hvorlænge det taltes i Danmark. Herved kan man dels lægge Mærke til, hvorlænge Benævnelsen Dansk Tunge brugtes om det islandske Sprog, dels opsöge andre Efterretninger, som vise, at det islandske Sprog uden Anstöd forstodes i det danske Rige. Foruden de forhen anförte Steder af Heimskringla, Graagaas, Jonsbogen og andre, hvilke findes angivne i Prof. Müllers Prisafhandling om det isl. Sprogs Vigtighed, kan af de senere især tvende Steder bemærkes: I den i Snorra-Edda indförte Afhandling, som kaldes *málfrædinnar grundvöllr* og sædvanlig tillægges Olaf Hvitaskald, hvor Talen aabenbar er om det islandske Sprog, siges (S. 300): *Stafanöfn eru sextún i danskri túngu;* og endnu i Midten af det fjortende Aarhundrede kalder Eystein i Digtet Lilia, som han skrev omtrent 1358, den danske Tunge sit Modersmaal, nemlig i fölgende Strofe:

Fyrri menn, er frædin kunnu
forn ok klók á sínum bókum
slúngin mjúkt af sínum kóngum
súngu lof med danskri túngu.
Í þvílíku módurmáli
meirr skylldunst ek enn nockurr þeirra
hrærdann dikt med ástarordum
allsvaldandi kóngi at gjalda.[1])

[1]) See *F. Johannæi* Hist. eccl. Isl. 2 D. S. 401, jf. 1 D. S. 587.

Imidlertid svækkes saadanne Vidnesbyrd noget derved, at man, selv da nogen Forandring i Sproget var begyndt, uden Betænkning kunde ansee ældste Dansk fra förste Periode og Islandsk for samme Sprog, og betragte Afvigelserne som en ringe Dialektforskjel; da desuden Benævnelsen dansk Tunge fra de ældste Tider af var i Brug, saa kunde denne ogsaa gjerne anvendes paa Islandsken selv efter den Tid, da egentlig Dansk havde skilt sig derfra. Næsten ligesaa höjt op i Tiden er man dog i Stand til at kunne forfölge andre historiske Vidnesbyrd. Især er i denne Henseende mærkelige de Efterretninger, der findes om islandske Digtere, som opholdt sig ved de danske Kongers Hof og digtede Sange om dem: Thorleif opholdt sig ved Kong Svend Tveskjægs Hof og fik af Kongen Tilnavnet Jarlaskáld [1]); Ottar Svarte, Halvard Haareksblese, Sighvat Skald og Thoraren Loftunge digtede Draper om Knud den store[2]); Thorleik den fagre digtede en Flok om Svend Ulfsen [3]); Kalf Maanesen ligesaa et Kvæde om Knud den hellige.[4]) Da Magnus Barfod († 1103) regjerede i Norge kom en Islænder til Engelland, og digtede to meget indviklede Nidviser, af hvilke dog en engelsk Greve forstod Menin-

---

1) þáttr þórleifs Jarlaskálds, K. 3. 5 (i Fornm. Sögur, 3 B.)

2) Knytl. K. 8. 16. 19.

3) Sst. K. 22.

4) Sst. K. 25.

gen[1]); en dansk Mand maatte da uden Tvivl endnu lettere have kunnet dette; ikke meget længe efter denne Tid har vel ogsaa Islænderen Magnus Skeggesen digtet sin Eriksdrape om Erik Ejegod[2]). Omtrent et Aar för Slaget ved Viborg (1150) kom Einar Skulesen til Svend Grathes Hof, og digtede et Kvæde om Kong Svend[3]), hvilket Kongen altsaa maa have forstaaet, endskjönt han, som en större Velynder af den tyske Poesi, ikke gav Sangeren nogen Lön. De gamle Sange, som Saxo har oversat i sin Danske Historie, have efter al Sandsynlighed været i den egentlig danske Folkedialekt, eftersom det Folkesagn, der i mange af disse, f. E. i Sagnet om Hagbard og Signe, ligger til Grund, baade i Tid og Sted ganske er overført til Danmark, og Saxo selv ikke röber nogen dybere Indsigt i de hedenske Myther, hvilken han dog maatte have erholdt ved nöjere Bekjendtskab med de oprindelige islandske Kilder; Sagnene om Hother og Balder, Thorkel Adelfars Rejse, o. lign., ere saadanne fordrejede Folkesagn, det förste af Mythen om Höder og Balder, det andet en endnu mere vanskabt Fordrejelse af Thors Rejse til Jötunheim; men den Overensstemmelse, der maa have fundet Sted imellem disse gamle danske Sange og de egent-

1) *Suhms* Hist. af Danm. 4 D. S. 563.
2) Knytl. K. 70 fgg.
3) Sst. K. 108.

lig islandske, kan endnu tydelig spores i selve Saxos Oversættelser, i hvilke man gjenkjender den gamle Digtekunsts Særegenhed, de islandske *hljóðstafir.*[1]) Som et Vidnesbyrd for, at saadanne danske Böger, om hvilke vi nu for Resten mangle al Efterretning, have været til, kan maaskee fölgende Sted af Knytl. (Kap. 95) ansees: *þat finnst ritat í fróðum (fornum) dönskum bókum, at þeir Nikulás konúngr ok Eiríkr] hafi átt nökkurar orrostur, þær er vèr kunnum eigi frásagnir af, með hverjum tíðendum lyktazt hafi;* thi Forfatteren af Knytl. synes her at antage, at der fandtes Efterretninger i nogle Böger i Danmark om Begivenheder, som de ovre paa Island, hvor de i Almindelighed öste deres Efterretninger af mundtlige Fortællinger[2]), ikke havde hört noget om. Men mærkeligere end alt det foregaaende er Beretningen om Olaf Hvitaskalds Ophold ved den danske Konge Valdemar Sejers Hof i Aarene mellem 1236-1240; i Knytl. fortælles: *með honum* (Kong Valdemar) *var Ólafr Þórðarson ok nam at honum marga fræði ok hafði hann margar ágætligar frásagnir*

[1]) See *F. Magnusen* Lex. mythol. (i Edda Sæmund.) S. 572-574.

[2]) See f. Ex. Jomsvik. S. K. 49, hvor der fortælles, at tre Islændere bragte de omstændelige Efterretninger om Slaget imellem Hagen Jarl og Jomsvikingerne over til Island. Heraf ogsaa den sædvanlige Begyndelse til en Fortælling: *svo er sagt, þat er frásagt,* o. lign.

frá honum; Snorra-Edda siger os nöjere een af de Ting Olaf lærte af Kongen, efter at der nemlig er anfört nogle Ord, hvori alle Runebogstaverne indbefattedes, siger Olaf: *þessa stafi ok þeirra merkíngar compileraði minn herra Valdimar Dana-könúngr.* [1]) At en dansk Konge lærte en Islænder et saadant grammatikalsk Kunststykke, som det her anförte, viser tydelig nok, at der imellem begges Sprog maa have hersket den störste Lighed; og det kan saaledes ansees som historisk bevist, at der omtrent ved Slutningen af den förste Sprogperiode ikke var större Forskjel imellem Islandsk og Dansk, end der almindelig kan antages at være imellem tvende Dialekter af et og samme Sprog.

At paa den anden Side Adskillelsen imellem begge Sprog allerede ved denne Tid eller endnu noget tidligere virkelig var begyndt, bekræftes af forskjellige Omstændigheder. At man allerede i Danmark havde faaet Smag paa germanisk Sprog og Digtekunst, viser Saxos Beretning om den saksiske Sanger, der ved Visen om Grimhildes Forræderi advarede Knud Lavard; Saxo kalder denne Begivenhed den „bekjendte," [2]) og Sagnet derom maa derfor paa hans Tid have

---

[1]) See Snorra-Edda, S. 302; Knytl. K. 127; Sturlúngas. 3 B. S. 130; jf. *Müller* om Snorres Edda i Skand. Lit. S. Skr. for 1812, S. 34-35 og *Nyerups* Hist. stat. Skildring, 2 D. S. 94.

[2]) Notissima Grimildæ erga fratres perfidia. *Saxo,* lib. 13. ed. Klotz. S. 373.

været temmelig almindelig udbredt. Ret mærkelig er dernæst den Sammenstilling af Benævnelserne Dansk og Norsk Tunge, som findes i et Fragment[1]), der efter Langebeks Mening er skrevet imellem Aarene 1221-1223, nemlig *Knútr, er Landbertus hèt scirnar nafne, oc kallaðr er á danska túngu oc Norrena Knútr ríki;* thi vel modsættes her ikke bestemt Dansk og Norsk, men denne Sammenstilling er dog ganske usædvanlig og vilde være aldeles intetsigende, naar begge Sprog virkelig vare et og det samme, meget naturlig derimod, naar Forfatteren tænkte sig dem som noget forskjellige.[2]) Den Bemærkning, at det nordiske Sprog sædvanligst kaldes den danske Tunge, men at det i det mindste fra det trettende Aarhundrede af oftest kaldes Dansk, naar Talen er om danske, men Norræna, naar Talen er om norske eller islandske Sager, ligesom det derimod endnu senere kaldtes Islandsk, da hverken Danske, Norske eller Svenske mere forstode det,[3]) peger ligeledes hen til, at den fuldstændige Adskillelse af Sprogene indtræffer i Aarene mellem 1200 og 1300.

40. Vende vi os fra disse indledende Bemærkninger til Betragtningen af selve Tilstanden i den Sprogperiode, vi egentlig her skulle

---

[1]) Script. rer. Danic. 2 D. S. 426.

[2]) Jf. *Vidalins* Afh. S. 270.

[3]) Sst. S. 265. 277. 276.

undersöge, saa træffe vi strax ved Periodens Begyndelse en mærkelig Hovedbegivenhed. Ærkebispesædet, tillige Hovedsædet for den Videnskabelighed, som for denne Tid kunde væntes, blev flyttet til Lund, ligesom til Middelpunktet af de tre nordiske Riger. Med dette fulgte ogsaa snart Oprettelsen af en Skole og et Bibliothek. De Sprogmindesmærker, vi endnu have fra denne Tid, have ogsaa alle hjemme i Skaane; hvilket er en mindre gunstig Omstændighed for Betragtningen af det danske Sprog i det hele, som maatte have vundet ved at Mindesmærker fra andre danske Provinser, hvis saadanne vare til, kunde sammenlignes med hine.

41. Skjönt vi i selve Landet finde Skoler og Bibliotheker, foruden i Lund ogsaa i Sorö den store Stiftelse af Absalon († 1201), samt i Slutningen af Tidsrummet i Viborg, hvor den fortjente Biskop Gunnar beklædte Bispesædet i tredive Aar († 1251), og i det mindste Anlæg dertil begyndte i Roskilde, Odense og Ribe, saa kan dog Undervisningsvæsenet ikke antages at have været i blomstrende Forfatning. Dets Gjenstand var, efter Nyerup, slet Latin, og det var udenlands fra, især fra Paris, hvor der (omtr. 1200) endog oprettedes et eget Collegium for de Danske, næsten al Lærdom skulde komme. Naar man ogsaa i Undervisningen gik noget udenfor den latinske Grammatik, saa indskrænkede Granskningen sig til theologiske Undersögelser og de gamle Klassikers Læsning, begge

Dele Studier, hvortil man kun udenlands kunde opvækkes, og som, deres Værd og gavnlige Indflydelse paa Menneskehedens Dannelse uforkrænket, ikke kunde have nogen gunstig Virkning paa det danske Sprog. I Klostrene gaves nemlig al Undervisning i og paa Latin, og Bögerne, som dertil vare hel sjældne og kostbare, bestode i alle Slags Manualia, Breviaria, Missalia og lignende, som brugtes ved Gudstjenesten; endog Gildeskraaerne vare for en Del forfattede paa Latin. At der iblandt Hoben af lidet oplyste Munke fremstode enkelte Mænd, udmærkede ved Lærdom og Smag, kan ikke omtvivles. Endog blandt Kongerne viser Historien, at vi maa söge saadanne: Svend Estridsens Yndest for Videnskaberne gik for en Del i Arv til hans Börn: om Erik Ejegod beretter Knytl. (Kap. 73-74), at han besad ualmindelig Lærdom, han forstod mange Tungemaal og gjennemrejste Italien, uden nogensteds at behöve en Tolk. Under Valdemar den förste og Knud den sjette herskede en grundig klassisk Erudition; Ærkebiskop Absalon viste ogsaa en mærkelig Forkærlighed for Fædrelandets Historie. Men at Svend Aagesen og Saxo efter hans Opmuntring og ligesom under hans Öjne og Tilsyn kunde udarbejde denne paa Latin, viser aabenbar, hvor meget man havde tabt sit eget Sprog af Sigte, samt hvor lidet man agtede eller studerede det. Skulde der behöves endnu flere Beviser herfor, da ligger det klarligen for Dagen i de enkelte

Spor man finder til, at Saxo ikke altid rettelig har forstaaet eller ordnet de gamle danske Sange; han oversatte paa Latin, [1] saavel som i hans, allerede ovenfor berörte, falske Forestillinger om de gamle nordiske Myther.

42. At den gamle danske Tunge dog endnu har levet og rört sig hos selve Folket, den egentlig lærde Stand herfra fraregnet, derpaa have vi tydelige historiske Beviser nok, skjönt de skrevne Mindesmærker, Tiden har lævnet os, kun er faa, og fra Tidsrummets Begyndelse ingen. Denne Periode var nemlig *den islandske Literaturs gyldne Tidsalder*, hvilket, formedelst Islændernes hyppige Rejser og Ophold ved de nordiske Kongehoffer, heller ikke her i Landet kunde blive uden Virkning. De mange gamle danske Sange, Saxo har oversat, vise, at saadanne, vist nok i langt större Mængde, have været i Omlöb og gjenlydt ved mange festlige Lejligheder og Sammenkomster. Af den senere Tids Kæmpeviser ere flere, efter Indholdet at slutte, fra Hedenskabet, f. E. Visen om „Thossegreven" (d. e. *þussa drottinn*, [2]) der er en forynget og derved saare fordrejet Þrymsqviða; saadanne maa altsaa ogsaa have gaaet igjennem Folkemunde i denne Periode, men i hvilken anden Form! Foruden huslige Sammenkomster

---

[1]) See f. E. *P. E. Müller* om Saxos Kilder, i Vid. S. hist. og philos. Skr. 2 D. S. 31. 89.

[2]) I *Nyerups* o. fl. Udg. af Kæmpeviserne, 2 D. Jf. *F. Magnusen* Lexic. mytholog. S. 973.

og den sædvanlige Moro i Fruerstuerne manglede det heller ikke paa andre Lejligheder, hvor det danske Tungemaal frit kunde lade sig höre. Medens man i Klostrene grublede over Spidsfindigheder, og end ikke i Poesiens Rige vidste at hæve Fantasien over „reverenda dogmata" for at bruge Saxos Udtryk i Tilegnelsen af hans Historie til Anders Sunesen, hvis Hexaemeron herved svæver mig for Öje, og medens man i Skolen oplærte Ungdommen i latinsk Messesang og Oplæsning af latinske Bönneformularer, samledes den kraftigste Del af Folket endnu offentlig *paa Tinge*, hvor de i Landets Sprog raadsloge om Rigets vigtigste Anliggender, og blandede dets Malmklang med Skjoldenes Bulder. Andre hyppige borgerlige Sammenkomster foranledigedes ved *Gilderne*, hvis Oprettelse vel taber sig i Hedenold, men sædvanlig henföres til Begyndelsen af denne Periode [1]); i disse forenede den tiltagende Borgerstand sig om visse Love, der ikke allene ved Modersproget, men ogsaa ved hellige Löfter om ærlig Troskab og dannis Vandel forbandt Brödrene med hverandre i Liv og Död; en Forbindelse, ihvorvel med anden Anledning og

---

[1]) Det ældste Gilde, hvis Skraa haves, er Kong Knud den helliges, hvilket rimeligvis er om ikke stiftet saa dog stadfæstet af Erik Ejegod. *Kofod Ancher* om danske Gilder, i Saml. jur. Skrifter, udg. af Schlegel og Nyerup, 3 D. S. 147 og 148 Anm.

Öjemed, dog ikke ulig det gamle hedenske Fostbroderlag,[1]) der, ligesom de gamle Sange, efter en forandret Maalestok gjentog sig i Tiden. Til at bevare Sprogets Renhed maatte fremdeles bidrage det hyppige *Samkvem imellem de tre nordiske Riger*, og den mindre betydelige Indflydelse, Fremmede, kun Paven og hans Haandlangere undtagne, endnu havde paa Norden. Den religiöse Forbindelse, som knyttedes ved Ærkebispesædet i Lund, fremböd et saadant Bindemiddel, indtil dette Baand noget slappedes ved Oprettelsen af Ærkebispesæderne i Throndhjem og Upsal. Danmarks nöjere Samkvem med begge de andre Riger var en naturlig Fölge af, at det besad anseelige og frugtbare Provinser paa hin Side af Sundet; Öresunds store Sildefiskeri kunde ligeledes give Anledning til betydelig Handel imellem alle tre Folk; ogsaa omtales Markeder, ved Aar 1203 nævnes et saadant i Skanör i Skaane, til hvilket en Del Bagler fra Norge droge, endnu tidligere ved Aar 1196 Haalöre Marked i Danmark, hvilket Sted efter Suhms Mening er Helsingör,[2]) som ligeledes besögtes af adskillige Nordmænd.

---

[1]) Kof. Ancher har ogsaa bemærket, at en Del af Gilderne fornemmelig sigtede til, efter de gamle Fostbrödrelags Maade, at hævne og derved at afværge Drab, Vold og Overlast paa en Gildesbroder. Anf. St. S. 145.

[2]) *Falsens* Norges Hist. 3 D. S. 141, 207. *Suhms* Dan. Hist. 8 D. S. 384.

43. Folkets og Landets Forfatning var ogsaa i det hele taget blomstrende. Handelen var endnu i de Danskes egne Hænder; det aandsforkuende Hierarki havde, ihvor megen Fremgang det end efterhaanden gjorde, dog ikke vundet saa megen Magt, at den gamle nordiske Aand jo endnu kunde ytre sig hos Folket; store Krigstoge, ja endog glimrende Erobringer vedligeholdt Mindet om Fædrenes Storhed; Borgerstanden havde ved Anlæg af ny Kjöbstæder og andres Udvidelse fra Svend Grades, men især fra Valdemar den förstes Tid af begyndt at hæve sig til en vigtig Stand i Riget, og Folkets Marv Bondestanden, der siden nedsank til at blive Herremændenes Trælle, stod endnu som fribaarne Mænd fremfor alle andre i Anseelse, kejsede Kongen og ledte Forretningernes Gang. Men hos et stort, selvstændigt og kraftigt Folk bærer Sproget ogsaa samme Karakter; först ved Aandstyranni og fremmed Herredömme maatte de begge, Folk og Sprog, som vi i det fölgende ville see, paa een Gang forkues.

44. Hvad Forholdet til Fremmede angaaer, da aftog vel Forbindelsen med Engelland efter at Vilhelm Bastard havde erobret dette Rige; men flere Spor til samme findes dog endnu igjennem dette Tidsrum. Knud Lavard sögte især at bringe Handelen paa Engelland i Gang, og da den katholske Gudstjenestes Pragt paa mange Maader ophjalp Kunster og Haandværker, saa

vare mange af disses Udövere uden Tvivl engelske Munke, hvem det endog var paalagt at lægge sig efter et eller andet Haandværk; under Kong Niels nævnes en engelsk Munk, der var Guldsmed og i syv Aar opholdt sig i Danmark; de fleste Haandværkere, som opförte Kirker, Klosterbygninger og lignende, vare rimeligvis ogsaa for en stor Del Engellændere.[1]) Forbindelsen med Tyskland maatte allerede foranlediges ved den bremiske Ærkebiskops Overopsyn over Nordens Kirker. En senere Anledning til Berörelse med tyske Fyrster gave Togene til Venden fra Erik Ejegods Tid af, men især under Valdemar den förste og Knud den sjette. De danske Kronprætendenters Handeler, Knud Magnusens Ophold i Tyskland og Kejser Frederik den förstes imellem dem stiftede Forlig ere bekjendte Begivenheder. Giftermaal imellem danske Fyrster og Stormænd og fremmede Fruentimmer ere heller ikke i denne Periode usædvanlige; allerede Knud den hellige var gift med Edla, en Datter af Hertug Balduin af Flandern[2]); Thorgaut Fagerskind, en Sön af den danske Jarl Galiceulf, var gift med en tysk Prinsesse[3]); Erik Lam med en Söster til Ærkebiskop Hartvig af Bremen[4]); Valdemar

---

1) *G. L. Badens* Danm. og Norges Handels og Næringsvejes Hist. S. 39. 56-57.

2) Knytl. K. 30.

3) Sst. K. 75.

4) Saxo, 14 Bog.

den förste med en Datter af den polske Konge Våladar [1]); Knud den sjette blev som Prins gift med en Datter af Henrik Löve, Hertug af Saksen. [2]) Tyske Sæder og Skikke begyndte endelig at indföres i Landet under Knud Lavard og Svend Grade [3]), og tyske Haandværkere nedsatte sig endog under sidstnævnte Konge i Roskilde. Men med alt dette vare disse Fremmede kun faa, deres Indflydelse kun kortvarende og gjaldt nærmest enkelte Stormænd, deres nærmeste Omgivelser og faa Punkter i Landet; den har derfor ikke kjendelig kunnet virke paa Sproget i det hele. Det usædvanlige og lidet almindelige i Kærlighed til fremmede Sæder viser sig ogsaa i Folkets lydelig udtalte Klager derover. ×

Jf. med ovenstaaende Udsigt *Nyerups* Hist. statist. Skildring, 2 D. og *Suhms* og *Holbergs* Danm. Hist. forsaavidt dette Tidsrum angaaer.

Sprogmindesmærker.

45. Kjendetegnene paa disses Alder ere enten ydre eller indre. Til de förste höre især

---

[1]) Knytl. K. 109.

[2]) Sst. K. 120. 125.

[3]) Saxo kalder Hertug Knud *Canutum Saxonici et ritus et nominis amantissimum,* og om Svend Grade siger han: *Sveno, in superbiam lapsus, patrios mores, quod parum sibi viderentur exculti, tanquam agrestes et inconditos, petita a finitimis urbanitate, mutavit, spretoque Danico ritu Germanicum æmulatus est.* Saxo, lib. 13. ed. Klotz. S. 373. 400.

Materialet, hvorpaa de ere skrevne, og Skriften selv. De findes skrevne paa Pergament eller Papir, nogle ogsaa helt igjennem med samme Haand paa Pergaments- og Papirsblade imellem hinanden. Fra Skriftens Skjönhed slutter man til höjere Alder, saavel som fra Skrivematerialets Ælde. Af alle disse Kjendetegn, hvis Udvikling i det enkelte her ikke kan væntes, lader der sig vel med megen Sandsynlighed slutte til en ældre eller yngre Tid, men ikke med Sikkerhed til nogen bestemt Tidspunkt i samme.

De indre Kjendetegn tages især af historisk bekjendte Begivenheder og Personer, eller af Sproget. De förste kunne ofte bestemme Grændsen for et Sprogmindesmærkes Alder, men et eller andet deri forekommende historisk bekjendt Navn kan dog först ved andre bekræftende Omstændigheder faae Beviskraft. Sproget afgiver et af de vigtigste Bestemmelsesmidler, naar hver Sprogperiodes Særkjende först er bekjendt; hvor andre sikre Kjendetegn mangle kan man derfor næppe tage i Betænkning, allene efter den herskende Sprogform at bestemme tvende Skrifters Alder i Forhold til hinanden.

Ved mange gamle Sprogmindesmærker svigter den Oplysning man kunde hente fra Forfatterens eller Afskriverens Levetid, da de ofte enten ere ganske ubekjendte, eller, om de end nævnes, ikke med Sikkerhed kunne anvises deres Sted i Historien. Ved Lovene har man

rigtig nok en bestemt historisk Tid for sig, den nemlig da Loven er givet, men det er langt fra, at man fra denne tör slutte til Alderen af det Haandskrift af Loven, som man just har for sig. Det er f. E. höjst rimeligt, at Jyske Lov er nedskreven ved den Tid da den blev givet, men vi maatte have meget overvejende Grunde for os, naar vi skulde antage, at noget af disse förste Haandskrifter er kommet til os; men Haandskriftets Alder, ikke Lovens, kommer just i Betragtning her, hvor vi ville undersöge Sproget i samme. Rimeligvis har den senere Afskriver ogsaa forandret noget i Sproget efter den paa hans Tid gjældende Sprogform; herom kan man tydelig overbevise sig ved de af Skaanske Lov og Valdemars sjællandske Lov sammenstillede Pröver (see disse i Sprogpröverne), hvor hele Sætninger ere de selvsamme, men Grammaticalia forandrede; det sees ogsaa af en Sammenligning imellem de Sjællandske Love og Jyske Lov, af hvilke de förstnævnte antages i deres oprindelige Form at have været langt ældre end den sidste,[1]) og i dem alle er dog, paa nogle faa Dialektforskjelligheder nær, den hele Sprogform den samme. Et andet Bevis paa adskillige Haandskrifters yngre Alder kan hentes fra de i samme forekommende Fejl, som

---

[1]) See Beviserne for at Eriks sjællandske Lov er en privat Samling af gamle Retssædvaner i *Kolderup-Rosenvinges* Udg. af denne Lov, Indledn. S. XIX fgg.

vise, at Afskriveren stundum ikke ret har forstaaet de forældede Udtryk, der forekom i det Haandskrift, han afskrev, og derfor har forvansket samme. Da det endelig undertiden kan være gaaet de sildigere Udgivere ligesaa, saa skjönnes let, hvor nödvendigt det er, især i den ældre Tid, at forske i Kilderne selv, dels for at bestemme Sprogets Karakter, dels for at udfinde Haandskriftets Alder.

Ligesom man let, af Kærlighed til Oldtiden og Hang til det sjældne, kan forledes til at ansee et yngre Haandskrift for ældre, end det virkelig er, saa kan man ogsaa, hvad Sproget angaaer, forledes til den modsatte Fejl. Ved en Lovs Fornyelse er den sædvanlig bleven forsynet med en Fortale, hvis bestemte Alder i Almindelighed angives; men herfra kan man ikke slutte til Sproget i selve Loven; i denne vil man stundum finde dette langt ældre, end i den senere tilsatte Fortale. Den sikreste Fremgangsmaade er derfor uden Tvivl, at bestemme det Forhold, som findes imellem Sproget i flere forskjellige Skrifter, og derpaa ordne dem fra en ubekjendt Tid efter saadanne, hvis Alder er bekjendt eller dog höjst rimelig afgjort. I denne Henseende ere originale Diplomer og andre Brevskaber af megen Vigtighed.

46. Sprogmindesmærkerne fra den ældste Periode er kun faa, men i Sproget aabenbar saa forskjellige fra de fölgende, at det uden Tvivl maa ansees for rigtigt, at afhandle dem i en

egen Periode, om endog Bestemmelsen af dennes nöjagtige Grændsepunkt i Tiden skulde være forfejlet.

Det störste og vigtigste er *Skaanske Lov*. Den er udgivet af Hadorph (Stokholm 1676 Folio), men da denne Udgave har adskillige Mangler, saa er ved denne Undersögelse især benyttet et Pergamentshaandskrift af denne Lov (Arnæ-Magn. Nr. 41, 4to) og det mærkelige Runehaandskrift (Arnæ-Magn. Nr. 28, 8vo). Den sidste saakaldte Vormske Codex anseer Kofod Ancher for den ældste, da den er skreven med Runer og bærer alle Mærker paa Ælde baade med Hensyn til Sprog og Materie; der findes heller ikke i samme nogen Inddeling i Böger. Dog kan, efter samme vor store Lovkyndige, hverken Runehaandskriftet eller Hadorphs antages at være ældre end fra det trettende Aarhundrede.[1]) De Kongeregistre, der, ligeledes skrevne med Runer, findes bagerst i samme, ende med Erik Menved, som kom til Regjeringen 1286 og med hans Dronning, som han ægtede 1296; herved kunde maaskee Haandskriftets Alder synes at være nogenlunde bestemt; men disse Kongeregistere maa være senere tilsatte, de ere skrevne med en mindre smuk Haand og ikke med samme Runeretskrivning, som Loven, i denne skrives *v* med ᚢ men i Kongerækkerne med stunget ᚡ. Den Del af Haandskriftet, som

1) *Kof. Anchers* Lovhistorie 1 D. S. 57-58. Samlede jur. Skr. 3 D. S. 111-112.

indeholder Loven, kan maaskee da ansees for en Del ældre end fra 1296, og med et rundt Tal henföres til 1250. Men ingen af de anförte Mærker ere saa sikre, at Runehaandskriftet jo kan være fra en yngre Tid; at det er skrevet med Runer er intet Bevis paa Ælde; der findes hist og her i samme enkelte Spor af et yngre Sprog, hvor Afskriveren synes blot at have udtrykt Meningen uden at see efter i det Haandskrift han havde for sig; saa at der med Sikkerhed af Sprogets Beskaffenhed i det hele kun kan sluttes, at, hvis ikke Runehaandskriftet selv kan tillægges saa höj en Alder, som ovenfor er anfört, saa maa det dog være en Afskrift af et andet Haandskrift, der i Alder ikke staaer tilbage for de andre, vi have af samme Lov.

Om Skaanske Lovs Alder ere vore Lovkyndige ej enige. Af Sunesens Oversættelse kan man, efter Kofod Ancher, slutte, at den originale skaanske Lov maa være ældgammel, men man kan ikke fastsætte nogen vis Tid, i det mindste ikke noget vist Aarstal, naar den er givet. Efter Hvitfeldt er den givet af Valdemar den förste 1158 eller 1163; men hverken Saxo eller Svend Aagesen tale om Valdemar den förstes Love (*Kof. Anchers* Saml. jur. Skr. 3 D. S. 114. 83. 79) og Schlegel har af endnu flere Grunde bevist, at den ej er givet af denne Konge, men er en i sin förste Form meget ældre Lovsamling (sst. 1 D. S. 220 fgg.) Runehaandskriftet ansees ogsaa for det ældste af *Brynjulfsen* i Peric. runolog. S. 129, hvor han henviser til *Sjöborgs* Diss. Monumenta runica extra Scand., paa hvilket sidste Sted man (S. 8) ogsaa finder anfört nogle andre Haandskrifter i Sverrig, der ere skrevne med Runer. Ved en nöjere Betragt-

ning af Runeh. og det Hadorph har udgivet efter, vil man finde, at begge ere meget gamle. Randglosser hos Hadorph, f. E. 7, 9; 7, 10; 9, 2; 9, 15 mangle også i Runeh. Randglossen hos Hadorph 11, 4, der er nödvendig for Meningen, da den udgjör en Eftersætning, findes derimod i Runeh., ligesaa den hos Had. 1, 4 i Randen af en nyere Haand tilsatte. I andre Henseender ligne de hinanden: hvor Pergamentsh. 1, 3 har *hethen man* have begge de andre det uforstaaeligere *höghæ man*; Ordet *hitt*, 7, 6, hvor det dog er nödvendigt for Meningen, mangler i begge. Da det vigtigste Bevis for Haandskriftets Ælde maa hentes fra Sproget, saa kan som Exempler paa, at Runeh. i Almindelighed har de ældre Former mærkes: Hadorph og Pergamentsh. have 3, 21 *mang* og *mangha*, Runeh. *marg* og *margha* (isl. *mörg*, *margar*, mange); 11, 11, hvor Perg. har *mangha*, have Had. og Runeh. *margha*; Pergamentsh. har 3, 2 *wintræ*, Runeh. og Had. *wintær* (isl. *vetr*, Vintre, Aar); det förste har 5, 14 i Gjenstandsf. *en marc silfs*, de andre *ena* (isl. *eina*); Runeh. har sædvanlig (1, 1; 1, 4) Endelsen *-ra* i Fl. Ef. af Tillægsord, hvor de andre have *-a*, som *goþra*, hos de andre *goþa*; Runeh. har den sjældne Nævnef. *þiufær* (7, 9), hos Had. *thiuf* (isl. *þjófr)*; sst. staaer i Runeh. *at andru þingi*, hos Had. *til andrum þingi*, hvor *til* staaer urigtig med Hensynsf. og *andrum* er urigtig sat i Hank. til *þing*, som er Intetk. o. s. v. Men paa andre Steder have ogsaa de andre Haandskr. bedre Læsemaader end Runeh., saa en rigtig Text af Loven kan kun tilvejebringes ved at sammenligne dem alle: 1, 5 har Had. *hana* rigtigere end Runeh. *hænnæ* (hende); 9, 2 har Had. rigtig *med sinum wiliæ*, Runeh. *mæþ viliæ sinu*, en Fejl som let kunde fremkomme deraf, at Afskriveren oversaae Stregen over *u* i det Haandskrift, han havde for sig. Et andet Exempel paa, at Afskriveren af Runeh. havde den senere Tids Ordforbindelse i

Hovedet, og oversaae det han havde for sig, findes 3, 10, hvor begge de andre rigtig have, *Sæl faþer nokot sinu barne i hændær .... aftær takæ þæt han salde sinu barne,* med Personen i Hensynsformen, men Runeh. paa begge Steder: *sit barn.* I övrigt kan bemærkes, at dette i flere Henseender mærkelige Haandskrift ved sildigere urimelige Rettelser af Een, der ikke har forstaaet det gamle Sprog, er saare mishandlet; f. E. 1, 2 er Ejef. *hænnæ* rettet til *hænnes;* 1, 12 *tiuhu,* d. e. *tiughu* (tyve) rettet til *tyuvæ,* o. s. v.; i Almindelighed kan man dog ved Blækkets Forskjellighed strax blive opmærksom paa disse Forandringer, og af de udkradsede Runetegn gjenfinde den oprindelige Læsemaade.

47. I Haandskrifterne af Skaanske Lov findes ogsaa den Skaanske Kirkeret, som er udgivet i Thorkelins Samling af gamle danske Kirkelove (Kh. 1781, 4to). Sproget er omtrent af samme Beskaffenhed, som i Skaanske Lov.

Af samme Sprogform er ogsaa Kong Valdemars Lov om Manddrab aftrykt i Kof. Anchers Lovhistorie, 1 D. S. 610-611.

48. Nærmest til de foregaaende grændser Sproget i Vitherlagsretten (af isl. *viðrlög* [1]), der vel i sin oprindelige Form, som Lov, er langt ældre, men i sin nuværende yngre. Givet af Knud den store, blev den fornyet af Knud den sjette og Absalon. Svend Aagesen oversatte den paa Latin; der maa altsaa have været

[1]) Hvor de mangehaande Forklaringer, man har givet over Lovens Navn, findes fremsatte, kan sees i *Kolderup-Rosenvinges* Samling af gl. d. Love, 5 D. S. 579.

en i det danske Sprog skreven Vitherlog samtidig med Svend Aagesen[1]; men ved at betragte den, vi nu have, overtydes man let om dennes yngre Alder.

I sin nuværende Form er den udgivet af Resen efter det Vormske Haandskrift, siden af Langebek (Script. rer. Dan. T. 3) efter Codex Rantzovianus (Donat. Var. Nr. 136, 4to), som Langebek antager at være fra det fjortende Aarhundrede, som tillige indeholder Skaanske Lov og rimeligvis er skrevet i Skaane; sidst er den aftrykt i Kolderup-Rosenvinges Saml. af gl. d. Love 5 D. Om Haandskrifterne findes fuldstændig Efterretning hos K. Ancher (Lovhist. 1 D. S. 24) og K. Rosenvinge (a. St. Indled. S. IX).

Hvad Sproget i de forhaanden værende Udgaver angaaer, da vil man ved Sammenligning finde, at om Resen end var en daarlig Udgiver, saa maa det Haandskrift, han benyttede, have været bedre, end de senere Udgiveres, og det er derfor billigt, at tage Hensyn til de hos ham forekommende Læsemaader. Efter Langebek (Script. T. 3, S. 140) ligner Sproget i Vitherlagsretten den skaanske Dialekt, hvorved rimeligvis menes, at det har beholdt de svenske

---

[1]) Det siges ogsaa i Svend Aagesens Indledning: *Quum itaque Constitutiones ejusmodi nostra vernacula et quidem succincta brevitate conscriptas reperissem, eas in latinum sermonem transferre conatus sum.* (Script. r. D. T. 3. S. 142).

Selvlyde, men optaget de danske Medlyde. Det er nemlig en Egenhed ved dette Sprogmindesmærke, at der i samme ikke sjælden findes blöde Medlyde, hvor Stamsproget har haarde, i saadanne Ord som *lada*, at lade, i Skaanske Lov *lata*, isl. *láta*; i Fölge heraf maatte det endog henföres til tredie Sprogperiode, men det er ej urimeligt, at Sproget i Skaane, længere end i andre danske Provinser, har ligget nærmere ved Svensk og Norsk, og dog tillige, da denne Provins saa tidlig kom i Tyskernes Hænder og forblev det i længere Tid, kan have antaget de blöde Medlyde; i saa Fald vilde Haandskrifterne kunne henföres til anden Periode. De hist og her forekommende blöde Medlyde lade sig imidlertid ogsaa forklare af senere Afskriveres Skjödeslöshed; men hvorom alting er, saa er Grundlaget af Sproget saa gammelt, og der findes saa mange Lævninger af den gamle grammatikalske Bygning, at Vitherlagsretten i den Form, vi nu have den, altid kan tjene til at udfylde og bestyrke den Sprogform, der findes i Skaanske Lov.

At det af Resen benyttede Haandskrift er ældre end det Ranzovske sees af enkelte ældre Former, f. E. hos Resen: *sveit - Harald Hein*, hos Langebek *sveet - Harald Hen*; Tvelyden *ei*, for *e*, som her findes hos Resen, er ikke engang almindelig i Skaanske Lov; hos Resen *göte han ey stefne* (isl. *gæti hann ei stefnu*), hos Langebek er det förste Ord forandret til *sökte*, formodentlig fordi Afskriveren ej forstod det; i det vanskelige Sted *of annan hendir awötha oc vskæpite tro swikere at worda*

læser Resen *wdskæpiæ*, formodentlig fordrejet af *óskepju*, Ejef. af *óskepja*; *uskæpite* lader sig derimod næppe forklare uden endnu större Forandring, nemlig som Ejef. *ósköpnuðar* af Nævnef. *ósköpnuðr* for *óskapnaðr*.

At Sproget i Vitherlagsretten i det hele er ældre end det i anden Sprogperiode, sees især af de hyppige Hensynsformer, som *a ænglande*, *af sielande*, *at förste male*, *gen herræ sinum*, *mellæ herræ oc mannum sinum*, *i atta kununga dagum*, *at thöm logum*; samt af Ejef. i Flt. som *meth twigge* (oprindelig vist nok *twiggia*) *witherlagha manna witne*; ligesaa af den betingende Maade, som her forekommer ogsaa i Forsætningen, hvor Skaanske Lov gjerne har den fremsættende, saasom den nysanförte Forsætning *gæte han ey stefne*, eller, da Læsemaaden her kan være tvivlsom, *of han hawe en skiöld*; desuden ere ogsaa Gjerningsordenes Personsendelser beholdte, som 1 Flt. paa *-um*, 3 Flt. paa *-u*. Af det her anförte ere især Hensynsformerne, Personsendelserne og den betingende Maade i Forsætningen forsvundne i det danske Sprogs anden Periode.

49. Efter det Ranzovske Haandskrift haves endelig endnu Den Lundske Stadsret (Kof. Anchers Lovhist. 2 D. og K. Rosenvinges Samling, 5 D.) og den Helsingborgske Birkeret (K. Anchers Lovh. 2 D. S. 222 fgg.); Sproget er altsaa ogsaa i disse af samme Beskaffenhed. Den Lundske Stadsret synes i sin ældste Form at have endt med det 55 Kap.; thi saaledes er den bekræftet af (den slesvigske) Kong Valdemar Aar 1326 (Rosenvinge i Indledn. S. XVIII); men naturligvis kan Stadsrettens Alder ikke nedsættes til denne Tid, Valdemars Konfirmation var nemlig kun en almindelig paa

denne, som paa de andre Privilegier, og disse selv ere ældre. De sidste Kapitler ere senere tilsatte.

Anm. Naar Steder i det fölgende angives uden videre Bestemmelse menes Skaanske Lov efter Bog og Kap., hvorved Inddelingen i Hadorphs Udgave er lagt til Grund, dog saaledes at hvor Kapiteltallene i denne ere omsatte tælles de her i fortlöbende Række; det tilsvarende Sted i Haandskrifterne maa derpaa efter Indholdet opsöges; i Runeh. ere Tallene tilsatte i Margen.

Sprogets Beskaffenhed.

Retskrivning og Udtale.

50. En udförlig Fremstilling af den gamle Retskrivning maa i denne Afhandling ikke væntes, da den, som en ydre Form, ikke har nogen væsentlig Indflydelse paa Sproget og dets Böjninger, der her ere Hovedsagen; ganske forbigaaes kan den dog ikke, da man igjennem den maa slutte sig til Ordenes Udtale, uden hvis Bestemmelse Sprogformen ej kan fremstilles, og den tillige er et temmelig i Öjne faldende og sikkert Kjendemærke til at bestemme et Sprogmindesmærkes Alder.

Til at bestemme Udtalen vejledes man især ved at betragte Runeskriften og dens Forskjellighed fra de latinske Bogstaver, som man mangen Gang har anvendt i Overensstemmelse med hin (**33**); fremdeles ved bestandig at have den islandske Udtale for Öje, da denne overalt indeholder Grundlaget til den fölgende; ved at sam-

menligne den ældre Skrivemaade med den i de senere Perioder brugelige, da man i disse ofte har bestræbt sig for at udtrykke Udtalen nöjere; og endelig ved at tage tilbörligt Hensyn til Nabosprogene og Almuens Udtale.

Da man uden at kjende Selvlydenes rette Lyd og Tonehold næppe kan læse rigtig een Linie i ældste Dansk, saa fremsættes nogle almindelige Bemærkninger om Udtalen, som tillige kunne tjene til at oplyse denne i de fölgende Perioder. Det, hvori man i denne Henseende vel lettest fejler, er, at man, vildledet af Tegnet, blander Selvlydene med hverandre, f. F. læser *a* som *a* isteden for *å*, eller *o* som *o* isteden for *å*, eller *e* som *e* isteden for *æ*, o. desl.; eller at man fejler i Selvlydenes Længde og Korthed, f. E. læser *o* kort, som *å*, isteden for langt *ó*; eller at man i de senere Perioder, da stumme Vokaltegn begyndte at komme i Brug, er i Tvivl om, hvor disse skulle være stumme og hvor de skulle udtales. Foruden de ovenfor anförte Hjælpemidler tjener i tredie Periode især Sammenligning imellem samme Ords forskjellige Skrivemaade paa forskjellige Steder til at bestemme alt dette. En Anvendelse paa nogle enkelte Ord vil gjöre dette endnu mere anskueligt: Lyden *å* betegnes i ældste Dansk og endnu i gammel Dansk snart med *a*, snart med *o*; Skaanske Lov 7, 1 staaer: *warþær annars manz fæ stolit, oc far han þaghær æftir, oc far takit hin ær stal,* hvilket maa læses *vårþer -, stålet - far - oc får;* da nemlig isl. at *fá* (at faae) og *stolit* have Lyden *å*, og disse Ord igjennem alle det danske Sprogs Perioder ogsaa forekomme under Form af *faar* og *staalet*, skjönt de ogsaa skrives *far* og *stolet*, og denne Udtale endelig endnu findes i disse Ord, saa er det aabenbart, at den ogsaa har været i ældste Dansk; man seer da ogsaa heraf, at ældste

Dansk, naar det læses rigtig, har en ulige större Lighed med nuværende, end naar man læser det med en aldeles falsk Udtale efter den Lyd, som Bogstaverne nu have. Saaledes da ogsaa i Skaanske Lov *a* (ejer), isl. *á*, gl. d. *aa; swa*, isl. *svá*, gl. d. *swo*, saa; *bathæ*, isl. *báðir*, gl. d. *bothe*, baade (begge); *fran*, isl. *frá*, sv. *från;* i Vitherlagsretten *satte* (isl. *sáttir*), *fare* (gl. d. *faare*, og endnu *fore*), *ware* (isl. *várir*, vore); til disse Ord findes derfor ogsaa i Varianterne: *sotte, fore, wore.* Af *e* med Lyden *æ*, som i *preste* (Hensynsf. af Præst), *bere* (bære), kan vel ikke saa let tages fejl, da vi endnu i nogle Ord bruge denne Skrivemaade, som *tjene*, for *tjæne;* ogsaa i enkelte Ord have vi endnu *o* for *aa*, som det nysanförte *fore*, og hvor Udtalen nu i det dannede Sprog er gaaet over til *ó*, der har den gamle mangen Gang vedligeholdt sig i Dialekterne og Sidesprogene; i et norsk sildigere Haandskrift (Arnæ-Magn. Nr. 86, 4to), hvori Sproget ellers er Dansk, skrives endnu *kaane* (isl. *kona* med samme Udtale, en Kone), hvilket tillige viser, hvor langt hen i Tiden den islandske Udtale har vedligeholdt sig. Dette sees ogsaa af Selvlydenes Længde, som i Danskens tidligere Tilstand ofte er forskjellig fra den nuværende, f. E. *bok*, gl. d. *book*, isl. *bók*, sv. *bók*, forskjellig fra den nuværende d. Udtale Båg; *dom*, i Jyske Lov *doom*, isl. *dómr*, sv. *dóm; tom*, hos P. Laale (Nr. 31) *thoom*, isl. *tómr*, sv. *tóm;* saa og *thæm*, ikke kort som nuv. *dem*, men langt *þém, þæm; til, vil*, i gl. d. ofte skrevet *tijl* eller *teel, vijl*, overensstemmende med den isl. Udtale, omtrent som *tél, vél;* saaledes skrives ogsaa i gl. d. *igheen* (isl. *gègn*), *skijn* (skinner, sv. at *skina*), *foorn* (sv. *fórn*), *Øøl, tøøst* (d. e. Øl, tyst), o. utall. fl. At *e*, hvor det nu er stumt, undertiden i gl. D. har lydet, kan sees af fölgende Overgang: Skaanske Lov *the saghu* (læs *såghu*), isl. *ságu*, sv. *sågo*, gl. d. *de saage* eller med bortfaldet

g: de saa-e (i Ent. skrives derimod *saa*), nuv. d. *de saae* med stumt *e*, hvilken Form da svarer til isl. *sá* for *sáu* i Fölge Regelen, at *u* i Enden af Ord kan bortfalde efter *á* (*Rasks* Anv. t. Isl. §. 521 i Slutningen).

51. I ældste Dansk betegner, som nys anfört, *a* baade Lyden *a* og Lyden *å*. Paa tvende Steder i Pergamentsh. har jeg fundet *aa: 9,* 16 *waang;* 10, 2 *naat.* *E* betegner som i Isl. ogsaa Lyden *æ*, og *o* Lyden *å*, det sidste staaer undertiden ogsaa for *ö*. De tvende Lyde *ø* og *ö* betegnes sædvanlig med Tegnet *ø*.

Lydtegn over Selvlydene forekomme ikke; Stregen over *í* bruges blot som Prik, og staaer derfor ogsaa hvor *i* udtrykker *j*.

Selvlydsfordobling til at udtrykke Selvlydens Længde er noget ganske usædvanligt; der skrives *en*, *et*, *hel* (isl. *heill*, hvoraf vort hel), *men* (Men), og saaledes med alle Selvlyde. Understöttende *e* forekommer aldeles ikke.

Paa nogle faa Steder findes dog i Pergamentsh. af Skaanske Lov Fordobling af *e* i Ordene *een*, *eet;* af *i* i *hiit* (7, 6) som maaskee skal læses *hitt* (hittet, fundet), hos Hadorph og i Runeh. mangler dette Ord; af *u* i *guul* (2, 2, hvor Hadorph har *gull* og Runeh. *gul*) og *guulfæst* (3, 17); da Fordoblingen i dette Ord (d. Guld) endog er en Fejl, saa ere disse Steder vel fremkomne ved Læsefejl for *gull* og *gullefæst*.

Som Exempel paa Selvlydenes rette Udtale i ældste Dansk hensættes fölgende af Skaanske Lov (1, 3. 4) efter en Sammenligning af begge Haandskrifter, med tilsatte Lydtegn; tillige er *j* og *v* samt ð satte for *i*, *u* og *þ* eller *th:*

Barn, um föð vårðer, þå skal þæt hava guð-faður ok guð-móður at kirkju, oc få sin kristindóm af preste (læs *præste). Æn vårðer þæt svå sjúkt, at þæt må æj til kirkju kuma, oc får þó sin kristindóm héma af andrum manne ællær af kunu, þå stander þæt arf, svå sum þæt våræ kristnæt at kirkju; æn får þæt æj kristindóm, þå står þæt æj arf, fore* (læs *fåre) þí at héðen man må æj ærva. Vårðer kunæ døð ok livir barn æftir, oc vårðer skjalnað, hvilkit þérra længær lifði, barn ællær móðer, ællær um þém skil um, at barn fik sin kristindóm, þå ær þæn nærmær at vita, at þæt fik kristindóm, æn hin ær gén mælær, ok at þæt yvirlifði sína móðor.*

52. I Runeskriften bruges som bekjendt enkelte Medlyde for dobbelte; herfra er denne Skrivemaade undertiden indkommen paa enkelte Steder i andre Haandskrifter; f. E. 1, 1 hos Hadorph ligesom i Runehdskr. *bægiæ* (beggja). I Enden af Ordene forekommer sædvanlig ingen Medlydsfordobling.

Medlydsfordobling i Enden af Ordet findes i Pergamentsh. af Skaanske Lov i nogle faa Ord, som i *all* (1, 5 o. oftere), *gull* (2, 2), *farr* (farer, 5, 3), *dörr* (en Dör, 5, 4), *ficc* (5, 18 og oftere), *hatt* (11, 11). Prof. Rask har herved bemærket, at man ved denne Skrivemaade har haft til Hensigt at adskille lignende Ord, som ellers kunde forvexles, som *all* (al) fra *al* (med langt *a*, Syl), *gull* (Guld) fra *gul* (guul), *fikk* fra *fik* (af *fika*), *hatt* (Hät) fra *hat* (Had); og at man tillige herved har adskilt Lyden *ø* og *ö* i *dør* og *dörr*. Bru-

gen af Medlydsfordobling til at udtrykke Selvlydens Korthed er altsaa ældgammel.

Lydene ð og þ udtrykkes i Runehdskr. med þ, i Pergamentshdskr. med þ eller *th*; den Nöjagtighed, hvormed disse Tegn anvendes, viser at Lydene þ, ð og *t* tydelig adskiltes i Udtalen; de bleve först i tredie Periode aldeles forblandede.

Selvlyds- og Medlydstegnene *i*, *j* og *u*, *v* ere blandede: *i* udtrykker Lyden *j*, som *biuþa*, *tiuþrær* (töjrer), *ia*, *wiliæ*, der læses *bjuða*, *tjuðrær*, *ja*, *wiljæ*, saa at *j* sædvanlig kun er en kalligrafisk Forandring af *i*, som *æj*; *u* udtrykkes ogsaa med *v*, som *vtan* (utan), sjældnere med *w*, som *wilt oc wspilt* (ú-ilt og uspilt); *v* udtrykkes ogsaa med *u*, som *aruæ*, *haua* (arvæ, hava), i Begyndelsen af Ord og efter en Medlyd, især efter *h* med *w*, som *wiliæ*, *swa*, *hwær*, sjældnere med *f*, som *hafir* (havir, lig isl. *hefir*).

I anden Periode skrives i Enden af Ordene *f*, hvilket ved Ordets Forlængelse gaaer over til *u* eller *fu*, som *arf*, deraf *aruær* eller *arfuær*, hvilken sidste Betegnelsesmaade ogsaa forekommer i Pergamentsh. af Sk. L. i Ordet *sialfver* (4, 11). I gammel Dansk skrives *ffu*, som *haffue*. Men uagtet alle disse og endnu flere forskjellige Skrivemaader er der dog ingen Tvivl om, at alle saadanne Ord jo altid have været udtalte med *v*, som i Isl. og nuværende Dansk. (Jf. 33 og 50).

X skrives ogsaa, hvor det deri indsluttede *s* er tilsat ved Böjning, som *laghs* (Ejef. af *lagh*, Lov) skrives ogsaa *lax*. (Jf. *Rasks* Retskrivningsl. S. 286).

Den egentlige Sproglære.

53. Ved at læse endog kun et kort Stykke af ældste Dansk vil man snart overtyde sig om, at denne i Böjning, Ordföjning og Ordforraad har saa megen Lighed med det islandske Sprog, at man uden Kundskab i dette ikke vil være i Stand til at forstaae en Sætning tydelig i dens grammatikalske Sammenhæng. Med Rette kunde derfor Islandsk og denne Periodes Dansk betragtes ikke som to forskjellige Sprog, men kun som to Arter af samme Tungemaal (39). Den fölgende Fremstilling har til Hensigt, at vise denne Overensstemmelse i Sprogets Hoveddele, samt at udvikle de væsentlige Afvigelser fra Stamsproget.

54. Bogstavovergange. Den ældste Dansks förste og væsentligste Særkjende, hvorved den tydelig adskiller sig fra Isl., er *Tabet af det isl. Omlydssystem;* Tvelydene ere nemlig blevne enkelte Selvlyde, og Omlyden foran Endelserne er ved Navneord og Gjerningsord falden bort.

55. De isl. Tvelyde ere gaaede over til enkelte Selvlyde (Rasks Retskr. S. 220), saa at

ei er blevet til *e* (é), som *delæ, thera, hem, veta* (isl. *deila, þeirra, heim, veita);*

au til *ø*, som *dødher, strøm, brøt* (isl. *dauðr, straumr, braut)* (23);

ey til *ø*, som *mø, gøma, dør* (isl. *mey, geyma, deyr);*

æ, d. e. *œ* (af *ó)* til *ø*, som *bøta* (isl. *bœta,*

af *bót), føtær* (isl. *fætr,* af *fótr) søkæ* (isl. *sækja,* Datid *sótti).*

Paa samme Maade er uden Tvivl isl. *æ* (aj), skjönt det beholdes i Skrivningen, i Udtalen gaaet over til den enkelte Lyd *æ* (vort *æ*), som *skæra, ætla* (udtalt med *æ,* isl. *skæra, ætla,* udtalt med *æj);* og ligesaa er isl. *á,* skjönt det skrives i ældste Dansk *a* (51), i Udtalen gaaet over til *å* (19).

Herved er altsaa med Vokalsystemet foregaaet en betydelig Forandring, da nemlig

isl. *a, á, æ* (aj) er blevet *a, å, æ*
— *o, ó, œ* —— *(å), o, ø*
— *ö, au, ey* —— *ø* (og *ö*)
— *e, ei* —— *(æ), e.*

Ved Afledning og Böjning er altsaa den isl. Overgang fra

a til *e* og *á* til *ei,* der staaer isteden for *a* til *e* (20), i ældste Dansk forbleven den samme, nemlig *a* til *æ,* som *land, lænda* (isl. *land, lenda); man, mæn* (isl. *maðr, menn); krank, krænkiæ* (isl. *kránkr, kreinkja).* Men

á til *æ* er blevet *å* — *æ,*
ó — *œ* —— *o* — *ø,*
au — *ey* —— *ø* — *ø,*
som *mål, mæla* (isl. *mál, mæla);*
fot, føtær (isl. *fótr, fætr);*
løs, løsæ (isl. *laus, leysa).*

Det nuværende danske Vokalsystem og de i nuværende Dansk herskende Vokalovergange have alt-

saa grundfæstet sig allerede i dette Sprogs ældste Tider.

56. Den Omlyd, som ved Navneords og Tillægsords Böjning i Isl. indtræder foran Endelser med *u* og *i*, er i ældste Dansk bortfalden, og isteden for samme bruges Ordets oprindelige Hovedvokal, saavel i Navneords Hensynsf. og Flt. af Intetkjönsord, som i Tillægsords Hunk. i Ent. og Intetk. i Flt. F. E. *faþur* (for isl. *föður)*, *daghi* (for isl. *degi)*, *allum mannum* (for isl. *öllum mönnum)*, *gangu* (for isl. *gaungu)*, *all annur giald* (for isl. *öll önnur gjöld)*, *allu* (for isl. *öllu)*, o. s. v. (Jf. 22).

Analog hermed har ældste Dansk ogsaa i Nævnef., som Ordets Hovedvokal, *a* og *o* for isl. *ö*; f. E. *sac*, *tan*, *hat*, *saþul*; *skiold*, *iorth* (for isl. *sök*, *tönn*, *höttr*, *söðull*, *skjölldr*, *jörð)*, altsaa som i nuværende Dansk *Sag*, *Tand*, *Hat*, *Sadel*, *Skjold*, *Jord*. (Jf. 21).

57. Ved Gjerningsordene er Omlyden bortfalden i samme Tilfælde, som ved Navneordene; f. E. 1 Flt. Nut. *havum* (for isl. *höfum)*, 3 Flt. Dat. *kallathu* (for isl. *kölluðu)*. Ligesaa er ved Overgangen fra Navnef. til Nutiden, hvor isl. *a* gaaer over til *e*, *á* til *æ*, *ó* til *œ*, *ú* til *ý*, dette Lydskifte bortfaldet, saa at ældste D. overalt i Nutiden har samme Vokal, som i Navnef.; f. E.

hava, havir	(isl. *hafa, hefir*)	*thwå, thwår*	(isl. *þvâ, þvo; þvær*)
taka, takær	(— *taka, tekr*)	*så, sår*	(— *sóa, sær*)
latæ, latær	(— *láta, lætr*)	*gro, gror*	(— *gróa, grœr*)
slå, slår	(— *slá, slær*)	*bo, bor*	(— *búa, býr*)

samt i de med Nutiden overensstemmende Former, som Tillægsf. *takit* (isl. *tekit*) o. lign.

Endelig dannes Datidens beting. M. af Flt. af den fremsættende M. uden Omlyd, ligesom Nutidens; f. E.

Datid *drap*, Flt. *drāpo* bet. M. *drāpi* (isl. *drápu*, *dræpi*)
— *gaf* — *gavo* — *gavi* (— *gáfu*, *gæfi*)
— *grof* — *grovo* — *grovi* (— *grófu*, *græfi*)

Bevissteder for Datidens bet. M., som forekommer sjældnere, ere: 3, 16 i Pergamentsh. *oc æi mā thing- witni dugha thy* (Slegfredbarnet), *at father g a u æ thy nokot, vm han thy æi i hændær f i n g i* (hos Had. *gaf*, Stedet mangler i Runch.); 5, 17 i alle tre Hdskr. *druknær man i almænnings brunni þæn ær alli grannæ egho, þo at en g r o v e, þa bøtæs æi hin døþæ atær;* 5, 20 Runch. *dræpær þem* (löse vilde Dyr) *annar man, bøtæ æi fore þem hældær æn han d r a p e vild diur.*

58. Til de mindre betydelige Vokalovergange hörer, at *a*, *æ*, *e*, og *i*, *e* ombyttes, især i de ubetonede Endelser, saasom i Navnef. at *dræpa* eller *dræpæ*, beting. Maade *sæti* eller *sæte* eller *sætæ* (sætte!), Hensynsf. *manni* eller *manne*, og i andre ubetonede Endelser, som *æftir*, *æftær*, *æfter*, o. s. v. Ogsaa i Midten af Ord findes lignende Ombytning af nærliggende Selvlyde, som *fæm*, isl. *fimm*. I selve Islandsken findes ogsaa i Endelserne *e* for *i* (Jómsvík. S. Fort. S. 6).

59. Isl. *já* er i Midten af Ord gaaet over til *jæ*, i Enden til *e*, som *sjálfr* til *sjælvær*; *sjá* til *se*.

Isl. *è* til *æ*, som *fè* til *fæ*, *trè* til *træ*; *sèr* til *sær*.

Isl. *jó* til *y*, som *brjóta* til *brytæ*, eller sædvanligere ombyttet med *ju*, som *þjófr* til *thiuf*, *bjóða* til *biuþa*. Selv hvor Isl. har *ý* findes i æsdste D. undertiden *ju*, som *diur* (isl. *dýr*). Ogsaa paa den nu almindelige Overgang *ju* til *y* (som isl. *ljós*, gl. d. *ljus*, nuv. *Lys*) findes der Exempel i Skaanske Lov, nemlig Hensynsf.

þyvi (af *þjuf*) for *þjuvi*: 7, 9 i Pergamentsh. — *tha sculu thingmæn bithia han stæfnæ thyvi sinum til annat thing*; de andre Haandskr. have *þiuvi*. Hermed kan sammenlignes, at Jómsvík. Saga (see Fort. S. 6) har *sjýkr* for *sjúkr*.

60. Foran Endelserne findes endnu *j*, som *kirkia*, Kirke; *wighia*, vie; *sighia*, sige; *engium* Hensynsf. af Eng; *wilia*, ville; *hylia*, hylle, o. s. v. Foran *i* synes det derimod at være bortfaldet, som 3, 10 *at wæriæ*, önskende M. 3, 9 *wæri!* med mindre Endelsen ombyttes med *æ*: *wæriæ!* Ligeledes er *v* ofte bortfaldet, som *hogga*, hugge, isl. *höggva*; 1, 17 Perg. *at swa gøra* (Hensynsf. Ent. Intetk. af *gör*, færdig) isl. *görvu* (i Runeh. *at sua görþo*).

61. Foran *l*, *r*, *n*, men ikke foran *j* og *v*, er *h* bortfaldet, ligesom i nuværende Dansk; som *lot*, Lod, isl. *hlutr*; *not*, en Nödd, isl. *hnot*; *rop* (Kirker. 12) isl. *hróp*, Bagvaskelse; derimod *hwær*, hver; *hiarnæ*, Hjærne. Denne Forandring findes allerede i gl. Isl. (Rasks Anv. t. Isl. §. 522).

62. Assimilationer og Ombytning af flydende Bogstaver ere ej usædvanlige, som *mylna*, *mylla*, Mölle; *marghe*, *manghe*, mange, o. s. v. For *mm* findes ogsaa *mb*, som *kumbær*, kommer; *timbær*, Tömmer, isl. *timbr*.

Det oprindelige *n*, der i Isl. er bortfaldet eller assimileret, men endnu findes i Dansken, er allerede i denne Periode kommet tilbage, som *wintær*, Vinter, isl. *vetur*; *ænkiæ*, Enke, isl. *eckja*; *man*, Mand, isl. *maðr*; *hint*, hint, isl. *hitt*; *andrum*, Hensynsf. af *annar*, anden, isl. *öðrum*; *ænkti*, intet, isl. *ecki*, af *eittki* og dette igjen for *eint-ki*, (men ogsaa ældste d. *ikki*, hvoraf vort Biord *ikke*), o. s. v.

Ligeledes er det oprindelige *nd*, *ld* (isl. *nn*, *ll*) o. lign. kommet tilbage, skjönt *d* ikke altid skrives; som *tan* (Flt. *tændær*), Tand, isl. *tönn*; *sandær* (Hunk. *san*),

sand, isl. *sannr; aldær*, al, gl. d. ald, isl. *allr; fuldær*, fuld, isl. *fullr*.

Et vedhængt *n* forekommer i Stedord og Biord efter Selvlydene *i* og *a*; som *hwærkin*, hverken, isl. *hverki*; *ængin*, ingen, isl. *einngi; mællin*, isl. *á milli* (vort *imellem* derimod dannet af Flt. *á millum*); *frán*, fra, isl. *frá*. Denne Tilsætning af *n* er dog allerede begyndt i selve Isl. og kun i Dansken udvidet til endnu flere Ord; som gr. *ἅμα*, isl. *saman*, sammen, o. lign.

I Enden af nogle Smaaord er undertiden *r* bortfaldet, som *æfte*, efter; *unde*, under; *fore*, fore, for, isl. *fyrir, fyri, for*.

63. Endelig maa endnu tvende Tilfælde betragtes, som til Sammenligning med Sprogets Tilstand i de fölgende Perioder ere vigtige:

Medlydsfordobling i Ordets Midte er vel begyndt, men ikke almindelig; man finder ofte den enkelte Medlyd, hvor Isl. har en saadan; saasom *samæn*, sammen, isl. *saman; kuma*, komme, isl. *koma; hæræth*, Herred, isl. *hèrað*; *fotær*, Födder, isl. *fætr*, o. s. v.

De isl. haarde Medlyde ere overalt beholdte, og ikke gaaede over til blöde, hverken i Ordets Midte eller Slutning; saasom *kopæ*, kjöbe; *vraka*, (vrage), drive; *akarn*, Agern; *sokn*, Sogn; *sak*, Sag; *tok*, tog; *drap* (gl. d. *drab*), dræbte, o. s. v.

64. Navneord. *Kjönnet*. Navneordenes Kjön er det samme, som i Isl., hvorved altsaa adskillige Ord afvige fra nuværende Dansk; saasom *bi* (*sin bi*, sine Bier, 11, 3) Intetk. som

isl. *bi*, en Bi; *en skjold* (Vitherl.), Hank. som isl. *skjölldr*, et Skjold.

65. *Böjning.* I Navneordenes Böjning gjenkjendes tydelig alle de islandske Former. Fölgende ere de væsentligste Afvigelser:

Som förste Kjendetegn paa ældste Dansk er allerede anfört Tabet af det isl. Omlydssystem; som det andet kan ansees, at *Nævnef. tildels i den simplere og overalt i den kunstigere Hovedart af Navneordene er bleven lig med Gjenstandsf.* Denne Forandring er vel nærmest bevirket ved Bortkastelsen af Kjönsmærket, det uvæsentlige *r*; men Former som *kunu* saavel i Nf. som i Gf. (isl. *kona*, Gf. *konu)*, samt *vini*, *syni*, der ligesaa vel som *vinir*, *synir*, forekomme som Nf. (isl. *vinir*, Gf. *vini*; *synir*, Gf. *sonu* eller *syni)* vise, at man virkelig har blandet Nf. og Gf. De isl. Ord paa *ll*, *nn* (for *lr*, *nr)* faae i Fölge denne Overgang i ældste D. enkelt *l* og *n*. Det isl. væsentligt *ur* bortfalder ikke; f. E. med uvæsentlige *r*: *kunung*, *arf*, *dagh*; *thræl*, *svén*; med væsentligt *ur*: *akær* (isl. *akur)*.

Bortkastelsen af uvæsentligt *r* eller den förste Grund til Forandringen er allerede begyndt i selve Isl. og i ældste D. kun udstrakt til flere Tilfælde. Adskillige isl. Ord modtage ikke Kjönsmærket *r*, men have Nf. lig Gf. og hos Digterne bortkastes *r* i begge Kjön af Nf., hvilket endog undertiden finder Sted ved Tillægsords Hank. (See herom *Rasks* Anv. t. Isl. §. 139. 150. *Olafsen* om Nordens gl. Digtek. S. 125, §. 91).

66. Næsten alle andre Forandringer ved Navneords Böjning ere ligeledes fremkomne ved Bortkastelsen af Bogstavet *r*. De angaae især Flt. Nf. og Ent. Ejef.

I Hank. Flt. paa *ar* er *r* bortfaldet, som *kunung*, Flt. *kununga*; i dem paa *ir* er derimod Endelsen sædvanlig beholdt, som *limmir*, Lemmer; *vinir*, Venner; dog findes ogsaa *limmi*, *vini* (5, 29).

Hunk. Flt. paa *ar*, *ir* og *ur* beholde sædvanlig Endelsen, som *sacær*, *toftær*, *kunur*; dog ere Endelserne *ar* og *ir* (gl. isl. *ar*) undertiden forblandede med Hank. paa *ar*, hvilket sees af Gf. *saca*, *axla* (6, 9; 10, 3), der ere dannede som Hank. paa *ir* isteden for *sakir*, *axlir*; og af Endelsen *ur* er ligeledes undertiden *r* bortfaldet, som *kunu* (2, 6; 2, 8 Runeh.) for *kunur*.

Hankjönsendelsen *r* i Flt. er ogsaa udvidet til *ær*, som *frændr* eller *frændær*, Frænder. Hunkjönsendelsen er sædvanlig udvidet ved Ord paa Medlyde, som *handær*, Hænder, men ej efter en Selvlyd, som *tå*, Flt. *tær*, Tæer.

67. Ent. Ejef. paa *ar* har ved Hankjönsord bortkastet *r*, som *til iafnaþa* (isl. *jafnaðar*); *til sins lota* (isl. *hlutar*); *halfs månaþæ stefna* (isl. *månaðar*). Ved Hunkjönsord er derimod Endelsen i Almindelighed beholdt, som *trygdær*, *tyltær* (isl. *trygðar*, *tyltar*); dog ogsaa her er stundum, især i Sammensætning, *r* bortfaldet, som *sottæ forful* (isl. *sóttar*), *iorþa drotin* (isl. *jarðar*), *soknæ mæn* (Sognemænd, isl. *sóknar*)

Lundæ mæn (Lunde Mænd); sjælden er hele Endelsen bortkastet, som *foræ minæ hæft saca* (4, 11).

Hankjönsendelsen *s* er ved Slægtskabsord ogsaa stundum anvendt ved Hunkjön, som *mothers*, lig *fathers* (isl. *móður, föður)*.

68. Omlyd findes i Flt. Nf. i adskillige Ord, der for största Delen ogsaa endnu have den, som Intetk. *barn, börn*, i hvilket Ord Omlyden i ældste D. endog findes i alle Flertallets Forholdsformer (1, 22-23); Hank. *man, mæn*, hvoraf ogsaa findes Hensynsf. *mænnum* (7, 9 Pergamentsh.); *faþir, fæþær*, samt *dotir, dötær; sun, synir; fot, fötær; lot* har *lotær* og *lötær* (2, 13. 15) maaskee af Ent. *löt*; Hunk. *hand, hændær; nat, nætær; bot, bötær; not* Nödd, *nyter*, o. s. v.; ogsaa *gås, mus* o. lign. have haft Omlyd, da den i disse Ord findes i næste Periode.

69. Enkelte andre Lævninger af Kjönsmærket *r* i Ent. Nf., og af Omlyd foran Endelsen *i* vise, at Stamsprogets Ejendommeligheder ej ganske vare glemte; man finder saaledes oftere i Nf. *þiufær* (7, 9-10 Runeh.), samt *syni* Hensynsf. af *sun* (13, 10), *hærscildi* Hensynsf. af *skiold* (14, 5); *hænde* ligesaa af *hand* (4, 15; 7, 16), hvilken Form vi endnu bruge i Talemaaden *i Hænde; degi* eller *digi*, Hensynsf. af *dagh* (Kirker.) I alle de Ord, som i Flert. modtage Omlyd (68), bortfalder endelig aldrig Endelsen *r*, naar den ikke allerede er assimileret i Stamsproget, da det just er denne Endelse, som indeholder Grunden til Omlyden.

70. Til Oversigt og Sammenligning med Stamsproget hensættes nogle Mönstere af hver Böjningsmaade, ord-

nede her, som i det fölgende, efter det System, som er antaget i Rasks Anv. t. Isl.

Förste Hovedart.

	1 Böjn.	2 Böjn.		3 Böjn.	
Ent. Nf.	*øga*	*arve*	*bonde*	*kuna*	*uka*
Gf.	*øga*	*arva*	*bonda*	*kunu*	*uku*
Hf.	*øga*	*arva*	*bonda*	*kunu*	*uku*
Ef.	*øga*	*arva*	*bonda*	*kunu*	*uku*
Flt. Nf. Gf.	*øghon*	*arva*	*bönder*	*kunur*	*ukur*
Hf.	[*øghum*	*arvum*	*bondum*	*kunum*	*ukum*
Ef.	*øghna*]	*arva*	*bonda*	*qvinna*	*ukna*

Omlyd finder, som allerede era nført, ej Sted foran Endelsen *u: hjarta* hedder altsaa i Flt. *hjarto; gata* i Ejef. *gatu* o. s. v.

Det i Flt. af Ordet *øga* tilhængte *n: øghon*, som findes 5, 10, er fremkommet af den bestemte Form (isl. *auga*, Flt. *augu*, best. *augun*; d. *Öjen*, sv. *ögon*. (*Rask* om den d. Gr. Endelser i Skand. Lit. S. Skr. 17 B. S. 89-90). I Angels. og Oldsaks. ende de 3 förste Böjningsm. Flt. paa *n*, som angels. *eáge*, Flt. *eágan*.

Som Ent. Nf. forekommer ogsaa *kunu* for *kuna* (1, 4. 15; 13, 8 og Kirker. 2. 12 Runeb.), hvormed kan sammenlignes de angels. Hunkjönsord paa *u*.

Den sjældnere Flt. Ejef. paa *na: ukna* findes i Kirkeretten 14.

Anden Hovedart.

4 Böjningsm.

Ent. N. G.	*þing*	*land*	*hærad*
H.	*þingi*	*lande*	*hæradi*
E.	*þings*	*lanz*	*hæraz*
Flt. N. G.	*þing*	*land*	*hærad*
H.	*þingum*	*landum*	*hæradum*
E.	*þinga*	*landa*	*hærada*

Ent.	N. G.	*lagh*	*barn*	*bi*
	H.	*lagh*	*barni*	*bi*
	E.	*laghs*	*barns*	*bis*
Flt.	N. G.	*logh*	*börn*	*bi* 11, 3
	H.	*loghum*	*börnum*	*bim* 11, 4
	E.	*lagha*	*börna, barna*[*bia*]	

Böjningen af Ordet *lagh* er taget af Vitherl., i Skaanske Lov staaer det snart som Ent. *swa ær oc logh,* snart som Flt. *sum logh æræ.*

Sammentrækning findes som i Isl.; som i Hensynsf. *hofþi* af *hovoth; clostri* af *clostær.*

Nogle Ord, som egentlig ere af Int. Flt., bruges også som Ent., som *syskini* (3, 11 *syskini mughu* og *þæt syskini må;* 3, 16 *æftir syskini sinu*), saa og *hion* (6, 13) o. lign.

		5. Böjningsm.			6. Böjningsm.	
Ent.	N. G.	*dagh*	*akær*	*man*	*scogh*	*lot*
	H.	*daghi*	*akri*	*manni*	*scoghe*	*lot*
	E.	*daghs*	*akærs*	*manz*	*scogha*	*lota*
Flt.	N. G.	*dagha*	*akra*	*mæn*	*scoghu* 11, 10	*loter*
	H.	*daghum*	*akrum*	*mannum*	*scoghum*	*lotum*
	E.	*dagha*	*akra*	*manna*	*scogha*	*lota*

Moþer o. lign. have i de övrige Forholdsf. i Ent. *moþor* (*-ær*), i Ejef. ogsaa *moþærs. Fingær* og *wintær* faae i Flt. *finger, winter* eller *fingræ, wintræ.*

		7. Böjningsm.		8. Böjningsm.	
Ent.	N. G.	*sac*	*iorth*	*hand*	*nat*
	H.	*sac*	*iortho*	*hande*	*nat*
	E.	*sacar* (*saca*)	*iorthar* (*iortha*)	*handæ*	*nattæ*
Flt.	N. G.	*sacær*	*iorthær*	*hændær*	*nætær*
	H.	*sacum*	*iorthum*	*handum*	*natum*
	E.	*saca*	*iortha*	*handa*	*nata*

Ent. Hensynsf. endes i nogle Ord paa *o,* som i Isl., som *iortho* (1, 23), *siængo* (13, 1), *hiorþo* (9, 2).

71. Den bestemte Form forekommer, overensstemmende med Stamsproget, sjældnere end den ubestemte; f. E. *þæt havä Scanunga* (Skaaningerne) *oc stundum at loghum havit; scil þæm um hælþ, þa scal nefna tolf mæn i hæræþæ* (i Herredet) *oc latæ þæm sværiæ; þa bøte hanum tva øra oc konungi* (Kongen) *þre marc.* Dannelsesmaaden er i övrigt som i Isl. kun med de Forandringer, der ligefrem fölge af den ubestemte Form; saasom *arvæn*, *lotæn* for isl. *arfrinn*, *hlutrinn*, men *bonden*, *brytin* af ubest. *bonde*, *bryti*; Ejef. *bondans*, *fæsins*; Hensynsf. *bondanum*, *konungenom*; Gf. *eldæn*, *þiufnaþan*, *iorthena*, *toftena*. Især i de senere Hdskr. ere dog Endelserne, formodentlig formedelst Ordets Længde, begyndte at tabes, saasom Gf. *iorthen* (Skaanske L.) for *iorthena*; Hf. *bondanum oc konungen* (Lundske Stadsret) for *konungenom*.

72. Tillægsord. Ved den ubestemte Böjning findes lignende Afvigelser, som ved Navneordene. Om Omlydens Tab er forhen talt (56): *al*, *san*, *scam* (kort) staaer for isl. *öll*, *sönn*, *skömm*; *allu*, *allum* for isl. *öllu*, *öllum*.

Det uvæsentlige *r* er ikke, saaledes som ved Navneord, bortfaldet, som *aller*, *goþær*, isl. *allr*, *góðr*. Derimod er *r* bortfaldet af Flt. Nf. Hank. som *alli*, *kunni*, *skylde*, *dothæ* for isl. *allir* o. s. v.; ligesaa af Flt. Nf. og Gf. Hunk., der altsaa ere vedblevne at være lige, som *alla*, *fulla*, *halva*, *goþa* for isl. *allar* o. s. v.

Det *r*, der i Isl. findes foran Endelsen i Ent. Hf. og Ef. Hunk. samt i Flt. Ef. er sædvanlig bortfaldet, som *alli*, *grimmi*, *bliþi* (5, 21) for isl. *allri* o. s. v. samt *alla (aldra)*, *goþa (goþra)*, isl. *allra* o. s. v.

I övrigt böjes Till. og Tillægsformer fuldstændig igjennem alle tre Kjön, som

got,	*goþær*,	*goþ*	*kallat*,	*kallaþer*,	*kallaþ*
fult,	*fulder*,	*ful*	*salt*,	*salder*,	*sald*
sat,	*sander*,	*san*	*sat*,	*sattær*,	*sat*
scært,	*scær*,	*scær*	*dræpit*,	*dræpin*,	*dræpin*

Som Mönster opstilles:

		Intetk.	Hank.	Hunk.
Ent.	N.	*alt*	*aller, alder*	*al*
	G.	*alt*	*allan*	*alla*
	H.	*allu*	*allum*	*alli*
	E.	*alz*	*alz*	[*alla*]
Flt.	N.	*al*	*alli* (-*e*)	*alla*
	G.	*al*	*alla* (-*æ*)	*alla*
	H.	*allum*	*allum*	*allum*
	E.	*aldra, alla*	*aldra, alla*	*aldra, alla.*

73. Den bestemte Form endes paa *a*-*i* (*e*, *æ*) -*a*; i de övrige Forholdsf. sædvanlig paa *æ*, saa at Endelsen *u* har tabt sig i denne Selvlyd.

74. Ved Gradsforhöjelsen er den isl. Dannelsesmaade herskende, saavel hvad Omlyd, som Uregelmæssigheder angaaer; som *unger*, *yngri*; *minnæ* (mindre), *nærmer*, *fiarmer* (isl. *nærmeir*, *fjarmeir*).

75. Stedord. Efterat Navne- og Tillægsords Ejendommeligheder ere fremsatte, ville de Forandringer, som forekomme ved denne Ord-

klasse, let forstaaes uden Forklaring; *r* er bortfaldet i *wi*, *sihi* o. lign.; men i övrigt er Böjningen næsten fuldstændig. Fölgende kunne tjene som Exempler:

N.	*iak*	*thu*	*han*	*hún*	—
G.	*mik*	*thik*	*han*	*hana*	*sik*
H.	*[me]*	*[the]*	*hanum*	*hænni*	*sæ, se* (*sic*)
E.	*min*	*thin*	*hans*	*hænna*	*sin*

Ent.	N.	*sit*	*sin*	*sin*	*thæt*	*thæn*	*the*	
	G.	*sit*	*sin*	*sina*				
	H.	*sinu*	*sinum*	*sinni*	*thy*	*them*	*the*	
	E.	*sins*	*sins*	*sinna*	*thæs*	*thæs*	*[the ?]*	
Flt.	N.	*sin*	*sini*	*sina*	*the*			i alle Kjön.
	G.	*sin*	*sina*	*sina*				
	H.	*sinum*	*sinum*	*sinum*	*them*			
	E.	*sinnu*	*sinna*	*sinna*	*thera, therra*			

Ved det henvisende Stedord *thæt*, *thæn*, *the* er Nf. taget af den isl. Gf. Dette Stedord bruges, saavel som *hint*, *hin*, som Artikkel, men har som ofte anvendt tabt en Del af sine karakteristiske Former; man finder f. E. endog som henvisende *i thæn by* (4, 7) for *them*; *ægho þe æn nærmær viþær hin dræpnæ, þa skulu þe æi bøtæ mæþ þæn ær drap* (5, 15); *thager granna hava sdt sæth sina, tha sculu the læggia laghstefnu fore alle the i by bo samman, at the gærthe alle at thæn laghstefnu ær fore lægs* (9, 19 Pergamentsh.; Runeh. har rigtig *at þe laghstefnu*).

Af *thættæ*, *thænnæ thæse*, Flt. *these* (*thise*), hvor Nf. ligeledes er taget af den isl. Gf., forekommer Hf. i Intetk. *þysu* (*þysu ena mále*, 13, 3 i Perg.) og i Hank. det paa Runestene og i gl. Isl. forekommende *þeima* (*þæmmæ ræti i gén*, Kirker. 23, Runeh. og Had.)

Paa de övrige Stedords Lighed med Isl. kunne endnu, som Mönstre, fölgende være Bevis:

N.	*hwært*	*hwær*	*hwær*	*hwat*	Fk.	*hwa, hwar*
G.	*hwært*	*hwærn*	*hwæria*	*hwat*		*hwa*
H.	*hwærio*	*hwærium*	*hwæri* (7, 16)	*hwi*		*hwem*
E.	*hwærs*	*hwærs*	[*hwæria*]	*hwæs*		*hwæs*

Ent	N.	*annat*	*annar*	*annur*
	G.	*annat*	*annan, annar*	*andra*
	H.	*andru*	*andrum*	*andri*
	E.	*annars*	*annars*	*andræ*
Flt.	N.	*annur*	*andri*	*andra*
	G.	*annur*	*andra*	*andra*
	H.	*andrum*	*andrum*	*andrum*
	E.	*andra*	*andra*	*andra*

Flt. Ejef. *annara* findes 9, 20 Runeh.

76. **Talord.** De förste Talord böjes som i Isl. med de forhen anmærkede Afvigelser:

N.	*et*	*en*	*en*	*tu*	*tve, två*	[*tvæ*]
G.	*et*	*en*	*ena*	*tu*	*två*	[*tvæ*]
H.	*eno*	*enum*	[*énni*]		*tvem*	
E.	*ens*	*ens*	[*énna*]		*tviggia*	

N.	*þry*	*þre*	*þre*	Saa og:	*båþe*	*båþe*	*båþa*
G.	*þry*	*þre*	*þre*		*båþe*	*båþa*	*båþa*
H.	*þrem, þrim*				*båþom*		
E.	*þriggia*				*bæggia*		

Ordenstallenes Afledning og Tiernes Dannelse sees af fölgende Exempler: *fira, fiarþæ; siax, siattæ; ni, nindæ; ti, tindæ; tolf, tolftæ; þrætan, þrætandæ,* o. s. v.; *tiughu* (20), *firitiughu* (40), *siutiughu* (70), o. s. v.

77. **Gjerningsord.** De væsentligste Afvigelser fra Isl. bestaae i Tabet af Omlyden foran Endelserne (57), i Tabet af nogle Endelser, og deri at enkelte Gjerningsord henföres til en anden Klasse end i Isl.

Endelsen er bortfalden i Nf. ved Enstavel-

sesordene, som *bo*, *fly* (isl. *búa*, *flýja*), og derfor ligeledes i Nut. 3 Flt.

Nut. 1 og 3 Ent. ere faldne sammen, som *iak*, *han havir* (isl. *eg hefi*, *hann hefir*). Ligesaa er *r* bortfaldet i Dat. 2 Ent. saa at alle 3 Pers. ere lige, som *þu kallaþe* (isl. *kallaðir*).

Derimod ere 1 Flt. paa *um*, Nut. 3 Flt. paa *a* og Dat. paa *o* eller *u*, bet. M. paa *i*, befal. M. paa *a*, o. lign. forblevne som i Isl.; som *wi kallum*; *the kalla*; *the kallaþo*; *han*, *the kalli!* *repa*, *um þu wilt*.

Naar Kjendebogstavet er et flydende Bogstav eller *s*, er Nut. ofte bleven et Enstavelsesord, som *mæl*, *sæl*, *dyl*, *far*, *bær*, *spyr*, *gør* for *mælær*, o. s. v. Grunden til denne Afvigelse, der undertiden ogsaa forekommer i gl. Isl., ligger i Assimilationen af *r-ær*, *l-ær* (jf. Rasks Anv. §. 93). I Lideformen udstrækkes det til endnu flere Ord, som *syns* (nægtes), *gørs*, *dyls*, men ogsaa *lægs* eller *læggæs*, *tacs* eller *tacæs*, *gifs* eller *givæs*. Ord paa Selvlyde tage blot *s* til, som *sås* (9, 20, af at *så*).

78. Den betingende Maade bruges, ligesom i Isl., i tvivlsomme Sætninger, især efter *þo*, *swå*, *at*; de enkelte Afvigelser ere derfor snarere Skjödeslösheder end egentlige Sprogafvigelser; f. E. *utan swå rikær man se* (med mindre han er saa rig), *at han wil mer giva*; *þo at æi se mer æn en dagh æller tve*; *sighia born*, *at the våro* (isl. *væru*) *æplis born*, *þa þera iorth*

war sald, ok sighir hin, ær kept havir, at þe wåre (isl. *væri) fulwaxen* &c. (see ogsaa 57).

Ligesaa bruges den bet. M., ligesom i Isl., for den önskende; f. E. *ger man swå, ær kept hawir, (þa) nyti (han) sins keps! Ær annat barn spæt, þa ware þæt mæþ moþor*, er et af Börnene spædt, da blive det hos Moderen!

Men i en Forsætning, som begynder med underforstaaet *dersom, i Fald*, staaer i ældste D. den frems. M., hvor Isl. har den bet.; f. E. *mistær man næso sinni, þa taki (han) fulla manbetær; der bonde ok havir viþær kunu sina båþe detær ok sun, take moþir lot sum en sun.*

79. Tillægsf. paa *ænde* endes i Flt., som Tillægsordene, paa *a* eller *æ*. Formen paa *s* forekommer 8, 3: *kombær nokær kost vrakændes at lande*, kommer noget drivendes til Land.

80. Böjningssystemets Overensstemmelse med Isl., samt enkelte Afvigelser, kan sees af fölgende:

Förste Böjningsmaade.

Förste Klasse.

kalla, kallar, kallaþæ, kallaþ, -er;

saa og: *tapa, witna, swara, ilska* (kræve med Vrede), *sækta* (beskylde), *kostæ, hambla* (mishandle, lemlæste), *repa, høfþa* (*at høfþa eþ*, 4, 7), *skipa* (anordne), *afla, ranzsaca.*

Anden Klasse.

wighiæ, wighiær, wigthe, wigth, -er;

saa og: *stefna, liva, føra, døma, kæra* (klage);

køpæ, køpær, køpte, køpt, -er;

saa og: *liusa, løsa, mæla;*

gærþa, gærþær, gærþe, gært (at gærde);

fæsta, fæstær, fæsti, fæst;

saa og: *mistæ* (4, 13; 5, 10), isl. *at missa*; *skiftæ, kitta*;
weta, wetær, wætte, wét (isl. *veita*);

saa og: *iata* (isl. *játa*);

læ, lær, læþæ, læt (laane ud); saa og det i Isl. uregelmæssige *sá, sár, sáþe, sát.*

hava, havir, hafthi, haft (*havat, havit*);

gøra, gør {*giørþæ, gørt* / *giorþæ, giort.*}

Tredie Klasse.

Med Omlyd i Dat. og Bif.

læggiæ, læggær, lagþi, laght (*laghat*), *-er*;
sighia, sighir, sagthi, saght (*saghat*);
kræviæ, krævær, krafþi, krafþ;
dylia, dyl, duldi, dult;
spyria, spyr, spurdi, spurt;
søkia, søkær, sotte, sott;
þykkia, þykkir, þotte, þott;

saa og: *bæria, wæria, stædia* (*stadde* 16, 1), *rydia* (*rut* 4, 6 Perg.) Ligesaa

synia, syn, sundi, sunt (7, 5; 10, 2); men isl. *synjaði, synjat*, at afslaae, samt

sætia, sæter, satte, sat, sattær / *sælia, sæl, salde, sald* } men isl. uden Omlyd;

saa og: *dryghia*, Bif. *drughit* (5, 5).

De i Nutiden uregelrette ere det ligesaa i ældste D.; saasom:

sculu, scal, Flt. *sculu*, bet. *sculi*, Dat. *sculdi*, Bif. mangler.
egha, á (*eyar*, Lundske St.), *egho, eghi, átte, át*;
mughu (4, 13), *má, mughu, mughi, mátte, mát*;
witæ, wet, witæ, witi, [wissi], [witæt].

81. *Anden Böjningsmaade.*

Förste Klasse.

Dat. *a*, der i Flt. bliver til *u*:

brænnæ, brænnær, bran, Flt. *brunnu, brunnit, -in*;

wårþa, wårþær, wårth, urthu, urthit (blive);
saa og: *gialda, biærgæ, o. lign.*

Anden Klasse.

Dat. *a,* der i Flt. skrives *a,* men uden Tvivl i Udtalen er gaaet over til *å,* lig isl. *a* til *á: drap, drápu,* sv. *drap, dråpo.*

dræpæ, dræpir, drap, Flt. *drapo, dræpit, -in;*
saa og: *giva, sitia, gita,* o. lign.
Med Bif. som förste Klasse:
skæræ, skær, skar, skorit, -in;
saa og: *bæræ, stiæla; næma* har i Dat. *nam* og *næmde.*
Uden Vokalforandring:
kuma, kumber, kum, kumit, -in.
Hjælpeordet *at være* hedder:
wæra; ær, Flt. *æræ,* bet. *se; war,* Flt. *wåro,* bet. *wåre;*
waret.

Tredie Klasse.

Dat. *e* (isl. *ei*).
bitæ, bitær, bét, bitæt, -æn;
saa og: *biþæ* (bie), *riþæ,* o. lign.

Fjerde Klasse.

Dat. *e* eller *ø, æ* (isl. *é*); ingen Omlyd i Nut.
ratha, rathær, reth, rathæt, -æn;
lata, latær, løt (5, 17), *latit;*
saa og: *halda, falda.*
Afvigende:
gå, går / *ganga, gangær* } *gik,* Flt. *gingo, ganget, -en;*
saa og: *få* eller *fanga.*

Femte Klasse.

Dat. *ø* (isl. *au*), Flt. *u;* ingen Omlyd i Nutid.
bryta, brytær, brøt, Flt. *brutu, brutit* (*brotit*), *-in;*
saa og: *skiuta, biuþa, luka* (isl. *lúka,* lukke, betale;
Dat. findes 16, 1: *han galt ællær løk*).

8*

Sjette Klasse.

Dat. *o* (isl. *ó*); ingen Omlyd i Nut.

grava, gravær, gróv, Flt. *grovo, gravit, -in;*
fara, far, for, foro, faræt;
taka, takær, tok, toko, takit (for isl. *tekit*);
sværiæ, svær, svor ell. *sor, soro, soret* (for isl. *svarit*),
stå, står } *stoth, stotho, standit.*
standa, standær }

Uden Vokalforandring:

hogga, hoggær, hio ell. *hiog, hioggo, hoggit.*

82. I Ordföjning og Styrelse er endelig ældste Dansk næsten aldeles overensstemmende med Stamsproget. Afvigelserne bestaae fornemmelig deri, at Gjernings- og Forholdsord ikke overalt staae med deres behörige Forholdsformer, hvilket dog dels kan have sin Grund i Skjödeslöshed, dels være en Fölge af, at vi ikke have Sprogmindesmærkerne i deres oprindelige Form.

Som Exempel paa Overensstemmelsen afskrives Begyndelsen af Skaanske Lov med isl. Oversættelse (Rasks Anv. t. Isl. Fort. S. XVIII); hvoraf tillige kan sees Ligheden i Böjning:

Får man kúnu, oc dør han för æn hún får barn, oc sighir hún oc hænnæ frændær, at hún ær mæth barne, tha scal hún sitja í égn bæggja thérra úsciftí tjughu uku, oc til sé mæth sinum wærjændæ.	*Fái maðr konú oc deyji hann fyrr enn hûn fær barn, oc segi hûn oc hennar frændr, at hûn sè með barni, þá scal hûn sitja í eign beggja þeirra úskiftri tuttugu vikur, oc til sjá með sinum verjanda.*

I det forestaaende oplyses ved at betragte nogle enkelte Tilfælde ved hver Ordklasse, tages især Hensyn til saadanne Særegenheder, som i nuværende Dansk ere bortfaldne.

83. Værdighedsnavne staae efter Egennavne; Ejef. og Tillægsord efter Navneordene; saasom *æscil ærcibiscop; sæl bonde kunu sinna iorth; — at bonda liuanda må aldrigh kuna hans kæræ; the take arf allan oc fullan.*

84. Navneord, som betegne Del, Maal, o. desl., styre Ejef.; saasom *þre marc silfs; fore brænnestuþ scal reþa en penning ællær skæppo biugs.*

Tid og Rum staaer i Hf. eller Gf.; saasom: *æi oftare æn eno sinni* (isl. *einu sinni*); *then barns egn gomær, givi barns moþer hwart år* (isl. *hvert ár*) *half marc fore fostærlon.*

Redskabet, Middelet, o. s. v. staaer i Hf. uden Forholdsord; som *han giorthe bondanum æi mer skathæ thy afhogge* (med det Afhug).

85. At Till. rette sig nöjagtig efter Navneordet, behöver næppe at anmærkes, saasom *til sins eghins hus* (til sit eget Hus); *efna thy sama þingi ællær andru þingi thy næste.* De styre ligeledes Navneordet uden Forholdsord; som *æm nær kyni* (lige nær i Slægt).

Tillægsord, som svare baade til Hank. og Hunk., sættes i Intetk.; saasom *sæl bondæn bort kunu sinna iorth ok få þe æi båþe börn samæn ok skiliæs þe ællær doþ ællær kvik* (Intetk. Flt., enten döde eller levende); *sitær bonde ok*

kuna saman b a r n l ø s *ok dør* a n n a t *thera* (een af dem).

86. Ubestemt Artikkel bruges ikke. Den isl. og sv. Ordföjning med vedhængt Artikkel, uagtet Till. gaaer forud (som *únga stúlkan)* er ikke forekommen mig i Sk. L.

Da Hank. og Hunk. nöjagtig adskilles, saa tjene Stedordene *han* og *hun* (nuv. *den)* til at gjentage Navneord af disse Kjön; som *hélt ból må kuma allan* b y *til réps, swå margh ból sum* h a n *ær*.

Den gl. isl. Brug, at gjentage Navneordet ubestemt isteden for Stedord, forekommer oftere; saasom **11, 10**: *liggia tve hæghnathæ scoghæ sammæn oc sæms thém æi ær scoghæ ægho, at svin gangæ sammæn, oc worthæ* s w i n *sithæn intakin etc.*

Undertiden sammentrækkes tredie Persons Stedord med Gjerningsordet, endog som Nf.; saasom **3, 16**: *hauir man båthe atholkunu børn oc sløkifrithu børn, oc wil han giua sinum sløkifrithu børnum nokot, tha fare han å thing, oc liusæ at the æræ hans børn, oc giuæ thæt han wil; iorth scøtæ han oc bolfæ* l i u s æ n *fore thingmannum;* **3, 18**: *hauir man sløkæfritha barn oc ær thæt æi thingliust, tha scal han æi taka arf æftir thæt um thæt dør før æn han oc æi taki (han) bøtær* f o r e t *um dræpit wårthær.* (Begge Steder af Perg.; de mangle i Runeh., Had. har förste Sted *liusæ han)*.

Som tilbagevisende Stedord bruges om foregaaende Flt. *sig* og *sine*, dog ogsaa *dem* og *deres*; som 1, 28: *æræ þe samsyskini ok skil þem um skifti, þa næfnæ þe tolf s i n æ frændær at skiftæ s i n imællin* (begge Haandskr.; hos Had. paa förste Sted *theræ)*; 3, 4: i Runeh. *går bernum ysildæ ofna hændær, svå at þe mughu æi foþæ þ e m* (i Perg. *sic), utæn þe sæli þeræ iorþ, þa mughu þe sæliæ mæþ þ e r æ næstæ frændæ råþe.*

Man udtrykkes ved 3 Ent., eller ved Lidef., eller ved *man* og *mæn*, der dog ofte udelades; som *þaghar repa scal* (naar man skal til at rebe); *for æn repas* (förend der rebes); *wil han thiuftas til* (stjæle sig til), *at næmæ oc wårþer han takin mæþ, tha fore [man] han* (ham) *til þings; sår i hofþe, swå at [mæn] hiarnæ mughu se*, o. s. v.

Det er hedder, naar Flt. fölger, snart *þæt æræ*, snart *þæt ær*; som 1, 18: *witi þæt barns faþir mæth þingwitni sinu, þ æ t æ r æ tve mæn.*

Delingsord og Talord, naar de staae som saadanne, tage Ejef. til sig eller samstilles (sættes i Apposition), en Ordföjning, som enkelte danske Skribenter endnu bruge; saasom *þe mæn i by bo saman, wita wæl h w i l k i n t h e r r a g r a n n a åttung å* (hvilken af deres Naboer); *hwar þerra; annat þerra; hwærkæn þerra; æræ margh born annars manz oc får annar man e n s þ e r r a lot ællær twiggia; e t syskini næfne s i a x t h e r a f r æ n d æ r* (et af Söskendene udnævne

sex af deres Frænder). Ordföjningen med *af* er sjældnere.

Det relative *ær*, som, udelades baade som Nf. og som Gf.; f. E. *thæt, the hava fangit; the, från æræ skild.* Det bestemmende Stedord kan ogsaa i næste Led staae som relativt, hvilket er en angels. Ordföjning (see Rasks Angels. Sprogl. S. 44, nederst), f. E. 4, 8: *wilia* ***the*** *aldunga,* ***the*** (hos Had. *ær) til wårtha næfnde, æi swæriæ marca scial.*

87. Smaaord, som höre til Gjerningsordet, sættes strax efter dette foran Gjenstanden; ligeledes Forholdsordet, naar hverken det eller Gjerningsordet styrer nogen Gjenstand, foran Gjerningsordet; saasom *þingmæn* ***wisi til*** *dughandæ mæn! — vtan han wil* ***til fara****; — han bøte hinum* ***å-kærær*** (den Klagende) *twå øræ.*

I Almindelighed staaer Gjerningsordet med samme Forholdsform som i Isl.; dog findes enkelte Afvigelser. F. E. *mista* med Ejef. ***þæs*** *wil iac æi mista; mista anbuþa sinna;* ogsaa *mista næso sinni; mista iorth sina; mista et øga ællær ena hand.* Saa og *biþa* (bie) med Ejef. *ær han til hælæghdoma faræn, þa scal biþa hans en dagh oc iamlangæ;* og *nyta: at nyta sins køps.* Ex. med Hf. *at kænnæ sæ sialvum; at warþa wapnum sinum; han må* (kan) *æi hialpa sæ; han må æi nå hinu* (erholde det) *ær læt war; at fylghia biswarme sinum i hægnatha scogh annars mans; the stefni hanum þing først et ok þa annat; at taka iorth iortho.*

Naar Gjerningsord, der styre Hf., forändres til Lidef., tage de som för Personen i Hf.; som *mælær han i gén, at hanum var æi loghlica stæfnt* (at han ej var lovlig stevnet).

Skjönt Gjerningsordet er benægtende, tilföjes dog Nægtelse i fölgende Sætning; som *um annar man sæl sinæ iorth bort oc skøtær, ok wil siþan dylia, at han salde æi*, og vil siden nægte, d. e. paastaae, at han ej solgde den; *netær hin, at han sundi hanum æi ranzsac*, nægter, d. e. paastaaer, hin, at han ej afslog ham Hussögning.

Gf. med Gjerningsords Nf. (acc. c. inf.) bruges som i Isl.; saasom *þæt må oc æi* (ikke heller) *dughæ sløkæfriþ-barn til fæþrinis, at faþer kallar sik hava waret brytia þæs.*

Gitær (kan) tager Bif., ikke Nf., efter sig; som *gitær han æi wart; gitær han æi drughit logh.*

88. Den særegne isl. Ordföjning med Forholdsordet *at* og to Hf. (Latinernes to Ablativer) findes i ældste D. meget almindelig; ligesaa *æftir* med Gf.; f. E. *at kunu døthæ*, naar Konen er död; *at bonda livanda*, saalænge Manden lever; *at sæ livandæ*, i levende Live, eller undertiden med udeladt *at: sæ livandæ; at börnum faþorløsum; at swå gørþo* (hoc facto); *æftir han døthan*, efter hans Död (efter ham död); *æftir swå giorth* (quo facto).

Overhoved have Forholdsordene sædvanlig deres Styrelse i den rette Form; f. E. *at* med Ef. og Hf. *spyr annar man at* (hos) *annars mans*

at (efter) *koste sinum thiufstolnum; imællin* med Ef. *aldra þerra imællin; til* med Ef. *sæ til hialpæ*, o. s. v. Den hyppigste Afvigelse er, at *til* ogsaa staaer med Gf., hvortil de noget forandrede Endelser kunde give Anledning; i Flt. ere nemlig Ef. og Gf. i mange Navneord blevne lige (see 70).

89. Efter at vi saaledes have betragtet Sprogformen i förste Periode, staaer kun tilbage at overveje, hvorledes dens Afvigelser fra Isl. kunne være fremkomne. Formodninger om, at adskillige Egenheder i ældste D. muligen kunde have nogen Grund i det gamle nordiske Sprog selv, ere allerede forhen fremsatte (18 fgg.); men det er tillige oplyst, at Tvelydene *ei* og *au*, samt fuldstændige Nf. i begge Tal fandtes i Sproget under Hedenskabet (34. 36); i ældste D. ere derimod begge Dele forsvundne (54. 65). Foruden adskillige Ligheder i enkelte Ords Böjning, hvorpaa i det foregaaende Exempel er anfört, finder man især i begge Hovedkjendetegnene paa ældste D. en mærkelig Overensstemmelse med Angelsaksisk; dette Sprog har ikke blot enkelte Lyde, hvor Isl. har Tvelyde, og mangler den i Isl. sædvanlige Omlyd foran Endelserne samt i Dat. bet. M., men det bortkaster tillige det uvæsentlige *r* i endnu flere Tilfælde end ældste D., og danner, saavel i Ent. som i Flt., Nf. lig Gf. næsten i hele den kunstigere Hovedart af Navneordene; derimod beholdes det væsentlige *r*, som i ældste D.; f. E.

isl. *maðr*, Flt. *menn*, Hf. *mõnnum*; angels. *man*, *men*, *manum*; ældste d. *man*, *mæn*, *mannum*; isl. *fann*, Flt. *fundum*, bet. M. *fyndi*; angels. *fand*, *fundon*, *funde*; ældste d. *fan*, *fundum*, *funde*; isl. *konúngr*, Gf. *konúng*, Flt. *konúngar*, Gf. *konúnga*; angels. Nf. og Hf. *cyning*, Flt. *cyningas*; ældste d. *kunung*, Flt. *kununga*. Det er derfor ej usandsynligt, at Forandringen ved ældste D. er bevirket ved Angelsaksisk, maaskee tillige Frisisk, som i samme Henseender ligner ældste D., men formedelst Engellands nöje Forbindelse med Danmark i Mellemtiden imellem Kristendommens Indförelse og den ældste Dansks Udvikling, maa dog det förstnævnte Sprog have haft den störste Indflydelse. Denne Formodning bekræftes endnu mere, naar man tillige betragter det norske og svenske Sprog i deres ældste Periode; paa ingen af disse Sprog kunde de germaniske Tungemaal virke saa meget som paa Dansken; det förste har ogsaa baade Tvelydene og fuldstændig Böjning; det andet har vel tabt Tvelydene, men beholdt Forholdsmærkerne i Nævneformerne.

Anden Periode.
Historisk Oversigt.

90. Den anden Sprogperiode falder omtrent sammen med Suhms fjerde historiske Tidsrum, hvis Karakteristik kort og træffende er givet af Nyerup i omtrent fölgende Træk: Svage Regenter, overmodig Gejstlighed, despotisk Adel, bal-

styrig Almue, forfalden Handel, den sorte Död, holstenske Naboer og idelige Krige.

Grunden til Rigets Svækkelse var allerede for en Del bleven lagt i Slutningen af forrige Tidsrum ved Valdemar Sejers Fangenskab og de af samme fölgende Krige, samt Delingen imellem hans Sönner, hvorved især Slesvigs Afsondring fra Riget blev bevirket. Denne Rigets Sönderlemmelse fortsattes endnu mere i Löbet af nærværende Periode: enkelte Provinser, som Halland og mindre Strækninger, bleve som Forleninger overdragne til den mægtige Adel, der næppe for sin Person havde erhvervet saadanne, för den arbejdede paa, at gjöre dem arvelige; andre bleve ved Krige afrevne fra Riget; Skaane var saaledes en Tid lang under Sverrig, én anden Gang i Hansestædernes Magt. Men mere ödelæggende, end alt andet, vare Stridighederne med de holstenske Grever, der endtes med Rigets Oplösning.

Tidlig begynder denne fremmede Indflydelse. Allerede under Kristoffer den förste forbinder Henrik Æmeltorp sig med Lybekkerne, og aabner dem Vejen til Skaane (1253). Under den ulykkelige Krig om Formynderskabet for Hertug Abels Sönner trænge Holstenerne tillige ind i Riget og bemægtige sig Hertugdömmet Slesvig. Under Erik Glipping fortsættes Krigen. I Anledning af Ærkebiskop Erlandsens Fængsling drager Hertug Jarmer af Rygen over til Sjælland, indtager efter Slaget

ved Nestved næsten alle Byer i denne Provins, og fortsætter derpaa sine Erobringer i Skaane. I Slaget ved Lohede falde endelig selve Kongen og Dronningen i Holstenernes Hænder, og en tysk Fyrste bliver Rigsforstander, om Albert af Brunsvig eller af Brandenborg er os her af liden Vægt, han var i begge Tilfælde Landet lige fremmed. I Erik Menveds Mindreaarighed maa den svage Enkedronning anmode den slesvigske Hertug Valdemar at paatage sig Regentskabet; hvilket belönnes med Aftrædelse af adskillige vigtige Provinser. Under samme Konge begynder ogsaa den egentlige Pantsættelse af Rigets Dele til Fremmede. Hvilken Indflydelse disse allerede nu maa have forskaffet sig, vise de Dæmninger man sögte at danne imod dem; Kristoffer den anden lovede i sin Haandfæstning, at ingen Gejstlig skulde befordres til nogen Kirke, naar han var en Udlænding af fremmed Sprog, og at ingen Tyske maatte have Slotte, Fæstninger, Len eller Ejendom i Danmark, og ingenlunde optages i Rigets Raad (Hvitfeldt, T. 1. S. 411-412), hvilken sidste Forpligtelse tit og ofte er gjentaget af de senere Konger. Men unyttige Forpligtelse, og unyttige Gjentagelse! Denne Gang attraaede de Fremmede ikke et enkelt Len, men det hele Rige; Uvejret, der i saa lang Tid har hængt truende paa Danmarks Horisont, bryder endelig frem: Striden med Grev Gerhard begynder (1325); Vordingborg overlades til Greven; Tyske og andre Fremmede erholde

Rigets vigtigste Slotte og Len; Sjælland, Skaane, Laaland og Falster pantsættes til Grev Johan (1329); i Skaane frembringe de holstenske Embedsmænds Udsuelser en Opstand, og denne Provins overgiver sig til Sverrig, under hvis Herredömme den bliver i adskillige Aar (1332 til 1360); i Forliget til Ribe (1330) forlenes Grev Gerhard med Fyn, og faaer Nörrejylland som Pant. Kongens Magt er en Skygge, og gamle Danmark givet i Fremmedes Hænder; næsten alle Embeder besættes med Holstenere, der ere lige ubekjendte med Landets Love og dets Sprog; og Gerhard viser ej utydelig sin Attraa, at udslette Danmark af de selvstændige Rigers Tal. Det förste Skridt dertil er at besætte Landet med Vaabenmagt, det andet at udslette Sproget.

Omtrent i tredive Aar (1330-1360) er Riget saaledes adsplittet og givet til Pris for fremmed Sværd og Tunge; i samme Tid indtræffer ogsaa den skrækkelige sorte Död (omtrent 1350), der lader hele Strækninger öde efter sig. Uro og Krig vedvare endnu under den kraftige Valdemar Atterdag, hvem det endelig lykkes at samle de adspredte Provinser. Men fra en anden Side hæver sig en ligesaa mægtig og farlig Modstander, Hansestæderne. Disse, hvis Forbund allerede skal være begyndt strax efter Tidsrummets Begyndelse (1270), og hvis Formaal var Ødelæggelse af alle Naboers Handel, havde under Erik Menved skaffet sig Indgang i

Danmark. Valdemar maa overlade dem Skaane, der næppe er kommet tilbage til Riget, og i sexten Aar (1370 til 1386) er denne Provins i deres udelukkende Besiddelse; de ikke allene indsætte deres Fogeder i samme, holde Kjöbmænd, Fiskere, o. desl., hæve Told og Skat, men selv efter at denne Provins er vendt tilbage til Riget, forblive de tyske Fogeder for en stor Del der endnu; hvilket ej kunde andet, end virke paa den i Provinsen herskende Dialekt. I de andre danske Landskaber fik Hansestæderne fra samme Tid af en udbredt Detailhandel og betydelige Friheder, saa at de indfödte Kjöbmænd maatte vige for de fremmede i Kjöbstæder og paa Fiskelejer, og nedrive sine Boder, naar de stode den fremmede i Vejen.

Endelig hæver Danmark sig igjen til sin forrige Vælde, og den mægtige Margrete lægger ved Unionen Grunden til, at den nu allerede forandrede Sprogform ogsaa udbreder sig over de andre nordiske Riger; derimod bliver Slesvig forenet med Holsten, hvorved denne Provins næsten ganske taber sit gamle Sprog; og i de andre Provinser have de foregaaende Ulykker og Fremmedes Herredömme indtrykt uudslettelige Spor paa den danske Tunge.

91. Medens Fremmede bröde ned paa den ved sin Ælde og Berömthed ærværdige Bygning, som Danmarks fremfarne Konger i Aarhundreder havde arbejdet paa at befæste og udvide, undlode end ikke Landets Börn at ryste

den i sine Grundvolde. Kongemagten, der skulde være det Middelpunkt, omkring hvilket det hele samlede sig i Ligevægt, blev paa den ene Side angreben af den overmodige Gejstlighed, især af den Lundske Ærkebiskop, der ej uden Grund er kaldt en Modkonge, paa den anden Side af Adelen, der lænkede Kongens Hænder med Haandfæstninger, som aldrig kunde holdes. Stridighederne med Ærkebisperne fremkaldte endog Roms Banstraaler, mod hvilke Kongerne, efter at de forgæves havde sögt at slöve deres Virkning ved Modstand, kun kunde sætte en foragtelig Ydmyghed. Borgerstanden hævede sig vel for saa vidt at Stæderne fik Love og Privilegier, men den var endnu for afmægtig til let at kunne forvinde de Saar, der tilföjedes den i de idelige Krige; dens egentlige Næringskilde, Handelen, var, som nys er bemærket, indrömmet Hansestæderne, der erhvervede sig Enehandel over det hele Rige og det indbringende Sildefiskeri paa de skaanske Kyster; Landets vigtigste Indtægtskilder paa en Tid, da Markerne laa hærgede og öde, vare saaledes i Fremmedes Hænder. Den forhen saa kraftige Bondestand maatte endnu mere bukke under for den almindelige Nöd; aandig forkuet af Gejstligheden, legemlig af Hunger og Elendighed, maatte den begive sig under Klostrenes og Herresædernes Beskyttelse, og nedsank efterhaanden ved Livegenskab og Hoveri i en Art Trældom, fra hvilken först de nyeste Tiders Oplysning har udrevet den.

Med denne Stand og dens raske rörige Liv paa Marken og i Borgestuen maatte Sproget ogsaa tabe en Del af sin Kraft; thi Adel og Gejstlighed, som i denne hele Periode overmandede de andre Stænder, foretrak den tyske og rommerske Tunge for Modersmaalet. Tingene, hvor dette forhen löd, ophörte omtrent paa samme Tid som det fremmede Herredömme begyndte; og paa Danehoffene, hvor Almuen, men i langt ringere Mængde end för, dog endnu havde Sæde, förte de höjere Stænder Ordet. Forholdet til de andre nordiske Riger var ofte fjendtligt, og den nærmere Forbindelse med Sverrig afbrudt ved Skaanes Overgivelse i fremmed Vold. Gejstlige Möder holdtes, f. E. i Helsingborg 1394, hvortil der indfandt sig Biskopper fra alle tre Riger, men Latin var det Organ, hvorigjennem Forhandlinger og Befalinger udstædtes. Selv i Kirken, hvor det levende Ord nu lyder for det hele Folk, og trænger ind i alle Sjæle, var den gamle Röst forstummet; den vigtigste Del af Gudstjenesten, Messen, holdtes udelukkende paa Latin, ja det er ikke urimeligt, at selve Prædikenerne her som i Sverrig (Lagerbrings Sv. R. Hist. 2 D. S. 447. 763), undertiden holdtes i dette Sprog, da Almuen, der især i en saa trykkende Nöd, som den Tiden förte med sig, ej kunde undvære den aandelige Tröst, endog lærte latinske Bönneformularer udenad. Med politiske Forhandlinger var ligeledes Latin det egentlige Forretnings Sprog, hvilket man kun i Fordrag

med tyske Fyrster undertiden ombyttede med deres Modersmaal. Ligesom Anders Sunesen i forrige Periode skrev sin Parafras over Skaanske Lov paa Latin, saa have vi fra denne en lignende paa samme Sprog over Jyske Lov, nemlig Thord Degns Artikler. Först under Kong Oluf indförtes det danske Sprog i Kancellierne istedenfor det latinske.

Med Almuens Kraft sank ogsaa Landets Försvar; med Magt og Indflydelse maatte ogsaa Æresfölelsen tabes; og de vanskelig samlede Hære bestode kun af en Flok trællende og derfor udisciplinerede Bönder, der bleve slagne overalt. Det blev derfor stedse mere almindeligt, at tage tyske Tropper i Sold, hvilket allerede fra Kristoffer den förstes Tid af var Tilfældet. Dette virkede ikke allene paa Krigssproget, i hvilket, som bekjendt, Kommandoen næsten lige til vore Dage blev givet paa Tysk, men ogsaa herved vaktes og næredes den Tanke hos Folket, hvormeget det fremmede agtedes höjere end Landets eget. Fremmede Haandværkere, der med Hansestædernes Agenter udbredte sig gjennem alle Landets Stæder, maatte vække en lignende Fornemmelse. Og samme Virkning, ihvorvel af hel forskjellig Aarsag, kunde endelig fremkomme ved Valfarter til de sydlige Lande, som Gejstlighedens Egennytte gjorde bestandig hyppigere og almindeligere. Deres Maal var ikke allene Italien, men nu ogsaa Tyskland; enhver Mand i Landet, der

saae sig i Stand dertil, gjorde i sit Liv flere saadanne Valfarter; hvad Under da, om han lod noget af den danske Jævnhed blive hjemme, og förte Smag for det fremmede tilbage til sit Hjem. Saaledes bestormet af Fremmede i selve Landet, og selv i religiös Lediggang gæstende Fremmede, maatte Folket lettelig henfalde til udenlandske Sæder. I Klagesangen over Landets almindelige Nöd blander derfor ogsaa Poeten sin Klage over Folkets Fejghed og Tabet af dets gamle Hæder med den over Kærlighed til tyske Moder.[1])

92. Den gamle nordiske Digtekunst og Literatur, som fra Island af udbredte sin Glands over hele Norden, var slukket; med denne var uden Tvivl ogsaa egentlig dansk Poesi forsvunden. Og hvis den evindelig frugtbare Natur endnu frembragte nogle Digtere, hvilke Æmner havde da disse at besynge? Isteden for Tapperhed, Fædrelandssind og glimrende Erob-

---

[1]) Lupanares ritus vanos,
Captos in Teutonia,
Amant, colunt, non urbanos,
Domini de Dacia.
Pepla glauca, crispantia,
Ampla, lata caputia,
Manicas cornutas,
Fimbrias hirsutas
Portant pro lascivia.

Planctus de statu regni Daniæ sub rege Christophoro II (Script. r. Dan. Tom. 6. S. 551 fgg.)

9*

ringer, kun Ydmygelser og Nederlag og Nöd og Elendighed. Som tomme Billeder maatte Hoffet svæve omkring Skyggekongerne, hvis Daad kun var öde Marker, der ikke fremböde Digteren nogen Höst. Ogsaa i denne Henseende maatte man da söge hos Fremmede hvad der ikke fandtes i Hjemmet. Isteden for Snorres livlige Fortælling og de gamle Skaldes kraftfulde Sange, begyndte man allerede under Erik Glipping at lytte til tyske Digteres fremmede Toner; og der hvor Saga selv alvorlig og sanddru forhen havde rört sin kraftige Tunge, der ginge nu overspændte Legender og smaglöse Romaner fra Syden fra Mund til Mund. Viste hin Historiens forhen saa ungdommelige Mö sig endnu stundum hos Folket, da traadte hun frem svag og afkræftet, skjulende sin Nögenhed med fremmed Klædemon. Det er nemlig et af de mest træffende Beviser paa, hvorledes Aanden var begyndt at vige fra Folket, at törre Annaler, udfyldte med Brudstykker af udenlandske Begivenheder, indtoge Historiens Plads. Isteden for de stærke levende Karakterskildringer og Opfatningen af Menneskelivet i alle sine Skatteringer, som findes i enhver ægte gammel islandsk Saga, lod man det nu være nok at sige: det skede, uden at spörge om: hvorledes? hvorfor? og hvortil? Begivenhed stilledes kun ved Siden af Begivenhed uden indre Sammenhæng og uden Liv. Undertiden frembröde vel enkelte Lysglimt af den gamle Kærlighed til Saga og

Fædrenes Maal: Erik Menved lagde Vind paa historiske Samlinger (*congesta Mendevi*) og befalede ved Forordning af 1304, at Thord Degns Artikler skulde oversættes paa Dansk, de bedste Bestemmelser uddrages og derpaa forelægges ham paa Rigsdagen til Stadfæstelse (Eriks Lov, udg. af K. Rosenvinge, Indledn. S. XIII); Valdemar Atterdag yndede Landets Historie; men de trykkende Forhold forstyrrede Kongernes gode Önsker, og Ulykken, som hvilede over denne Periode, har berövet os endog det lidet, der samledes.

Hvad endelig det egentlig lærde Studium angaaer, hvilket vi maa beröre formedelst den Indflydelse det udöver paa Folkets Dannelse i det hele, da viste enkelte Biskopper en rosværdig Iver for Videnskabeligheds Fremme; der fandtes Skoler, især ved Dominikanerklostrene; ogsaa adskillige offentlige og enkelte private Bibliotheker; men Böger vare dog endnu saare sjeldne og i Almindelighed latinske; de Gejstliges Lediggang og Laster skildres med de stærkeste Farver[1]); og det lærde Studiums Tendens viser om ikke Aands Fattigdom, saa dog en Aands Forvildelse, hvilken dog ikke saa meget maa tilskrives vore Fædre selv, som den Retning Oplysningen tog i de sydlige Lande. Endnu hentede man nemlig bestandig baade aan-

---

[1]) *Pontopp.* Annal. 2 D. S. 25 fgg. *Münters* Danske Reformationshist. 1 D. S. 137 fgg.

delig Lærdom og verdslig Klögt udenlands fra, især fra Paris, hvor det endog blev paalagt Kapitlerne at holde danske Studerende. Men hvad der hjembragtes herfra var hverken lutret kristelig Tro eller klassisk hedensk Visdom; de vigtigste Studier vare den Kanoniske Ret og Dialektikken, denne barbariske Kunst, der altid indfinder sig, naar sand Livsfilosofi drager bort. Under Beskjæftigelsen med unyttige, forfængelige, ja forargelige Spekulationer, hvori den aandelige Hovmod fandt fuld Næring, bleve Menneskets herligste og helligste Evner anvendte til en aandelig Gladiatorleg, og enhver Anelse om Livets höjere Öjemed maatte derved forsvinde. [1])

93. Spörger man nu, om Sproget da virkelig har forandret sig saa meget, som man efter den

---

[1]) Som Exempel paa, med hvilke Æmner Dialektikken beskjæftigede sig, afskrives fölgende: Man undersögte: Om den Hellig Aand kan gives i större eller mindre Portioner? Om Guds Sön ikke kunde have blevet Guds Datter? Om Gud er blevet noget eller noget er blevet Gud? Om Gud kan vide hvad han ikke veed, og ikke vide hvad han veed? Om Gud kan vide mere end han veed? Hvilken Synd der er störst, enten at slaae tusende Mennesker ihjel, eller at lappe et Par Sko for en fattig Mand om Söndagen? Om Lazarus' Arvinger vare, da han igjen opstod, forbundne til at give Arven tilbage? o. s. v. See *Engelstoft* om Fremmedes Studeringer i Paris i 12 og 13 Aarh., i Skand. Museum for 1802, S. 63.

nu udkastede Skildring skulde tro, saa vende vi tilbage til den forhen gjorte Bemærkning, at de langsomt virkende Aarsager ej vise nogen pludselig umiddelbar Virkning, hvilket næsten kunde friste os til, at hensætte en stor Del af den historiske Oversigt for hver Periode foran den næstfölgende; og at navnlig i denne Periode mange af de virkende Aarsager ej för mod Slutningen ytrede deres fulde Kraft, og altsaa först i næste Periode ret mærkelig kunne föles. I denne finde vi nemlig i Sproget den samme Forvirring og Forstyrrelse, Blödagtighed og Overgivelse i fremmed Vold, som vi i dette Tidsrum have iagttaget ved Landet og Folket. Men med alt det er der ogsaa i anden Periode gjort et betydeligt Skridt fremad til den Mangel af Former, som i vore Dage udgjör Sprogets Hovedkarakter.

Jf. Holberg, Suhm og Nyerup; i Særdeleshed om Hansestæderne og Skaane *Suhms* Hist. af Danm. 14 D. S. 22-24. 97-98. 142. 179 o. fl. St. *Badens* Udkast til Danm. og Norges Handels og Næringsvejes Hist. S. 113-125; om Sproget i Slesvig *Werlauff* om det danske Sprog i Hert. Slesvig, S. 54 fgg.; om Skoler, Böger og Studeringer *Nyerups* Skildring 2 D. S. 334 fg. 345 fg. 366-68. 372; *Pontopp.* Annal. 2 D. S. 12. 69 o. fl. St.

Sprogmindesmærker.

94. At de Mindesmærker, vi have fra denne Periode, der dog ligger os langt nærmere end forrige, ikke ere saa mange, som man vel kunde vænte, forklares let af Rigets nys skildrede Forfatning. De bestaae især af Love og Lægeböger.

Kong Eriks Sjællandske Lov, udg. i Kolderup-Rosenvinges Saml. af gl. d. Love, 2 D. efter samme Haandskrift, som Kofod Anchers Udg. af Valdemars Lov (Arnæ-Magn. Nr. 26, 8vo), hvilket efter K. Rosenvinge er skrevet i det fjortende Aarhundrede. Af det endnu ældre og for Sproget vigtige Haandskrift, Arnæ-Magn. Nr. 455, lille 8, ere Varianterne i K. Rosenvinges Udgave betegnede med F, hvilken Betegnelse ogsaa her bruges i det fölgende.

Kong Valdemars Sjællandske Lov, udg. i K. Anchers Lovhist. 1 D. Om Haandskrifterne findes Underretning sst. S. 105; af denne Lov er her tillige benyttet Arnæ-Magn. Nr. 24, 4to (betegnet i det fölgende med A), der kun er et Brudstykke paa 8 Blade, men i Sproget ældre end det, hvorefter Loven er udgivet.

Paa hvilken Tid end disse Love först ere givne, saa ere de, især Valdemars Lov, senere blevne fornyede i Valdemar den andens Tid, og rimeligvis ikke komne til os uden i Haandskrifter, der igjen ere noget yngre. De danne saaledes tilligemed Jyske Lov en egen Sprogform, der tydelig adskiller sig fra den, som findes i Skaanske Lov.

Om begge de nysanförte Loves Alder ere vore lærde Lovkyndige ej enige. Den ældre Mening, at den saakaldte Valdemars Lov er tidligere givet, end Eriks, som var bleven bestreden af de Nyere, har Konferensraad Schlegel paa ny hævdet, og antager, at Eriks Lov er sanktioneret af Erik Glipping eller Menved, og enten

nedskrevet senere end Valdemars eller har modtaget senere Tilsætninger (see K. Rosenvinges Udg. af Eriks Lov, Indledn. S. IX. XXXIV; Schlegel om gl. danske Retssædvaner S. 67 fgg. 74 fgg.) I Haandskrifterne findes Valdemars Lov forenet med Jyske Lov, hvilket viser, at man har betragtet begge disse Love som en hel Lovsamling af Valdemar den anden. Da den juridiske Undersögelse ligger udenfor denne Afhandlings Öjemed, saa bemærkes kun med Hensyn til Sproget fölgende: I det hele taget er Sproget i Valdemars Lov af samme Beskaffenhed som i Eriks Lov; men nogle enkelte Stykker i förstnævnte (anförte i K. Anchers Lovhist. 1 D. S. 98) ere tagne næsten ordret af Skaanske Lov, kun med de Forandringer, som den forandrede Sprogform förte med sig; i disse Stykker ere adskillige Vendinger og Endelser af det ældre Sprog blevne hængende ved. Men for övrigt har Sproget i Valdemars Lov enkelte Spor af en yngre Tid, især Begyndelsen til Brugen af ubestemt Artikkel; saasom *of en man får af annan man; of en man wetær annær flerœ saar* (K. Anchers Udg. S. 561); saadanne Vendinger gives derimod i Eriks Lov: *slar man annœn* eller *nokœr man annœn* eller *hin ... annœr* (Rosenvinges Udg. S. 104. 106).

Valdemar den andens Jyske Lov, særskilt udg. af K. Ancher, Kbh. 1783, 4. Af Haandskrifterne er, efter K. Ancher, det ældste det Flensborgske (Lovhist. 1 D. S. 157); Höyer holder for, at dette Haandskrift er fra det trettende Aarhundrede, da det sædvanlige Tillæg, Kong Eriks Haandfæstning, ikke findes deri (sst. S. 160-161); af samme Grund tillægger K. Ancher det Haandskrift, hvorefter han har udgivet (Arnæ-Magn. Nr. 286 fol.), en ligesaa höj

Alder (sst. S. 157 og J. L. Fort. S. IX-X); men Mangelen af Kong Eriks Haandfæstning forekommer mig at være noget saa tilfældigt, at man ej derfra kan gjöre nogen sikker Slutning.

En egen Mærkelighed ved denne Lov er, at Fortalen til den findes i alle Haandskrifterne. Man slutter deraf, saavel som af *Exordium monasterii caræ insulæ* og *Chronicon Sialandiæ*, som begge tale om denne Fortale, at den maa være nedskreven med eller ikke længe efter Loven, som blev givet 1240 eller, om man vil, 1241. Den Sjællandske Krönnike, som efter Arnæ Magnæi Formodning er skreven i det trettende Aarhundrede, siger, at Loven blev skreven paa Dansk i en Bog, som begynder med de Ord *mæth logh scal man land byggiæ*. Ligesaa tydelig omtales denne Fortale med den Bemærkning, at Biskop Gunnar nævnes deri, i *Exordium caræ insulæ*, hvoraf Begyndelsen, efter Langebek, skal være skreven 1207, men som har senere Tilsætninger. Den samme Fortale, som vi nu have, var altsaa virkelig til, förend disse tvende Steder nedskreves, den Sjællandske Krönnike sigter nemlig til dens Begyndelse og *Exord. c. i.* til dens Slutning.

Begge disse Vidnesbyrd ere klare. Men betragter man nu den betydelige Sprogforskjel imellem Skaanske og Jyske Lov, saa kan en saadan næppe være opkommen paa kortere Tid end ét halvt Aarhundrede; man maa derfor antage, at Skaanske Lov i den ældste Form, hvori vi have

den, er ældre end 1250, og at de ældste Haandskrifter, vi have af Jyske Lovs Fortale, ere yngre end 1300. Dette sidste er i og for sig selv ogsaa rimeligt nok, da det kun er et halvt hundrede Aar senere end Loven er givet.

De tvende nysomtalte Vidnesbyrd hedde: „Rex Waldemarus in Castro Orthingiburgh legem danicam promulgavit et eam in libro danico fecit conscribi, qui liber ita incipit *mæth logh scal man land byggiæ*" (Chron. Danor. præc. Sialandiæ i Script. rer. Dan. Tom. 2, S. 629). „Nomen enim ejus (Gunnaris) in testimonium tam solempnis facti in prologo dicti libri legis positum est" (Exord. c. ins. sst. Tom. 5, S. 579); hvorved dog maa bemærkes, at man i selve Haandskriftet (Don. Var. Nr. 135, 4to, hvor Stedet staaer fol. 51) tydelig seer, at det Stykke, hvori disse Ord forekomme, hörer til de senere Tilsætninger. Dersom man i disse tvende Vidnesbyrd troer at have tilstrækkelig Grund til at antage, at Jyske Lov, saaledes som vi havè den i de ældste Haandskrifter, er ældre end 1300 eller vel endog fra Midten af det trettende Aarhundrede, da kan man kun af Dialektforskjellighed forklare sig den forskjellige Sprogform. I saa Fald vilde man kunne betragte Sprogets Tilstand omtrent fra samme Tid fra Upland af igjennem Gotland, Skaane, Sjælland og til Jylland og Slesvig. Uplandsloven, omtrent fra 1250, og den ældste Vestgötelagh, som kan henföres til omtrent samme Tid, have endnu de isl. Nf.; i Skaanske Lov ere disse tabte, og Nf. er lig Gf.; de Sjællandske Love og Jyske Lov have tillige tabt Hf.; men i Sprogbygning og Ordforraad findes i övrigt megen Lighed imellem dem alle, hvoirmod deres Sprog er hel forskjelligt fra Dansken i næste Periode.

Man har bemærket nogen Lighed imellem Fortalen til Jyske Lov og Birgers Fortale til Uplandsloven; men

man kan ikke deraf slutte, at den sidste skulde være taget af den förste. Udtrykket *med Lov skal man Land bygge*, som er den vigtigste Overensstemmelse, findes ogsaa i norske Love, ja allerede i Njálssaga K. 70 (ved Trykfejl i den isl. Udg. 71). (See *Paulsen* über das Studium des nordischen Rechts, S. 17; jf. *Schlegel* om gl. d. Retssædvaner, S. 268).

Af mindre Lovstykker haves:

Den Sjællandske Kirkeret, udg. i Thorkelins Samling af gl. danske Kirkelove.

Den gamle Slesvigske Stadsret, givet omtrent 1201, udg. i K. Anchers Lovhist. 2 D. og K. Rosenvinges Saml. af gl. d. Kjöbstedlove.

Valdemar den andens Forordning for Fyn, fra 1228, udg. i K. Anchers Lovh. 1 D.

Flensborgs nyere Stadsret, fra 1284, udg. i K. Rosenvinges Saml. 5 D. Sproget har störste Lighed med Jyske Lovs.

95. Foruden disse Love har man fra denne Periode tvende mærkelige Lægeböger:

Henrik Harpestrengs danske Lægebog, udg. af Justitsr. Molbech, Kbh. 1826. Som Forfatter ansees Henrik Harpestreng, der döde 1244; efter Udgiverens Mening var Afskriveren af Haandskriftet *Knud Jul*, der levede i Sorö Kloster 1310; men enten denne eller en anden Mand har været Afskriveren, saa kan Haandskriftet efter al Sandsynlighed henföres til Begyndelsen af det fjortende Aarhundrede (Fort. S. 9-10).

Bogen bestaaer af flere Dele; Stenbogen, hvori den ubestemte Artikkel er ganske almindelig, er noget yngre end den egentlige Læge-

bog; Kogebogen, som slutter det hele, har adskillige plattyske Benævnelser.

Foruden denne fuldstændige Udgave findes et Brudstykke af samme Lægebog i Ny D. Mag. 1 D. S. 57-62, som efter Indsenderens Mening er skrevet i den skaanske eller vigiske Dialekt; men Sproget i dette Brudstykke er hverken gammel Dansk eller Norsk, men gammel Svensk. Et andet Brudstykke er aftrykt sst. S. 109-122 og S. 130-137 efter et Haandskrift, som Udg. anseer for at være omtrent fra 1400. Om dette kan ogsaa sees Molbech i Indledn. til Harpestrengs Lægebog, S. 35.

En anden mærkelig dansk Lægebog, efter Justitsr. Molbechs Mening den ældste af dette Slags næst efter Henrik Harpestrengs (see Indl. til denne S. 39), findes i Haandskrift (Arnæ-Magn. Nr. 187, 8vo) og kan henföres til den senere Halvdel af det fjortende Aarhundrede. I Sproget er den noget yngre end Harpestrengs.

Den har endog undertiden blöde Medlyde for haarde, som *griber*, *tagher*, og enkelte andre nyere Former, som *deel*, i Henrik Harpestreng *deld* (isl. *deild*); baade *watn* og *wan*, Vand; *twa* og *to*, *to*; *sum* og *sem*, *blindelekhet*, Blindhed, o. lign.; den ubestemte Artikkel, som her er meget almindelig, skrives *een* og *en*.

96. Af Skrifter af historisk eller lignende Indhold ere kun meget faa tilbage, og maaskee ej flere end fölgende tvende:

Af den saakaldte Eriks Krönnike, som Prof. Nyerup har udgivet, haves en anden ældre Redaktion i Haandskr. paa det Kgl. Bibl. i Stokholm, Cod. membr. Nr. 77 B., som tillige inde-

holder Skaanske Lov. En Afskrift af denne Eriks Krönnike, som tilhörer Prof. Rask, er her benyttet. Den afviger ikke blot i Sprog, men ogsaa i Indhold fra den af Prof. Nyerup udgivne; og er ej i historisk Henseende, ligesaa lidet som denne, af noget Værd. Da den findes bag Skaanske Lov og Sproget er dansk, er den rimeligvis skrevet i Skaane, og bliver derfor vigtig som næsten den eneste Lævning af den Tids skaanske Dialekt.

Denne korte Krönnike bestaaer af en prosaisk Del, som kun egentlig vedkommer os her, og en senere Fortsættelse paa Vers. Den prosaiske Del ender med Ærkebiskop Jens Grands Fængsling (1294), fortæller hvorledes han næste Aar kom lönligen ud af Sjöborg, og at de Danske samme Aar brændte Hisingen i Norge. Derpaa fortsættes paa Vers, hvorledes Grand drager til Rom, Riget hansættes, o. s. v. Denne Afdeling ender med, at Kristian den förste i Aaret 1474 var i Rom, og tre Aar efter sendte Bud til „misser" Land (Meissen), for at bede om en Hustru til sin Sön; den slutter altsaa med Aaret 1477. Fra Sprogets Side er dens Karakteristik, hvad den prosaiske Del angaaer, omtrent fölgende: I besynderlig Blanding af flere Slags Former har den Lighed med Skrifterne fra næste Periode; de haarde Konsonanter ere vel herskende, men blöde for haarde forekomme dog ej sjælden, som *Rolf Kragæ, frøgnæ* (frække), *megæn, mæghtugh, hagun* (Hakon); ved Siden af mange gamle Ord og Former, især hyppige Hf., findes enkelte nyere, som Fordrejelsen Hustru for Husfru: *til hustrø, sek til hustrøghæ.* Ubestemt Artikkel forekommer, som *Dan giorthe en stath i siæland het læthræ; the gauæ hiarnæ skald danmark fore eet rim han giorthæ á frothæ graf.* Forskjelligheden fra den jyske

Redaktion er aabenbar, f. E. *han kofnædæ i sin wapn* hedder i den jyske *han kuoldæs i sinæ wapæn.*

Den ældste Jærtegns Postil saaledes som den findes i et Pergamentshaandskrift i Sverrig, hvorom der findes Underretning tilligemed nogle enkelte mærkelige Ord deraf i Nyerups Rejser til Stokholm i Aarene 1810 og 1812, S. 187 fgg., samt en sammenhængende Pröve i Rasks Angels. Sprogl. Fort. S. 12-13.

Af foregaaende Oversigt sees, at der haves Skrifter fra Landets vigtigste Provinser og Mundarter, de tvende sidstnævnte Skrifter i den skaanske, og Jyske Lov og Flensborger Stadsret i den jyske.

Anm. I det fölgende betegner E. L. Eriks Lov, V. L. Valdemars Lov, J. L. Jyske Lov, F og A de foran (S. 136) anförte Haandskrifter, H. Henrik Harpestrengs Lægebog, L. den haandskrevne Lægebog, st. E. K. den prosaiske Del af den stokholmske Eriks Krönnike.

Sprogets Beskaffenhed.

97. Retskrivning. Lyden *å* udtrykkes ofte med *a*, som *far*, faaer, men ogsaa med *aa*, som *faar*, eller med *o*, som *worther*; i Haandskriftet F bruges ogsaa *ă* eller *a* med en Töddel over, hvorom kan sees Hermod Nr. 2-3.

Den i Haandskriftet F anvendte Töddel over Selvlydene findes i saadanne Ord som *ăr*, *hăr*, *săr*, *băt*, Baad, *săt*, saaet, *săl*, Salg, *măl*, ja endog i *fărr* farer, *ăr* et Ar (oftere, men ogsaa *arr*); *ĕn*, *mĕr*, *rĕp*, *i gĕn*, *stĕnæn*; *rĭs*, *skrĭn*; *dŏm*, *tŏc*, *fŏr* foer, *hŏl* Hulhed, *nŏs* Næse, *fŏt*; *hŭs*, *knŭt*; *nǣr* nær, *slǣr* slaaer, *stǣr* staaer,

ær er; *gør* gjör, *dør* döer, *bøth* böd, *i lønd* i Lön. Anvendelsen af dette Tegn er dog ikke almindelig; der skrives ogsaa *aar, raath, saar, heem, seer, loot, bool, booc, døør,* saaledes at *e, o* og *ø* trækkes sammen næsten til eet Tegn. I samme Haandskrift udtrykkes *y* ved et gjennemstreget *u*, lig *ø*, da derimod Tegnet *ÿ* betyder *j*. Den först anförte Brug, at betegne Selvlydenes Længde med en Töddel over samme, er i denne Periode indkommen fra Tyskland; fra de slesvigske og jyske Haandskrifter har denne Betegnelse derpaa udbredt sig videre i Danmark og Norge, hvor Brugen af selve *å* i næste Periode ej er ualmindelig, og herfra endelig til Sverrig, hvor sidst anförte Tegn optoges efter Unionens Ophör.

Selvlydsfordobling er i denne Periode endnu ikke almindelig; i de ældste Haandskrifter forekommer den ej; i den st. E. K. kun tre til fire Steder; i Jyske Lov findes den oftere; hvor den anvendes bruges den ved alle Selvlyde. Understöttende *e* er meget sjældent (som *boer*, J. L. 1, 55) og træffes kun oftere i de sildigere Haandskrifter.

Man finder *saal*, i F *sal; staaf, raan* eller *staf, ran* (E. L.); *maat* eller *mat, glaath* eller *glath, aar* eller *år* (et Ar), *glaar* eller *glar* (Glas), *aaf* eller *af* (H. S. 59, 62, 73, 133), saa at *aa*, der ellers betegner sin nuhavende Lyd, ogsaa udtrykker langt *a*. Ligesaa findes *sten, ben, igen, tok, løs* o. s. v., eller med Fordobling *breef, heemæ, igeen, took, doom* (Dom), *boos* (Ef. af *bo*), *uut* (ud), *kæær* (kær), *møør, løøs*. Jf. for Resten om Selvlydene 50-51.

98. Medlydsfordobling i Slutningen af Ordet er ej sædvanlig. Derimod forekommer den temmelig almindelig i Lovene i Ordets Midte efter

en anden Medlyd, saasom i *arvinggæ*, *å thinggæ*, *ænggæn*, *fanggæ*; *barnnæ* (Ent. Hf.), *børnnæ* (Flt. Ef.), at *næfnnæ*, *markkæ*, *borttæ*, *næfnddæn*; ogsaa i H. (S. 88) *hunddæbit*. Denne Skrivemaade viser, at man har forladt den isl. Stavemaade, efter hvilken Medlydene regnes til den foregaaende Stavelse (som *börn-æ*, *næfnd-æn*), og at man allerede nu har stavet Medlyden over til den fölgende Selvlyd, hvilket man ej har vidst at udtrykke uden ved en Fordobling af Medlyden. Rimeligvis er denne Stavemaade opkommen deraf, at de Gejstlige, der vare de eneste, som underviste, anvendte den latinske Stavemaade paa Modersmaalet.

Det tyske *ch* for *k* findes i J. L. samt i F. og L., som *specht*, *illverchismen*, *heluch* (hellig), *sich*, *fick*.

H anvendes, men sjælden, til at udtrykke Forlængelse ved Selvlyden, som *skoh* (H. S. 57), eller til at skille Stavelserne, som *brahar* (H. S. 42), d. e. *brå-ar*, Flt. af *brå*, Öjenlaag. Ofte bruges det derimod efter Medlyde til at udtrykke deres dobbelte Lyd; nemlig efter *f*, som *brefh*, *liifh*, da Forlængelsen her ogsaa findes udtrykt ved Vokalfordobling, saa sigter den dobbelte Betegnelse *f* og *fh* formodentlig til at udtrykke den dobbelte Lyd af *v* (see om denne Rasks Retskr. S. 73); efter *g*, saa at den dobbelte Lyd af dette Bogstav (sst. S. 58) udtrykkes ved *g* og *gh*, som *lungæ*, *længær*, *fangæ*, *sang*, *huggær*, *læggæ*, men *draghæ*, *faghær*, *faghræ*, *sighæ* (jf. H. Fort. S. 30); endelig efter *d*, da isl. *þ* og *ð* begge udtrykkes ved *th*, som *tha*, *the*, *thæræ*; *with*, *mæth*, *houæth*, *mothærs*, læs *þa*, *þe*, *við*, *moðers* (jf. Rasks Retskr. S. 56). Tegnet *þ* forekommer i eet Ord i L. og i Ordet *mæþ* i F.

I Begyndelsen af Ord forekommer *j* (see Haandskriftpröverne bag E. L.); men sædvanlig bruges *i* eller *y*, som *hiælpæ*, *tyughæ*. I Slutningen af Ord staaer *y* undertiden for *jæ*, *æ* (*je*, *e*), som *ikky*, ikke; *kirky* (*kirkjæ*), *hængy* (*hængjæ*), (V. L.)

Om *u*, *v*, *w*, *fu* see forrige Periode (52).

At man overhoved kun har tænkt paa at udtrykke Udtalen, og ej paa vore senere kunstige Regler, behöver næppe engang at erindres, som *i mit*, i Midten (H), *mit i husæt* (st. E. K.), *got*, godt, *ont*, o. s. v.

99. Bogstavovergange. De i Stamsproget saa karakteristiske Vokaler *i de ubetonede Endelser*, *a*, *i*, *u ere alle faldne sammen i æ eller*, *især i J. L.*, *i e;* ligesaa ere Endelserne *ar*, *ir*, *ur*, *an*, *in*, o. desl. blevne til *ær*, *æn;* f. E. *hiartæ* staaer for isl. *hjarta* og *hjörtu;* *barnnæ* for *barni*, Ent. Hf., og *barna*, Flt. Ef.; *enæ* for *eina* og *einu;* *æræ* for *eru;* *ukær* for *vikur*, o. s. v., ja endog *suskæn* for *systkyn*. Kun i de ældste Haandskrifter, som F, finder man *vitni*, *rænti* o. lign. Former. (Jf. 58).

Saa er og *j* foran de ubetonede Endelser omtrent ligesaa ofte bortkastet, som beholdt, saasom *læggæ*, *twiggæ;* men *dyliæ*, *wiliæ*, *swæriæ;* det beholdes især efter *l* og *r*, hvor det ogsaa i nuv. D. er gaaet over til *g* (dölge, sværge).

100. I Midten af Ord ombyttes undertiden nærliggende Selvlyde: *æ* staaer for *a* og *aa*, saasom *sæn*, *sænt*, sand, sandt; *dræghæ*, drage; *wærmæ*, Varme; *færvæ*, Farve; *iærn*, Jærn, isl. *járn;* *gær*, gaaer; *nær*, naaer; *næær*, naar; *stæær*, staaer; eller som de ogsaa

skrives i J. L. *ster*, staaer; *fer*, faaer; *heft*, haft; *therf*, isl. *þarf; dænæ* (st. E. K.), isl. *danir*, Danske. Efter Rask er dette en snart ret, snart falsk anvendt Lævning af den isl. Omlyd, som *nær*, isl. *eg næ; fær*, isl. *hann fær* (af *ná, fá*); i nogle Ord er den opkommen efter en Slags Analogi med de andre, og er siden beholdt i Svensk, som *värma, färg*, Varme, Farve.

Ogsaa ombyttes *ø* med *e*, som *brøth* eller *breth*, Bröd; *møræ*, mere; *høøs*, d. e. *hees*, hæs (H); *e* og *i* med *u*, som *sum* for *sem; gruth* for *grið*, og i Endelser *hunugh* og *hunigh*, Honning, og i Till. paa *ugr* eller *igr; u* og *o: um* og *om, sum* og *som* (st. E. K. og L.) Tillige forekomme andre ej usædvanlige Overgange, som *ve* til *i: sifn*, isl. *svefn*, Sövn.

101. Medlydssystemet ligger endnu meget nær ved det isl., som *himmæn*, Himmel; *mylnæ*, Mölle; *kænnæ*, kjende; *torgh*, Torv; *gagn*, Gavn; *maghæ*, Mave; *ploghær*, plöjer; *wæthær*, Vejr. Enkelte Medlyde i Ordets Midte, og haarde, hvor vi nu have blöde, findes ogsaa endnu, som i forrige Periode (63), og kun de nyeste Haandskrifter have Former som *taghæ*, *obæ*, raabe (see f. E. Varianterne af A og T i E. L.)

Enkelte Overgange til de nuværende Former findes dog hist og her, som isteden for *dughær* har H (S. 61) ogsaa *duwær*, duer.

I st. E. K. er *r* temmelig ofte bortfaldet i Enden af Biord og Forholdsord, som *æftæ, um sithæ*, efter, omsider. Derimod har J. L. ofte bortkastet det i forrige Periode vedhængte *n*, som *hwerke*, hverken; *melle*, imellem, saa og i A *mællæ* (jf. 62).

102. I Flensborger Stadsret, Jyske Lov og tildels i Harpestrengs Lægebog findes adskillige Egenheder, der dels danne Overgangen til næste Periode, og vise, at

den store Forvirring, som i fölgende Periode er almindelig, er, ligesom Gerts Landseknægte, brudt ind over os fra Tyskland af, og dels henhöre til den jyske Dialekt.

En mere slæbende og bredere Udtale viser sig i adskillige Udvidelser, som *nauen, iauend, næuænd, soken, waten, eghen,* for *nafn, jafn, næfnd, sokn, vatn, egn* (Ejendom). Saa og i *daugh* for *dagh; laugh, laught,* i H. *lawt* (lagt) og *sauth* (sagt); *authes* (agtes): *fauhme* for *fathme* (Favne); *aueldæs, aueldætes* (avledes); samt *høuræ* (H. S. 133), höjre, isl. *hægri,* ligesom i næste Periode *øwe* for *øghe,* Öje.

En anden Udtale af Selvlydene, end den sædvanlige, som *wal,* vel; *aalh, olt, ollæ,* al, alt, alle; *aaldir arf,* al Arv (Flensb. Stadsret).

Ej sjælden sættes *h* foran, som *hen,* een; *i hanlætæ,* i Ansigtet; *heghen, heghet,* egen, eget; *huten,* uden (af J. L.); *hoos* for *oos; houæn, hogn,* Ovn (H. S. 58, 158, 160). Ligesaa *j* foran *e,* som *ien, ienæ,* een, ene (J. L.); *ieth,* Ed; *ie mæth,* imedens; *ie hwathæn,* ihvorfra; *bien,* Ben (Flensb. St.)

Sammentrækninger, som *ant,* andet; *hwilt,* hvilket; *thers,* deres; *barsölgang* (Flensb. St., i Overskriften *barnsöl*); Afkortelse af Endelserne, som *mell,* imellem (Flensb. St.), især Bortkastelsen af *d* efter *gh,* som *wigh* Bif. for *wighd; dygh, frægh* Navneord for *dyghd, fræghd,* og af det tonelöse *e,* hvilket ogsaa træffes i de andre Love, som *aruing* Flt. for *arvingæ; skyldugh, hørsum, glømen* i Flt. Hank.; *morther* for *morthere* i Ent. Nf.; *hald* Nf. for at *haldæ; giald,* bet. M. for *gialdæ; the mat, the skul* (H. S. 88), de maatte, skulle; *hen* for *henne,* hende; *laulic* for *laghlekæ,* lovligen.

103. Navneord. *Kjönnet* er sædvanlig endnu overensstemmende med Stamsprogets; saasom:

Hankjönsord, der nu ere af Intetk. *kol*, et Kuld: *en kol ællær twå æller thre; af thæn førstæ kol* (isl. og sv. *kollr*, *kull*, Hank.); *øk*, et Øg: *mæth en øk; økæn* (isl. *eykr*, Hank., *eyk*, Intetk. sv. *ök*, Intetk.); *stath*, et Sted: *thæn stath*, *ei i annen stath*, paa det Sted, ej paa andet Sted (isl. og sv. *staðr*, *stad*, Hank.); *lykomæ*, *lykom*, et Legeme: *thin likomæ*, *sijn likum* (isl. *likhamr*, *likami*, sv. *lekamen*, Hank.)

Intetkjönsord, der nu ere af Hank. *bi*, en Bi (isl. og sv. *bi*, Intetk.); *vin*, Vin-en: *got gammalt vin*, *starkt vin*, (isl. og sv. *vin*, Intetk.); *niuræ*, en Nyre: *ær manz niuræ hart* (isl. *nýra*, Intetk., sv. *njure*, Hank.); *hunugh*, Honning-en: *thæt bæstæ hunugh; sothet hunugh* (isl. *húnáng*, Intetk., sv. *honing*, Hank.)

Hunkjönsord, der nu ere af Intetk. *sokn*, et Sogn: *soknæn*, Sognet (isl. og sv. *sókn*, *sokn*, Hunk.); *syn*, Syn-et: *kombær swå um øghæ*, *at man slår thæt swå*, *at synæn tapæs* (isl. *sjón*, sv. *syn*. I svenske Ordböger finder man Ord som *syn*, *tid* anförte som Hank., saa at de nysvenske Forfattere ogsaa have glemt de gamle Kjön).

Kun sjælden finder man Overgange til Ordenes nuværende Kjön, saasom *thæn thær han hauær til sit wærn liusd* (E. L.), men i F. *til sinnæ wærn*, isl. *til sinnar varnar*, til sit Værn; *i theth same stath* (J. L.)

104. *Navneordenes Böjning.* Ældre Dansk har tabt de gamle Endelser, uden at erholde ny isteden, eller Sproget er endnu i sin Oplösning. *Af Forholdsformer ere kun tvende tilbage, som i nuværende Dansk, nemlig Nf. og Ef. i begge Tal;* Gf. er lig Nf., og Endelserne *i*, *u*, *um* i de gl. Hensynsformer eré bortfaldne.

105. Da de isl. Endevokaler *a*, *i*, *u* i ældre D. ere faldne sammen i *æ* eller *e* (99), saa ere

Nf., Ef. og Hf. overalt hvor de i Stamsproget skjelnedes ved Endevokaler, ligeledes faldne sammen, saa at isl. *hjarta*, *hjörtu*; *bóndi*, *bónda*; *kona*, *konu* hedde alle i ældre D. *hjærtæ*, *bondæ*, *konæ*, og svare til nuv. d. *Hjærte*, *Hjærtes*, *Hjærter*, *Hjærters*; *Bonde*, *Bondes*, *Bönders*; *Kone*, *Kones*. Derved kan Misforstaaelse let opkomme, f. E. i E. L. S. 12: *thä skal han takæ sin søns fæ og hans konæ*, d. e. da skal han tage sin Söns og hans Kones Gods.

Den isl. Ef. paa *s* er beholdt, som *konongs arfs*, *things*; den paa *ar* hedder *æ*, saavel ved Hankjönsord (see forrige Periode, 67), i hvilke den dog er begyndt at ombyttes med *s* (*søns*, *bys* for isl. *sonar*, *bæar*), som ved Hunkjönsord, som *iorthæ*, *nattæ*, *i sottæ forfall*, *til heliæ*, *å toftæ endæ*, isl. *jarðar*, *náttar*, *sóttar*, *heljar*, *toftar*; saa og i Egennavne af begge Kjön, som *twâ Asmundæ* (Asmunds) *søner*; *swen æstrethæ* (Estrids) *søn*; *Lundæ kirkæ*, *Arkunnæ borg*; kun ved særegne sammenstillede Udtryk, som *tyltær eth*, findes den fuldstændige Endelse paa *ær*; Endelsen *s* anvendes ved Hunkjönsord kun sjælden og i sildigere Haandskrifter, som *wærælds* Ef. af *wæræld*, Verden (isl. *veröld*, Ef. *veraldar*) i Fortalen til J. L.; i Skaanske Lov findes denne Form allerede i Sammensætning; *tofts* for *toftæ* (Varianterne i E. L.)

Flt. Ef. endes paa *æ* (a), som *ukæ*, *markkæ*, *husæ*, *klostæræ*, *børnæ*, *danæ*, *gâsæ*, nuv. d. *Ugers*, *Marks*, *Huses*, o. s. v. Denne Form

falder da undertiden af sig selv sammen med Flt. Nf., som *quinne* (J. L. 1, 3; 2, 3).

Undertiden er ogsaa Endelsen ganske bortfalden af Ef.; nemlig *s*, især foran et paafölgende *s*, ligesom endnu i Svensk foran Ordet *skuld*, saasom *sin father banæ*, *for skam skuld*, *han søn*, hans Sön (st. E. K.); sjældnere bortfalder *æ*, som *drap oc fyrtyughæ markkæ mål ok afhog hand ællær fot* (E. L. S. 124); *half måneth thing* (J. L. 1, 50); *Rommær gauæ man malyrt at drickæ for manz hælænd gømsæl* (H. S. 44); her mangler Endelsen *æ* i *hand*, *fot*, *måneth*, *hælænd*. Flt. Ef. er endelig ofte aldeles lig Nf., som *sæx ukær dagh*, sex Ugers Frist; *thriggy wintær hæfth*, tre Aars Hævd; *mæth andræ frændær råth* (af E. L.); *æftær gothæ mæn åsyun*, efter gode Mænds Skjön; *sløkæfrithæ børn ræt* (af V. L.); *meth hans syner raath* (J. L.); *thæt økær konær* (Koners) *miælk* (H.) Denne Bortkastelse af Endelsen i Ent. og Flt. kan sammenlignes med de tyske Ef. uden Endetillæg. I de senere Haandskrifter, især i J. L., sættes ogsaa *s* til Flt. Ef., saa at den dannes som Ent. Ef., saasom *mens*, *bønders*; de ældste Haandskr., som F og st. E. K., have derimod de ældre Former, saasom af sidstnævnte *thyskæ mannæ* (Mænds) *høfthing*.

106. I Fölge det foregaaende ere de tre förste isl. Böjningsmaader i ældre D. faldne sammen i Ent., og, da den tredie i Flt. undertiden bortkaster *r*, næsten ogsaa i Flt.

F. E. 1 Böjningsm. Ent. og Flt. *hjartæ*, *niuræ*, dannet af de isl. Endelser paa *a* og *u*; nu endes Flt. paa *r*.

2 Böjningsm. Ent. og Flt. *aruæ*, *time*, *hanskæ*, *wæriæ*, *hærtughæ*, *arftakæræ*, *æghændæ*; Ent. er dannet af den isl. Nf. paa *i*, Flt. af den isl. Gf. paa *a*; nu Flt. paa *r*. Men Ent. *frændæ*, Flt. *frændær*; *bondæ*, *bøndær*.

3 Böjningsm. *konæ*, Flt. *konær*; *frughæ*, *frughær*; *skæppæ*, *skæppær*; *ukæ*, *ukær* eller *uke* (J. L. 1, 3); *mylnæ*, *mylne* (J. L. 1, 57); *quinnæ*, *quinnæ* (J. L. og H.) Ent. er dannet af den isl. Nf. paa *a*, Flt. af den isl. Gf. paa *ur*.

Ordene Öje og Øre danne, som i forrige Periode, Flt. paa *n*: *øghæn* eller *øgnh* (H.); *øræn*, ogsaa *ørnæ*; sjælden *øghæ*, som findes i gl. D., og *øræ* (H. S. 116). Flt. *yxæn*, *Øxen*, *Øxne* findes i st. E. K.

107. Fjerde Böjningsm. har, som i Isl., Flt. ligt med Ent.

F. E. Ent. og Flt. *mál*, *saar*, *ben*, *thing*, *hog*, *fæ*, *bi*, *høns*, og med Omlyd *barn*, Flt. *børn*. Disse have ogsaa nu Flt. uden Endetillæg; *bi* har forandret Kjön; *et unct høns* findes i H. Haandskr. F. beholder Omlyden i *børn* i hele Flt. *børn*, *børnum*, *børna* (og *barna*).

Saa og *hus*, *land*, *skib*, *blomstær*, *klostær*, hvilke nu have Flt. paa *e*: Huse, Lande, o. s. v.

Samt *hæræth*, *æpplæ*, *rikæ*, *styki*, *lytæ*, *mennyskæ*, hvilke nu have Flt. paa *r*. Ordet *Menneske* er, som man maa slutte af Flt., vel allerede i ældre D. blevet Intetk.

Til vort nuværende Flt. paa *e*, findes dog adskillige Spor, som Flt. *blathæ* (H.) for isl. *blöð*, men sammesteds ogsaa *blath*.

108. Femte og Sjette Böjningsm. ere endnu adskilte ved Ef. paa *s* og *æ* og Flt. paa *æ* og *ær*. Begge ere dog ogsaa blandede, da Flt. paa *ær* ogsaa stundum endes paa *æ*, hvilket saa meget lettere maatte kunne finde Sted, som Flt. Nf. i Almindelighed dannes af de isl. Gf. og disse ende i begge Böjningsmaader paa *a*, *u* og *i*.

F. E. *karl*, Flt. *karlæ*; *hest*, *hestæ*; *dagh*, *daghæ*; *swæn*, *swænæ*; *thræl*, *thrælæ*; *thiuf*, *thiuvæ*; *lith* (Led),

lithæ; *mågh*, *måghæ*; *mun* (Mund), *munnæ*; *siukdom*, *siukdomæ*. Disse have nu Flt. paa e.

Ent. *garth* (Gjærde), Flt. *garthæ*; *lykæl*, *lyklæ*; *gærning*, *gærningæ*; *biskop*, *biskopæ*; *mun* (Ting), *munæ*; *stath* (Stad, Sted), *stathæ*; *præst*, *præstæ* og *præstær*; *lot*, *lotær* og *lotæ*; *kost*, *kostær* og *kostæ*; *lim*, *limmær* og *limmæ*; *win* (Ven), *winær* og *winæ*; *søn*, *sønær* eller med Omlyd *son*, *synær*; *fot*, *føtær*. Saadanne have nu Flt. paa *er*.

Ent. *wintær*, Flt. *wintær*; *brother*, *brøther* og *brøthræ*; *fingær*, *fingræ*. Saadanne have nu Flt. paa *e*.

Ent. *man*, Flt. *mæn*.

Flt. *afguthæ*, Afguder, findes i st. E. K., og ligeledes som Flt. *wændelbo* af Ent. en Vendelbo, samt i Lovene *by*, Flt. af en By.

109. Syvende og Ottende Böjningsm. ere næsten faldne sammen, da Flt. paa *r*, som oftest, er udvidet til *ær*; de adskilles derfor især kun ved Omlyden. De af syvende Böjningsmaade have undertiden Flt. paa *æ*, og ere altsaa forblandede med Hankjönsordene.

F. E. Ent. *toft*, Flt. *toftær*; *gøt* (Gjed), *gøtær*; *sak*, *sakær*, ogsaa *sakæ*; *tylt*, *tyltær*, ogsaa *tyltæ*; *yrt* (Urt), *yrtær*, ogsaa *yrtæ*; Flt. *iorthe*, Jorder, findes i A.

Ent. *hand*, Flt. *hændær*; *and*, *ændær*; *tan*, *tændær*; *nat*, *nættær*; *rot*, *røtær*; *bot*, *bøtær*. Samt *brå*, *brår*; *tå*, *tær* (Tæer); *mø*, *møør* (Möer), (jf. sv. *mö*, *mör*; *tå*, *tår*); og *gaas*, *gæs*; *mus*, *mys* (st. E. K.); *lus*, *lys* (H.) og *løs* (L.) (jf. sv. *mus*, *möss*).

110. Navneordenes bestemte Form bruges langtfra endnu ikke almindelig; saasom *thæn logh*, *thær konung* (Kongen) *giuær oc land* (Landet) *takær withær*; *wåræ æy logh å landæ* (i

Landet), *tha hafthæ hin mest, thær mest mâtæ gripæ; giutæs thet i øræ* (i Øret); *thæt styrkær maghæ* (Maven); *æftær mat* (efter Maden); *um dagh* (om Dagen). (Jf. Justitsr. Molbechs Bemærkninger i Fort. til Harpestrengs Lægebog, S. 18-19).

Artiklen er derfor heller ikke lagt til saadanne Ord som *wæræld*, Verden, *ørk*, Örken, hvilke i nuværende Dansk derimod endog behandles, som om Endelsen hörte til Ordets Stamme: bestemt Verdenen, Flt. Verdener.

111. Dannelsesmaaden forstaaes lettelig efter de forhen bemærkede Forandringer, naar man kun stedse har de isl. Former for Öje; saasom Flt. Nf. dannes ved Hankjönsord af 5 Böjningsm. af de isl. Gf. paa *ana*, *una*, *ina*, altsaa ældre d. *ænæ*; Flt. Ef. af isl. *anna*, altsaa ældre d. *ænnæ* eller med skjödeslös Retskrivning *ænæ*; Ent. Ef. i Hunk. af *unnar*, altsaa *ænnæ*. Som Overgang til de nuværende Former kan regnes, at Hunk. i J. L. og sildigere Haandskrifter faaer *s*, ligesom Hankjönsord, saasom *frughæns*, *kirkins* (Fruens, Kirkens) for *frughænnæ*, *kirkænnæ* (isl. *freyunnar*, *kirkjunnar)*; i Flt. Ef. finder dette derimod aldrig Sted, da Stamsproget slet ingen Anledning gav dertil; en anden Overgang til det nuværende er, at Intetk. undertiden i Flt. Nf. dannes som Hankjönsord, saasom *bernænæ* for *bernæn*, Börnene; *binæ* for *bin*, Bierne. Enstavelsesord paa en Selvlyd vedblive at være een Stavelse, saasom *træt*, sjældnere *trææt*, Træet; *fæt* og *fææt* (E. L. S. 188), *fröt*, Fröet (H. S. 117); *byn*,

Byen (E. L. S. 86), samt *husfrøn*, *møn*, *kon*, *tån* (jf. sv. *frun*, *ön* o. s. v.)

Exempler ere: 1 Böjningsm. *hiarthæ-t*, Ef. *hiarthæ-ns*; *øghæ-t*, Ef. *øghæ-ns* (af isl. *auga-ns*). Flt. *øghæ-n*, i L. fol. 7, 10 og oftere: *øghæn-æn* (sv. *ögonen*); Ef. formodentlig *øghæ-nnæ*.

2 Böjningsm. *aruæ-n*, *bondæ-n*; Ef. *aruæ-ns*, *bondæ-ns*. Flt. *aruæ-næ*, *bøndær-næ*, Ef. *aruæ-nnæ*, *bondæ-næ*.

3 Böjningsm. *frughæ-n*, *kirki-n*, Ef. *frughænnæ* (A), *kirkenæ* (st. E. K.), *frughæns*, *kirkins* (J. L.) Flt. efter al Analogi *frughærnæ*, Ef. *frughænnæ*.

4 Böjningsm. *land-æt*, *barn-æt*, Ef. *lands-ens* (*land-ens*), *barns-ens*. Flt. *land-æn*, *børn-æn*, Ef. *landæ-næ*, *børnæ-næ*. Flt. Nf. er utvivlsom; man finder i H, J. L. og st. E. K. *houæthæn*, Hovederne; *blathen*, Bladene; *thinggæn*, Tingene; *faaræn*, Faarene; *horssen*, Hestene; alle af isl. *-in*.

5 og 6 Böjningsm. *thræll-æn*, *præst-æn*, Ef. *thræls-æns*, *præst-æns* (for *præsts-æns*). Flt. *thrællæ-næ*, *præstær-næ*; ved en Forblanding af Kjönnene eller Bortkastelse af Endevokalen findes ogsaa *limmæn* for *limmænæ*, Lemmerne; *brøthærn* (J. L. og F) for *brøthærnæ* (jf. sv. *brödren* for *bröderna*); som Ef. findes *limmænæ*, Lemmernes, *brøthrænnæ*, Brödrenes.

7 og 8 Böjningsm. *sak-æn*, og efter Formodning Ef. *sak-ænnæ*; Flt. *sakær-næ* og Ef. *sakæ-nnæ*.

112. Lævninger af den gamle Sprogform forekomme af og til, især i visse Forbindelser, i hvilke vi tildels endnu have saadanne; de tjene derfor ogsaa til at oplyse vort nuværende Sprog. Saasom:

Ent. Ef. er almindelig i Forbindelser, som *til things*, *til skiæls*, *innæn hærætz*, *innæn lanz*, *innæn rikæs*, alle fremkomne af de isl. Forholdsords Styrelse; saa og *hwær stathæ*, hvert Steds, overalt; *til soknæ* (isl.

Ef. *sóknar*), *til handæ*, som i Lovene modsættes *å hand* eller *å hændær; til døthæ* (isl. til *dauða*), *at standæ til rettæ* (isl. *til rèttar*), *at bithæ til heliæ* (isl. *til heljar*), at bide ihjæl, o. s. v. Saadanne vejlede til at bestemme Oprindelsen af Endelsen *e* i nuv. D., der ikke blot svarer til den gamle Hf. paa *i, u*, men ogsaa til Ef. paa *ar*, ældre d. *æ*, hvorfra igjen vort *e*; i Udtrykket *at gaae til Haande* er *e* altsaa ej fremkommet af Hf., men af Ef. *til handæ*; Hf. *i Hænde* er forhen anført (69); ligesaa er *til Rette* (*til rèttar*) en gammel Ef., men *med rette* (*með rèttu*) en Hf. o. s. v.

Ent. Hf. forekommer i *å lande*, *af lande*, *i hans rikie*, *ut af garthe*, *i hughæ*, i Sinde, *i syfne*, i Sövne, *i sænghæ*, *i hæfthæ*, isl. *í hefðu*, *konæ mæth barnæ*, en frugtsommelig Kone, *mannæ fæst*, isl. Hf. *manni*, o. lign.

Saa og Flt. Ef. *til loghæ komæ*, *af hænnæ wægnæ* paa hendes Vegne, *bæggæ waghnæ*, paa begge Sider, (isl. *beggja vegna*) af *wagh* eller *wægh*, Vej (jf. allevegne). Hf. *at loghum hava*, *stundum*, o. s. fl.

113. Ogsaa af Navneordenes bestemte Form findes enkelte ældre Former, dog langt sjældnere end de nys anförte; kun i st. E. K. forekomme de oftere, samt, saavidt som der af Nyerups Optegnelser i Rejserne til Stokholm kan sluttes, ogsaa i den ældste Jærtegns Postil. F. E. i Gf. *drotning-ænæ*, Dronningen, *hond-ænæ*, Haanden (st. E. K.); *the thær trygd-inæ skulæ gøræ hanum* (E. L. S. 108). Hf. *bondænum*, Bonden (F.), *sidænnæ*, Siden, isl. *siðunni*, Flt. Hf. *handomen*, Hænderne, isl. *höndunum* (ældste Jært. Post.), det sidste med samme Omsætning, som den der er almindelig i ældre D. i Forholdsordet *gømæn* for *gønæm*, gjennem. Uden Tvivl höre hertil ogsaa saadanne, hvor blot Endevokalen, for at forkorte Ordet, er bortfalden, som *ar å såræn* (E. L. S. 114) Ar paa Saaret, isl. *á sárinu*.

114. I Tillægsordenes ubestemte Böjning adskilles, ligesom i Navneordenes, kun Nf. og Ef.

I Ent. Nf. Hank. er det væsentlige *ur* altid beholdt, som *witær*, klog, men det uvæsentlige[1]) er enten beholdt eller bortkastet, som det synes, uden nogen Regel, som *siukær* eller *siuk*, syg; *willær* eller *wil*, vild. I sidste Fald ere altsaa Hank. og Hunk. faldne sammen; hvilket allerede var Tilfældet i forrige Periode ved de Tillægsord, der i Stamsproget ende paa *nn*, *ll*, som *brun*, *gamæl* (72). Intetk. tager *t* til Hank., som *ful*, *fult*.

Flt. Nf. i Intetk. er, ligesom i Stamsproget, lig Ent. Hunk.; i det mindste findes denne Form saa ofte og almindelig, at den maa betragtes som hjemmehörende i ældre Dansk; den strækker sig ogsaa ind i næste Periode; i den st. E. K. iagttages denne Adskillelse imellem Flertallets Kjön meget nöjagtig; i de andre Skrifter er den ej sjælden, skjönt Intetk. i disse ogsaa blandes med Hankjönsformen paa *æ*; f. E. *annær mangh stor land ok mægtugh*, mange andre store og mægtige Lande (isl. *önnur*, *mörg*, *stór*, o. s. fr.); *mangh stor rikæ*; *manghæ utalikæ stathæ* (Stæder, af Hank.) *ok stor land* (st. E. K.); *grøn*

---

[1]) Om *ur* er væsentligt eller uvæsentligt, sees af Intetk., som *witær*, Intetk. *witært*, med væsentligt *ur*, men *siukær*, Intetk. *siukt* (ikke *siukært*), altsaa med uvæsentligt *ur*.

saar, friske Saar; *kranc oghæn*, *bolæn oghn*, *myrk oghæn*, *brun blomstær* (H. Jf. Fortalen til denne S. 21, hvor disse Former ej ere forstaaede); *al the born*, alle de Börn (A); *wurthæ bathæ manz oræn afhoggæn ællær slaghæn ællær skoræn* (V. L.), hvor ogsaa disse Tillægsformer staae i deres rette Form i Flt. Intetk.; saa og *annær the born*, *thær swa æræ inkomæn* (E. L.) o. utall. ff. Ved en Forblanding af Kjönnene eller ved skjödeslös Bortkastelse af Endevokalen (102) findes derimod ogsaa Endelsen *æ* bortkastet af Hank. og Hunk.; som *skathælik ormæ* for *skathælikæ ormæ*, saa at alle tre Kjön i Flt. ere paa Vejen til at falde sammen som i nuv. D.

Tillægsordene hedde altsaa:
Ent. Intetk. *siukt*, Hank. *siukær* eller *siuk*, Hunk. *siuk*;
Flt. — *siuk* (*siukæ*), Fællesk. *siukæ*;

saa og *alt*, *kalt* (Hank. *aldær*, *kaldær*), *ont* (Hank. *ondær*) *krankt*, *grønt*, *døt* (Hank. *døthær*), *gamælt*, *blodught*.

Paa en Selvlyd *laat* (lunket), *raat*, *nyt*; *laa*, *raa*, *ny*; Flt. *laa*, *raa*, *ny* (H.)

Tillægsformerne beholde i Ent. Hank. sædvanligst *ær*, som *sæktæth*, *sæktæthær*, *sæktæth*, Flt. *sæktæth*, *sæktæthæ*; *næfnd*, *næfndær*, *næfnd*, Flt. *næfnd*, *næfndæ*.

115. De paa *sk* danne Intetk. paa *st* (for *skt*, overensstemmende med den isl. Udtale, see Rasks Anv. t. Isl. §. 59), som *thythesk*, tysk, Intetk. *thythest*; *dansk*, Intetk. *danst*; *besk*, Intetk. *best* (H. S. 68).

Tillægsord og Tillægsformer paa *æn* danne Intetk. paa *æt*, saasom *skoræn*, *skoræt*; *hoggæn*, *hoggæt*; *faræn*, *faræt*; *ætæn*, *ætæt*, nu i alle Kjön ædt; *dræpæn*, *dræpæt*, dræbt; saa og *opæn*, *opæt*, aaben, aabent; *bolæn*, *bo-*

læt; hethen, hethet; kristæn, kristæt; linæn, linæt (H. S. 43), nu linned.

116. Ent. Ef. endes i Hank. og Intetk. paa *s*, hvilket dog ofte er bortfaldet som i nuv. D.; som *døths manz lot*, *annærs manz hus*, eller *nokær manz thræl*, *en manz eth* (for *nokærs*, *ens*).

Flt. Ef. endes paa *æ* eller er lig Nf.; som *mæth tyltær eth næfndæ mæn* (for Skaanske Lovs *næfndra manna*); *hwat sum enæ therræ* (til et af dem, Börnene) *worthær giuæt, thæt er ok allæ therræ*, alles deres.

117. I den bestemte Form er, formedelst Endevokalernes Sammensmeltning, alle Kjön, Tal og Forholdsformer lige; som *thæn*, *thæt*, *the fullæ*; Flt. *the fullæ*. Til Ejef. er ej lagt *s* (jf. 116), som *thæs døthæ aruæ*, den Dödes Arvinger; *thæssæ døthæ*, denne Dødes.

De paa *æn* (115) danne den bestemte Form af Hankjönsformen, som i Stamsproget, saasom *thæn*, *thæt dræpnæ*, *haldnæ*, den, det dræbte, holdte, lig den, det aabne, tagne.

118. Lævninger af den gamle Sprogform findes ligesom ved Navneordene, saasom

Ef. *til halfs, til fultz, til fyrtyughæ ukær æræ alz*, ude.

Hf. *mæth rættæ* (isl. *með rèttu*), *mæth allæ*, med alle, d. e. med alt (isl. *með öllu*), *at genstæ* (isl. *at gegnustu*), *at førstæ*, *at minstæ*, *halvæ bætræ*, *halvæ meræ*, *halvæ minnæ*, o. lign.

Gf. *æftær sik døthæn*, *æftær han døthæn*, *at gøræ walrof ofnæ døthæn man*, *bondæn dyl allæn arfuæn* (isl. Gf. paa *-an*), *allæ the samæ lund* (isl. *alla þá sömu lund*), o. s. v.

119. Gradsforhöjelsen behöver næsten ingen Forklaring: Den höjere Grad endes ofte paa *ær* for *æræ* (102): *san, sannæræ* eller *sannær, sannæst-æ*; *helsum, helsumær, helsumst.* Sammentrækning findes i *høghræ*, höjere, (*hørræ*, H. S. 54), *øfræ, næthræ, æftræ* (af *aftær*, tilbage), *framræ*, o. lign.

Den höjere Grad dannes, som i forrige Periode, i nogle Ord ved Tillæg af *mer*, som *nærmær, fiærmær*, nærmer, fjærmer, *oværmer*, övre, *nethærmer*, nedre; *thæn førmer frughæ, den æftærmer frughæ*, förste og anden Kone, modsættes i A. (Jf. Rask om den d. Gram. Endelser i Skand. Lit. S. Skr. 17 B. S. 111).

Omlyd have især de paa *-re* (jf. sst. S. 108 og 110), saasom

ful aldær, ældræ, ælzt;
ung, yngræ, yngst;
skam, kort, *skæmbær, skæmst;*
små (ogsaa Ent.), *smærre, smæst* (for *smærst*);
faghær, fegræræ, fegærst; (om den höjeste Grad paa *st* og *rst* see a. St. S. 108-109).

Dannelsen af Biord som förste Grad findes naturligvis som endnu, saasom (*aftær*), *æftærst;* (*för*), *førræ, først;* (*ut*), *ytræ, ytærst;* samt de sædvanlige Uregelmæssigheder, som *goth, bæthræ, bæst; und, wærræ, wærst; litæl, minnæ* (Formen *mindræ* findes i V. L. og F.), *minst*, o. s. v.

120. **Stedordene** have, som sædvanlig, de fleste gamle Former. Afvigelsen fra forrige Periode bestaaer især deri, at Hf. og Gf. ere faldne sammen.

Personlige:

Ent.	Nf.	*iæk, æk* (*ac*)	*thu*	*han*	*hun* (*høn*)
	H. G.	*mik* (*mec*)	*thik* (*thec*)	*hanum*	*hænnæ*
	E.	(mangler)	(mangler)	*hans*	*hænnæ*

Af de förste Personers Flt. har jeg fundet Nf. *wi, i;* H. og G. *oss, ethær;* Ef. maatte hedde *wårræ, ethræ.*

Ent. N. G.	*thæt*	*thæn*	*the* (*thæn*)
H.	*thy*	*thæm*	*the*
E.	*thæs*	*thæs* (*thæns*)	[*the?*]
Flt. N. G.	i alle Kjön *the*		
H.		*thæm* (*the*)	
E.		*theræ, therræ* (*theræs*).	

Formen *ac* findes i A og J. L. (1, 2); *høn* i J. L. (1, 8); Gf. *han* forekommer oftere i E. L. men især i F.; den hedder ogsaa *honum, hanem, ham* (det sidste i A., J. L. og Flensb. Stadsret). Den st. E. K. har som Gf. baade *han* og *honum.* F. har af *hun* Gf. *hanæ.*

Det tilbagevisende Stedord hedder i alle tre Forholdsformer *sik* (i J. L. *sec*); saasom *til sik; mæth sik; han skal the bøtær hauæ, thær han wil sik siælf til dømæ; stiæl nokær man i hunggær thæt thær mat ær sik ællær sin konæ,* til sig eller sin Kone. Som Biord og i Sammensætning forekommer derimod Hf. *sær* eller *sæ* temmelig ofte, saasom *man wet, at han ær sær um sik,* at han lever for sig selv, særskilt, modsat i Fællig; *tha skal bøtæ sær for theræ gærningæ ok sær for fylghæt,* særskilt for deres egne Gjerninger og særskilt for Fölget (af E. L.); *horæ hænnæ børn æruæ hænnæ særløst* (V. L.); *hwær særlæst* (H. S. 133); hertil hörer ogsaa Udtrykket *sænyt* (sst. S. 46), om hvis Forklaring Udgiveren har været uvis (see Glossar. S. 195, 206): *of hun lægs with mæth bløtt ull ni dagh e sænyt,* isl. *æ sèr nýtt,* bestandig særskilt nyt. Heraf ogsaa vort Till. *sær,* d. e. for sig, eller den der afsondrer, skiller sig fra andre. Ef. *sin* forekommer af og til i de ældre Haandskrifter, som *til sin* (E. L.; F.)

121. Ejendomsstedord. Som Mönster kan tjene:

Ent. N. G. H.	*sit* (*sint*)	*sin*	*sin*
E.	*sins* (*sin*)	*sins* (*sin*)	*sinnæ, sinæ* (*sin*)

Flt. N. G. H. *sin (sinæ) sinæ sinæ*
E. *sinnæ, sinæ (sin)*

Intetk. *sint* er ej sjældent i A. og J. L. I Flt. ere alle tre Kjön begyndte at falde sammen; dog ere Former, som *sin bi*, sine Bier, *sin land, sin hus, sin hion*, sine Tyende, endnu ganske almindelige (jf. Intetk. Flt. ved Tillægsord, 114). Hf. i begge Tal er sædvanlig ej forskjellig fra Nf., saasom *mæth sin konæ, mæth half sin houæthlot; af andræ sin børn*; dog findes enkelte Lævninger af de gamle Former, som *sylf ær kalt i synæ naturæ* (H.), isl. *sinni*. Ent. Gf. *sinæ* findes ofte i den st. E. K., undertiden ogsaa i de andre Skrifter, som *guth salde them sine heluch kirki at weri* (J. L. Fort.) Naar Ef. staaer foran Navneord, findes den med og uden Böjning, som *sin søns konæ; sin konæ iorth*, sin Kones Jord, men ogsaa *til sins hus, sinæ konæ eghn*, sin Kones Ejendom (V. L.), *til sinnæ wærn* (F.).

122. Som *sint, sin* gaaer ogsaa *kint, hin*, der tillige bruges som Artikkel, saasom *wil hin sighæ til hin annær*, den anden, hvoraf vort *hinanden*. Som Artikkel bruges dog sædvanligere *thæt, thæn, the*, Flt. *the*, hvor Hank. og Hunk. i Ent. ere nær ved at falde sammen; thi man finder vel *thæt barn, thæn man, the kunæ, fore the samæ sak*, o. desl., men ogsaa *thæn frughæ, al thæn iorth, thæn same uke, fore thæn samæ sak*.

Dette, denne hedder i Ent. *thættæ, thænnæ*, i Flt. *thessæ (thissæ)*; dog forekommer ogsaa i Ent. *thessæ* som Hf. i alle tre Kjön (for isl. *þessu, þessum, þessari* gl. *þessi*) samt som Ef. (for isl. *þessa* og *þessarar* gl. *þessar*) og som Gf. i Hunk. (for isl. *þessa*).

123. Det relative *ær* er næsten overalt blevet til *thær* (frisisk *ther*), hvilket, ligesom *sum*, ej böjes.

Ent. *hwilkæt* eller *hwilk et* eller *hwilt* (J. L.); Fællesk. *hwilkæn* eller *hwilk en* eller *hwilk* (V. L. og H.);

Flt. *hwilk, hwilkæ.* Som Ent. Gf. i Hunk. forekommer *hwilkæ*, som *hwilkæ lund*, paa hvilken Maade.

Nf. *hwat, hwath,* Fællesk. *hwå* (*ho,* F.); Hf. Intetk. *hwi,* Fk. *hwam* (V. L. S. 551), *hvem* (J. L.); Ef. *hwæs* (*hwas*, F.) *Hwat*, hvad for, staaer ogsaa uböjeligt, som *til hwat by,* til hvad for en By.

124. Af de övrige Stedord kunne især mærkes:

Hwært (*hwart*); *hwær* (*hwar*), Ef. *hwærs.* Ogsaa forekommer Hf. *hweriæ* og Gf. i Hank. *hwærien. Hwærkæn* bruges endnu som Stedord, som *hwærkæn theræ,* ingen af dem.

Sumt, sum; Flt. *sum* (*summæ*), *summæ.*

Slikt, slik; Flt. *slik* (*slikæ*), *slikæ.*

Siælft, siælf; Flt. *siælf, siæluæ;* saasom i Flt. *hwat dughær thæm iorthæn, um the dø siælfuæ från* (E. L.); *allæ andær limmæ, thær siæluæ må røræs* (H.)

Mangt, mangh; Flt. *mang* (sjælden *marg*), *manugh; manghæ, manæghæ, manughe.*

Annæt (*annænt,* F.); *annær, annæn* (dannet af den isl. Gf.) *ennen* (J. L.); Ef. *annærs;* Flt. *annær, annæn, andræ* (som i Fk.), som *annær thry thing* (E. L.), *annæn børn* (V. L.); Fk. *andræ* (afkortet *andær*); Ef. *andræ.*

Mykæt, meket (J. L.); *mykæl, mykæn* (af den isl. Gf.); Flt. *mykæl* (*myklæ*); *myklæ.*

Æncti, ænctæ, ængt, ogsaa *ækki; ængi, ængin, ængæn;* Ef. *ængs,* som *til ængs bys,* til ingen By (E. L. S. 88).

Nokæt; nokær; Ef. *nokærs;* Flt. *nokær* (*nokræ*); *nokræ.*

Litæt, lit (J. L. og H.); *litæl;* Flt. *litæl; litlæ* (E. L. S. 152).

Småt; små (*en små linclut,* L.), Flt. *små.*

Af og til, især i F., findes af disse Stedord ældre Former, som Ent. Gf. i Hunk. *andræ*, *myklæ*; Hf. i Hank. *andrum*, o. desl.

125. **Talordene.** Hovedtalordene hedde: *en*, *twå*, *thre*, *fyræ*, *fæm*, *sæx*, *syu* (*siw*, st. E. K.), *åttæ*, *ni*, *ti*, *ællǿfuæ*, *tolf*, *thrættan*, *fiughærtan*, o. s. fr. *tiughæ*, *tretiugh*, *fyrtiughæ* (*fyrtiu*), *fæmtiugh*, o. s. fr. eller i to Ord *thry tiugh*, *firæ tiugh* (tre Tiog eller Tiere); den nuværende Tællemaade efter Snese findes dog ogsaa, som *half thrithiæ tiugh* eller *half thrithiæ sin* (Gange) *tiugh*, 50, *half fiærthæ tiugh* o. s. v. (st. E. K.); *hunderth*, *thusend*.

Ordenstallenes Dannelse behöve næppe nogen Oplysning; man finder som i forrige Periode *nindæ*, *tindæ*, ogsaa *syundæ*; samt *tretiughend*, tredivte.

Ved Böjningen af de förste Talord er Intetk. nöjagtig adskilt fra Fk., men Hank. og Hunk. faldne sammen, som *tu brǿth* i Intetk., *twå lotæ* Hank. De förste Talord hedde altsaa *et* (*ent*, H.); *en*; Ef. *ens*; *tu*; *twå*; Ef. *twiggæ*; *thry*; *thre*; Ef. *thriggæ*; saa og *båthæ*, Ef. *bæggæ* (*bæggis*, J. L.) Overensstemmende med de andre skulde fire hedde *fyughær*; *fyuræ*, *fyræ*; Ef. *fyughræ*, men alle disse Former, der ligne hverandre saa meget, ere uden Forskjel faldne sammen, f. E. i H. S. 130 *thre rǿtær* og *thri blathæ* i Hunk. og Intetk., men strax efter *fyræ rǿtær* og *fyræ blathæ*.

Sjældnere Former ere Hf. i Intetk. *enæ* (isl. *einu*); Hf. Hank. *enum* eller *enæ* (isl. *einum*). Gf. Hunk. *cna* findes ofte i st. E. K.

Hvorledes Ejef. *bæggæ* letteligt kunde gaae over til og ansees for Nf., da man glemte Böjningen, kan fölgende Exempel oplyse: *tha kallæ the bæggæ therræ grannæ til*, isl. *beggja þeirra*, begges deres Naboer, nuv. d. da kalde de begge deres Naboer til.

126. Af Talordet een, eet har udviklet sig en ubestemt Artikkel, men som kun forekommer i Skrifter, der henhöre til Slutningen af Perioden, og paa enkelte Stykker nær ogsaa i disse kun paa faa Steder; saasom i st. E. K. to Gange. F. E. i Stenbogen (H.) siges om en Art Diamant *han wårthær æi meræ* (större) *æn en nut*, end en Nödd; *wårthær en krynglæ gærth af thænne yrt*. Men sædvanlig udelades Artiklen i Lovene, som *æn the at han ær spak man*, endskjönt han er en forstandig Mand.

127. Gjerningsord. De væsentligste Forandringer angaae Personsendelserne og den bet. Maade.

Personsendelserne ere næsten ganske bortfaldne, saa at de tre Personer i hvert Tal næsten overalt ere lige; saasom *iæk, thu, han hauær; wi, i, the hauæ*, og i Dat. i alle Personer *gærthæ*.

Dog forekomme enkelte Lævninger af de gamle Endelser, som 1 Ent. Nut. *ac døpæ*, jeg döber (J. L. 1, 2); 1 Flt. *wi witum* (F.); 3 Flt. Dat. *the rewo, drogho* (st. E. K.) Endelsen *t* i 2 Ent. er almindelig i saadanne som *thu skalt, måt, tharft, laat* (laa).

128. Nutidens frems. M. dannes som i forrige Periode (77), saasom *sighær*, Flt. *sighæ; dyl*, Flt. *dyliæ*, saa og *skil, swær; læs*, Flt. *læsæ; gør*, Flt. *gøræ; ser* Flt. *se*, samt *bor* (*boor, boer* J. L. 1, 55), *får, thwår*, toer, *thræær* (J. L. 1, 51), isl. *þráir, flyr* eller *flyær* (J. L. 2, 13), *spyr*, spyer, *dør, strør*. Lidef. *gømæs, dyls, læggæs* eller *lægs, biuthæs* eller *biuthz, dræpæs* eller *dræps, sætz*, f. E. *førræ æn sol sætz*, sætter sig; *slås, thwås, strøs*, o. s. v., men med væsentligt *r*: *thær fars*, fares.

Paa samme Maade dannes Datid af anden Böjningsmaade i Lidef., som *tokx*, toges, *hiolz*, holdtes, *rews*, reves.

Lidef. omskrives i övrigt, som i Isl., sædvanlig med *worthær*, saa at den egentlige Lidef. svarer til hvad vi nu udtrykke med *sig* (jf. Rasks Anv. t. Isl. §. 454), saasom *han beddes thæt*, isl. *beiddist*, han udbad sig eller forlangte det.

129. Den bet. M. endes i Nut. og Dat. i begge Tal paa *æ*.

Nut. bet. M. er næsten aldeles forsvunden og bruges kun endnu almindelig som önskende M.; Hjælpeordet *er* har derfor tabt sin bet. M. *se*, men har endnu i den önsk. M. *wæræ*; saasom *æn tho han ær* (i Skaanske Lov *se*) *spak man*.

Stundum findes dog Nut. bet. M.; saasom E. L. S. 100: *skil mæn i by samæn um gatæ, ok kallæ at nokær af thærræ grannæ hauær husæt ut á gatæ, ok talæ with hanum ofnæ grannæ stefnæ at han latæ up* (at han skal nedrive) *um han hauær wranct sat, tha sættiæ han ræt ok bøtæ ikky foræ!*

Dat. bet. Maade er derimod endnu almindelig, saasom *tha ær thæt æm fult, sum bøt wåræ*, som om der var bödet; *faldær trææt ofnæ nokær thærræ, tha bøtæ the ikky foræ, for thy at tha åttæ allæ iæfnt at warthæ, hwært thæt fyullæ*, da maatte de alle lige meget give Agt paa, til hvilken Side (hvorhen) det faldt; *tha hauær hin æm mykæl ræt at sighæ, at wåræ æy thin stauær, tha gultdæ iæk æy mit fæ foræ*, at havde ej din Stavre været, da havde

jeg ikke mistet mit Kvæg; *æn agnbak ær, thot (tho at) han s t å l æ æy mer æn til half skæppæ mun.* Om Dannelsen af Dat. bet. M. see forrige Periode (57).

Med den bet. M. i ældre Dansk forholder det sig altsaa aldeles som i nuværende Svensk.

130. Den befalende Maade dannes som i ældste D., saa at 1 Böjningsm. 1 Klasse har bef. M. paa *æ*, som *kallæ, repæ,* men de övrige bortkaste *æ* af Nf. som *gør! lat! skær! hyli!* For den bef. Maade bruges ofte den betingende med Betydning af önsk. M., som *læggæ! siuthæ! drikkæ!*

131. Böjningssystemet er endnu ganske det samme som i forrige Periode, kun at enkelte nyere Former ere begyndte at fremstaae, hvilke dog have deres Grund i de ældre, saasom *søkæ,* Dat. *søktæ,* isl. *sótti* for *sókti.* Exempler ere:

Förste Böjningsmaade.

F ö r s t e K l a s s e.

kallæ, kallær, kallæthæ, kallæth, -ær;

saa og *tapæ, waræ* (advare), *sæktæ, fordæruæ, netæ* (nægte), *thwingæ.*

Man sammenligne f. E. *tapæthæ* med nuv. d. *tabte, thwingæthæ* med nuv. d. *tvang,* for at see det ældre Sprogs Afvigelse fra nuv. og Overensstemmelse med isl. *tapaði, þvingaði.*

A n d e n K l a s s e

faaer efter Kjendebogstaverne i Dat. enten *tæ* eller *thæ,* d. e. *de,* og derefter endes igjen Tillægsf. i Almindelighed paa *t* eller *d.*

Da denne Periode endnu nöjagtig adskiller *t* og *th* (*t* og *d*), hvilke derimod i næste ganske sammenblandes, saa anmærkes Dannelsesmaaden i Dat. paa dette Sted, for at Anvendelse deraf kan gjöres paa nuv. D.

De som til Kjendebogstav have en haard Medlyd samt *st* og *tt* faae i Dat. *tæ.* I de sidstnævnte er tillige, formedelst Overgangen af begge Endelser *a* og *i* til *æ* (99), Dat. lig Nf.; som

køpæ, køpær, køptæ, køpt, -ær;

saa og *bøtæ, wetæ* (isl. *at veita*);

fæstæ, fæstær, fæstæ, fæst, -ær;

hittæ, hittær, hittæ, hit;

saa og *mistæ, iattæ,* o. s. v.

De med Kjendebogstavet *s* faae *d* (ældre isl. og i Runeindskrifter ð og þ, nyere isl. *t*), som

lyusæ, lyusær, lyusdæ, lyusd, -ær;

saa og *resæ, wisæ.*

De med en blöd Medlyd samt *fn, rf* og lignende Forbindelser faae *d,* som

wighæ, wighær, wighdæ, wighd, -ær;

saa og *liuæ* (i Bif. ogsaa *liuæt*), *æruæ, stæfnæ.*

Saa og de med *d,* der faae *dd* eller med skjödeslös Skrivemaade *d,* som

fødæ, fødær, føddæ, fød, -ær,

sendæ, sendær, sendæ, send;

saa og *rethæ, nøthæ, stridæ, wendæ, afhendæ.*

De med *l, m, n, r* faae enten *d* eller *t,* saasom *d* har *dømæ, dømdæ; fræmiæ, fræmdæ; høræ, hørthæ; føræ, førthæ; særæ* (saare), *kæræ* (klage); *t* har *mælæ, mæltæ; rænæ* (rane), *ræntæ; sænnæ* (isl. *at senna*), *sæntæ; d* har *kænnæ* (lære andre), *kændæ.*

De paa en Selvlyd faa *d,* som

læ, lær, læthæ, læth; saa, saar, saade, saath; fly, flyr, flythæ, flyth; (af *te* findes i Bif. *teæt*).

Hauæ gaaer som i forrige Periode; *gøræ* har i Dat. oftest *gørthe,* i st. E. K. *giorthe; søkæ* har *sotæ, sot* (*soot*) eller *søktæ, søkt.*

Tredie Klasse.

sættæ, sættær, sattæ, sat, -ær (F. har Dat. *sætte*);

saa og *læggæ, kræuiæ, tæmiæ, sighæ, wæriæ, bæriæ* (slaae), *æriæ* (plöje), og med *æ* til *å*

sæliæ, sæl, salde (*saalde*), *sald* (*sold*).

fylghæ, fylghær, fuldæ (*fyldæ*), *fuld;* saa og *dyliæ*, samt *byriæ* (*burthæ, burth*, men isl. *byrjaði, byrjat*).

Tillægsformen i denne Klasse er overalt sammentrukken til een Stavelse, som i anden Klasse; saasom *barth, barthær*, isl. *barit, barinn; krafth, krafthær*, isl. *krafit, krafinn; tamd, tamdær*, isl. *tamit, taminn.*

Om de i Nut. uregelrette see forrige Periode, hvortil endnu kan föjes at *thyrfuæ, tharf*, Flt. *thyrfuæ*, Dat. *thyrftæ* (forskjelligt fra *thor*, Flt. *thoræ*, Dat. *thorthæ*). *At witæ* hedder i Dat. *wissæ;* dog forekommer *wistæ* allerede i det Flensborger Haandskr. af J. L. 2, 27.

132. *Anden Böjningsmaade.*

Om Kjendetegnene paa Klasserne see forr. Periode.

Förste Klasse.

brænnæ, brænnær, bran, Flt. *brunnæ, brunnæt, -æn;*
bindæ, bindær, bant, bundæ, bundæt;

saa og *winnæ, finnæ, gialdæ* (Dat. *galt*), *bristæ, drikkæ;* men uden Lydskifte *wårthæ* (*worthæ*), *wårthær, wårth, wårthæ, wårthæt, -æn.*

De med Kjendebogstav *nn* faae i Dat. *n*; de med *nd* faae *nt*. I st. E. Kr. adskilles nöjagtig den intransitive Form *bran* og den transitive *brændæ*, som *tha bran moxæn alt lund*, da brændte næsten hele Lund, *danæ brændæ hisingen*, de Danske brændte Hisingen.

Anden Klasse.

dræpæ, dræpær, drap, Flt. *drapæ, dræpæt, -æn;*

saa og *giuæ, bithiæ* (bede), *gitæ, sitiæ;* samt *ætæ,*

Dat. ***åt,*** **Flt.** ***åtæ; liggæ,*** **Dat.** ***lå,*** **Flt.** ***låghæ;*** **og** ***se, ser (seer), så,*** **Flt.** ***såghæ (soghe, sowe), seet.***

Dat. ***frå,*** **spurgde, fik at vide (gl. isl.** ***frág*****), og** ***frængde,*** **maaskee for** ***frægnde,*** **af** ***at fræghnæ,*** **(isl. at** ***fregna*****), forekomme i den st. E. K., Dat.** ***laas*** **(læste) i den ældste Jærtegnspostil.**

wæræ, ær, **Flt.** ***æræ,*** **bet. M.** ***wæræ!*** **Dat.** ***war,*** **Flt.** ***wåræ,*** **bet. M.** ***wåræ;*** **Bif.** ***wæræt, waræt.*** **Dat. skrives ogsaa** ***wor*** **(V. L. og A.) og vär (F). Den beting. M.** ***se*** **forekommer ogsaa som önskende (være!) i F.**

Med Biform som i förste Klasse: ***skæræ, bæræ, stiælæ*** **(Dat.** ***stal,*** **Flt.** ***stalæ*****),** ***næmæ*** **(Dat.** ***nam*** **og** ***næmde*****); og uden Vokalforandring:** ***komæ,*** **Flt.** ***komæ, kom,*** **Flt. ligesaa** ***komæ, komæt, -æn.***

Tredie Klasse.

scriuæ, scriuær, scref, **Flt.** ***screuæ, scriuæt, -æn;***

saa og ***riuæ, bithæ*** **(bide),** ***bithæ*** **(bie),** ***rithæ, risæ.***

Bif. er endnu overensstemmende med Isl. forskjellig fra nuværende D. skrevet, o. s. v.

Fjerde Klasse.

faldæ, faldær, fiæl **eller** ***fial,*** **Flt.** ***fyullæ, fullæ; faldæt, -æn;***

saa og ***haldæ*** **(Dat.** ***hæl, hiol,*** **Flt.** ***hiwldæ*****);** ***få*** **og** ***gå*** **eller** ***ganga, fanga*** **som i forr. Per.;** ***hængæ,*** **Dat.** ***hang*** **(og** ***hængde*****);** ***ketæ,*** **Dat.** ***het*** **(og** ***hetæ*****).**

Femte Klasse.

biuthæ, biuthær, bøth, **Flt.** ***buthu, buthæt (bothæt), -æn;***

saa og ***skiutæ, giutæ, siutæ, brytæ, flyghæ*** **(flyve).**

Sjette Klasse.

takæ, takær, tok (took), **Flt.** ***tokæ, takæt, -æn;***

saa og ***wraka*** **(drive),** ***lata, wegæ*** **(veje),** ***faræ, swæriæ (swor, sworæt), stå*** **og** ***standæ (stoth, standæt), slå (slo,*** **Flt.** ***sloghæ, slaghæt), dø*** **(Dat.** ***do*** **og** ***døthe,*** **Bif.** ***døth*****).**

Uden Vokalforandring: ***løpæ, hoggæ*** **(eller** ***høggæ*****).**

133. Orddannelsen, som i forrige Periode blev forbigaaet, da den næsten aldeles stemmede overens med Stamsproget, er endnu dette saare lig; de Forstavelser og Endelser, som i nuv. D. ere forsvundne, findes nemlig i ældre D., og fremmede ere ej endnu optagne.

134. Den i nuv. D. sædvanlige Overgang af Selvlydene forekommer i ældre D., men ogsaa i Ord, hvor den ej nu mere findes; saasom *takæ*, *waldtækt*; *wrakæ*, drive, *wrækt*, en Drift Kvæg; *wåt*, *wæthæ*, vaad, Væde; *mund*, *at myndæ*; *mun*, Mund, deraf *enmynt*, *tvimynt sår* (nu eenmundet).

135. Forstavelserne ere dels de samme, som de nuværende, dog med nogen Forandring, dels isl., som i nuv. D. ere tabte; vi anföre især Exempler paa de sidste:

foræ, for: foræ tan, Fortand; *foræ gøræ*, forgjöre, forbryde.

or: orwitæ, Taabe, isl. *örvita* (Sæm. Edda); *ornum*, et Stykke Jord, som er adskilt fra Byens övrige Marker; *at orsakæ* undskylde, frikjende; *oregth man*, en fattig Mand, *at oreghæ sik*, gjöre sig fattig (K. Anchers Ordforklaring til J. L.)

of (af): at ofwæthiæ, at sætte formeget i Pant; *af mykæl*, formegen. Isteden for denne Forstavelse eller for isl. *á* findes i L. *u*, som *umikit* for *ofmikit*, hvormed kan jævnföres det jyske *a* i *ameget*, *agod*, altfor meget, altfor god (Aagaards Beskr. over Thy).

si: siwæl, rund, isl. *sivalr*.

tor: torfør, Uföre.

and: andworthæ, overantvorde (E. L. S. 98).

136. Exempler paa Navneords Afledsendelser:

ændæ (isl. *indi*): *sannændæ*, Sandhed, isl. *sannindi*;

hælænd, Helsen, Sundhed, isl. *heilindi; fæghrænd* (H. S. 143, og L.) Prydelse, isl. *fegrindi; hørendæ*, Hörelse.

Ligesaa af Tillægsf. paa *ændæ* (isl. *andi*): *æghandæ*, Ejer, isl. *eigandi; wæriændæ*, én Værge.

næth (isl. *naðr*): *skialnæth*, Adskillelse, *wærnæth*, Forsvar; *thiufnæth*, Tyveri; *fulnæth* Fyldestgjörelse; *samnæth*, Samling; *liugnæth* (H), Lynild.

lek (isl. *leikr*, sv. *lek*): *brethlek*, Brede; *ryglek*, Sorg, af isl. *hryggr*, bedrövet; *besklek*, Bedskhed; *røflek*, *threflek* (st. E. K.)

sumi (isl. *semi*): *frænsumi*, Slægtskab.

dagi (isl. *dagi*): *bardaghæ*, Hug, Slag.

ska (isl. *ska*): *brætzska* (Jærtegnspostil), Hurtighed, af *brad*.

d, t: *deld*, Del; *afkømd*, Afkom; *usæld*, Usselhed; *giæld*, Galenskab; *spekt*, Fred, Ro, af *spak; thirft*, Tarv, Trang.

n: *sokn*, Sögsmaal, o. s. v.

137. Exempler paa Afledsendelser ved Tillægsord:

igh, ogsaa *ugh*: *wildugh*, *blodugh*, *skyldugh*.

esk: *thytesk* (st. E. K.), ogsaa *thysk*.

æn: *lythæn*, lydig; *glømæn*, glemsom; *thryvæn*, mandig (st. E. K.), *uthryuæn ok kræsæn* (siges om Kong Ingild sst.); o. s. v.

Ved Biord er almindeligt *lekæ* eller *læ* (nu-ligen), som *barlekæ*, *fullelekæ*, *dyrlegæ; bleklæ*, blegagtig; *harthlæ*, saare; samt de andre isl. Endelser, saasom *æn* i *hemæn*, hjemme fra; *thæthæn från*, fra den Tid af; *ok thæthæn*, og derpaa; *hwæthæn*, hvorfra; *ær* i *aftær*, tilbage; *t* i *hwært*, hvorhen, o. s. v. Herved kan tillige bemærkes *auæ*, d. e. Forholdsordet *af* gjort til et Biord ved tillagt *e*, som *til at al frothæ ær auæ* (H. S. 56), gl. t. *abe*.

Ligeledes afledes Gjerningsord ved de i Isl. sædvanlige Endelser, som *æ*, *tæ*, *sæ*, *næ*, *kæ* eller *skæ*, saasom *søkæ*, *sæktæ*, *rønsæ*, *tharthnæ*, blive haard, *thyrkæs*, blive tör, *blithkæ*, formilde, *minkæ*, *minskæ*, formindske.

138. Allerede i forrige Periode var begyndt en Sammenblanding af Endelserne *íng*, *íngr*, *úng*, *úngr*, *ángr*, hvilken i denne endnu fortsættes videre, saa at andre Endelser, som i Isl. have forskjellig Form og Kjön, enten ikke nöjagtig adskilles eller og anvendes i Ord, hvor de ej forekomme i Stamsproget; saasom *wirthning*, Vurdering, isl. *virðíng*; *gerning*, isl. *gerníngr*; *køping*, Kjöbstad, isl. *kaupángr*; ja endog *jamling*, ellers *iamlangæ*; saa og *fødslæ*, Föde, isl. *fæðsla*; *gømsæl*, isl. *geymsla*; *fanxæl*, Fængsel, isl. *fángelsi*, i st. E. K. *fangælsæ*; *bezæl*, Bidsel, isl. *beizli*; *føthæls*, Födsel, isl. *fæðing*; *hygtælsæ*, Tanke, isl. *hyggindi*; *undærstandelse*, Forstand. Den indtraadte Blanding af Kjönsendelserne har senere igjen givet os Anledning til, efter Betydning at adskille, hvad der efter Endelse hörte sammen, saasom *en Syssel* og *et Syssel*, endnu i ældre D. *syslæ*, isl. *sýsla*.

Skjönt der i Lægebögerne og st. E. K. forekommer latinske Sætninger og Ord, findes dog næppe andre fremmede Endelser optagne, end *eræ* i Gjerningsord, saasom *tha skuldæ præsenteræs* (foræres) *konung i danmark hundræthæ hwithæ hestæ* (st. E. K.)

139. Ved Sammensætningen bemærkes,

at de sammensatte Ord sædvanlig skrives adskilte, ej i eet Ord. Isteden for samme bruges ogsaa, som i Isl., den höjere Grad med Navneordet, saasom *i øfræ gulf ællær i nethræ*, i Brysthulheden eller i Underlivet, isl. *efra, neðra hol; i øfræ armlæg ællær i framræ*, i Over- eller Underarmen; *thæn nethræ læpæ*, Underlæben; *allæ sæx framræ tændær.*

Forbindelsen af Sammensætningens Dele er vel den i alle Sprog sædvanlige, men bör her saa meget mere omtales, som adskillige nuværende danske Former kun af ældre D. rettelig kunne forklares. Ved Sammensætning af to Navneord sættes förste Del i Ejef., saasom *hafs watn*, Havvand; saa og *hiartæ røtær, lungæ sot, sithæ wærk;* at *hiartæ, lungæ, sithæ* her ere Ef., kan kun af ældre D. oplyses (see Dannelsen af Ent. Ef. 105); saa og *gulæ sot*, af isl. *gula*, Ef. *gulu; kaldæ sot*, af isl. *kalda*, Ef. *köldu*, (fynsk Kolde-n). Endnu mærkeligere er Dannelsen af isl. Ef. paa *ar*, ældre d. *æ*, nuv. *e*, hvoraf vi endnu have mange Lævninger, saasom *sønæ søn*, Sönnesön, *festæ man*, Fæstemand, *stangæ hog* Stangs Hug, *fotæ sot*, Podagra, *bruthæ bænk*, Brudebænk, *soknæ mæn*, Sognemænd, *iorthæ mål*, Jordegods, *nattæ rum*, Nattefrist, *tilsiunæ man*, Tilsynsmand, af de isl. Ef. *sonar, festar, fótar, brúðar, sókn* o. s. v., samt ved Egennavne *lundæ ræt* af Ef. *Lundar* (jf. Dannelsen af Ent. Ef. 105 og 67). Undertiden findes ogsaa den fuldstændige Endelse, som *gifter orth*, Giftermaal, *løghærdagh*, Löver-

dag. Med foregaaende kan ogsaa sammenlignes sv. *qvinnolist* af Nf. *qvinna, villolära, villoreda*, Vilderede af Nf. *villa* Vildfarelse, *fästemö, ekelöf*, o. s. v. I andre Sammensætninger er förste Del Flt. Ef., saasom *gåsæ ystræ, iulæ dagh* (jf. Dannelsen af Flt. Ef. 105).

140. Ordföjningen er, paa de Forandringer nær, der ligefrem fölge af de tabte Endelser, som i forrige Periode. Kunstig Periodebygning undgaaes, og smaa korte Sætninger staae enten uafhængige eller forbundne med *og* og lignende Bindeord. Gjenstanden staaer foran Gjerningsord, saasom *hwå sum wil lækydom takæ, han skal thæt witæ*. Tillægsord og Talord, der höre til samme Navneord, adskilles, saasom *illæ saar ok storæ; mæth fyræ mæn ok tyughæ*. Ef. staaer ofte bag efter det tilhörende Navneord, saasom *tha wæræ at næstæ frændær bernnæ*, da være Börnenes næste Frænder tilstede. Selv i Sætninger, der aldeles intet uforstaaeligt indeholde, vil en opmærksom Iagttager dog i denne Henseende bemærke en væsentlig Forskjel fra nuværende Dansk.

141. Det ved forrige Periode bemærkede, at Navneord, der betegne en Del eller et Maal, sædvanlig tage Ef. til sig (84); at Till., som gaae paa Hankjön og Hank., sættes i Intetk, (85); det om Stedordene bemærkede (86); dobbelt Nægtelse og Acc. c. inf. (87), findes altsammen endnu i denne Periode. Hertil kan endnu föjes, at den höjere Grad staaer, hvor vi nu vilde bruge den höjeste, saasom: *worther skilnath å, hwath l e n g e r liver, mother eth barn, tha er e n æ r m e r at witnes* etc.

Mærkelig er ogsaa den isl. Egenhed, at den direkte Tale, ligesom den indirekte, konstrueres med *at* (et Ex. see Dat. bet. M. 129); endelig har K. Rosenvinge allerede bemærket, at i de ældre Love, som E. L., indföres Personerne gjerne talende, en Egenhed, de have tilfælles med de isl. Sagaer.

142. Derimod kan Styrelsen, formedelst de bortfaldne Endelser, ej mere udtrykkes; Gjerningsord og Forholdsord styre derfor i Almindelighed Gf., endog naar de i Stamsproget styre Ef., der dog ikke er bortfalden. Da Sproget endnu er i Oplösnings Tilstand, saa mangle som oftest de Forholdsord, man i det senere Sprog maatte tilsætte, for at bestemme Forholdet nöjere, saasom *thæt ær got hostæ*, d. e. for Hoste; *blændæs thæt ædyk*, d. e. med Eddike.

Som Lævning af den gamle Sprogform kan dog især mærkes, at *at* i Betydning af hjemme hos staaer med Ef., som *at unnærs, hemæ at manz.* I Ordföjningen med *at* og to Hf. (88) udelades derimod som oftest Forholdsordet, saasom *sik liuændæ, hanum uwitændæ,* ham uafvidende, *liuænde father ok mother.* Oftere findes *å* med to Gf., saasom *å bøt bot, å bøtær bøtæ, å fæstæ bøtær ællær gruth giuæn.*

Tredie Periode.

Historisk Oversigt.

143. Tidsrummet fra **1400** til **1530**, i hvilket Aar Protestanterne paa Herredagen i Kjöbenhavn indgave deres Troesbekjendelse, eller fra Kalmarunionen til Reformationen, kan i flere Henseender kaldes det revolutionære, hvilket Tillægsord Nyerup fortrinlig anvender paa dets

sidste Halvdel. Det viser sig som saadant ikke allene i politisk Henseende, men ogsaa i Forandringen af Folkets aandelige Tilstand og derfor tillige i Sproget. De mest fremtrædende Begivenheder ere Forbindelsen af de tre nordiske Riger, Sverrigs voldsomme Adskillelse, Universiteters Stiftelse i Kjöbenhavn og Upsal, Bogtrykkerkunstens Indförelse og Forberedelsen til Reformationen, hvilke alle have frembragt en betydelig Forandring i de nordiske Folks aandelige Vilkaar. Det Hovedtræk, som i det hele Tidsrum, men især under de förste Unionskonger, gaaer igjennem Danmarks Historie, nemlig Mangel af Selvstændighed og egen Kraft, ytrer sig ogsaa paafaldende i den yderst vaklende Sprogform.

144. De nordiske Sprogs Sammensmeltning til eet maatte rimeligvis blive en Fölge af de tre Rigers Forening. Virkningen af denne Forbindelse er ogsaa umiskjendelig, men ingenlunde, som man skulde have ventet, gjensidig; den spores nemlig langt mere paa det norske og svenske Sprog, end paa det danske; hint gik ved Periodens Slutning næsten aldeles over til Dansk, dette nærmede sig den i adskillige Henseender. Derimod formede det danske Sprog sig stedse mere og mere efter de germaniske Sprogarter, uden af de tvende nordiske Söstersprog at modtage de gamle Former, som i dem endnu vare bevarede. Dette Fænomen lader sig historisk forklare deraf, at Danmark i poli-

tisk Henseende vedblev at have Overvægten i Norden, medens det paa samme Tid i mange Henseender gav sig blot for Tysklands Indflydelse; men det fölger ogsaa ligefrem af alle Sprogs gradvise Forandring: da Dansken nemlig allerede var paa Vejen til at forkaste næsten alle de gamle Endelser, saa vilde det have været en Tilbagevending, ligesom mod Naturens Orden, hvis den igjen havde begyndt at optage Nabosprogenes kunstigere System, der desuden ligeledes var begyndt at falde fra hinanden.

145. Til at befordre Blandingen af de tre Sprogarter maatte i Almindelighed alt det tjene, hvorved der bevirkedes en nöjere Forbindelse imellem Folkene. Hertil hörer især Kongernes og deres Fölges vexelvise Ophold i Rigerne, Ansættelse af Embedsmænd i alle tre Riger uden Hensyn til i hvilket de vare födte og dannede, alle Slags Handelsforbindelser, endog de, skjönt unyttige, dog hyppige og langvarige Möder i Kjöbenhavn, Halmstad, Varberg, Malmö og flere Steder, og overhoved de tre Folks Samvirken til eet Maal og fælles Fordel. Enkelte Regenter, men især Foreningens Stifterinde, Dronning Margrete, som efterhaanden haabede at opnaae den nöjere Forening, der ikke strax kunde iværksættes, arbejdede, skjönt ikke med stort Held, ufortröden til dette Maal, der uden Tvivl ved Forbindelsens Stiftelse svævede hende klart for Öje; hun sögte nemlig at blande Folkene i de trende Riger, ved at give svenske Slotte og

Fogderier til Danske; svenske og uden Tvivl ogsaa norske Mænd kaldtes til Danehoffene, som holdtes i Danmark [1]); denne Dronnings Breve bleve ogsaa udfærdigede paa Svensk, ikke allene naar de i Sverrig udstædtes til Svenske, men ogsaa naar de udstædtes i Danmark og handlede om svenske Sager [2]). Lignende Bestræbelser for Folkenes Forening findes ogsaa under de fölgende Regenter; i Konventionen til Jönköping (1466), hvorved Unionen bekræftedes, forordnede Kristian den förste, at Indvaanerne i det ene Rige skulde frit og ubehindret handle og vandle i det andet [3]); Kong Hans erhvervede sig endog Ret til efter Behag at beskikke danske, norske eller svenske Fogeder til nogle vigtige Stæder og Slotte i Sverrig [4]), hvilket saa ofte havde været et Tvistepunkt imellem Rigerne; naar samme Konge forböd de Studerende at rejse til fremmede Universiteter, hvis de ej forinden havde studeret tre Aar i Kjöbenhavn, saa undtog han, som billigt var, fra udenlandske Universiteter det i Upsal [5]). Med disse Kongernes Bestræbelser forenede sig andre politiske, religiöse og literære Forbindelser. Næst efter Kongerne maatte den mægtige Adel have den störste Indflydelse; samme adelige Familier,

---

[1]) *Suhms* Hist. af Danm. 14 D. S. 311.

[2]) Sst. S. 308, 311.

[3]) *Holbergs* udv. Skr. 15 D. S. 86.

[4]) Sst. S. 254.

[5]) *Hvitfeldt* i Kong Hanses Hist. 4to, S. 145.

saasom de mægtige Axelsönner eller Thotter, udbredte sig efterhaanden i flere Grene i Sverrig og Danmark; mange andre Danske nedsatte sig i Sverrig; Svenskes Giftermaal med danske Fruentimmer bleve ej ualmindelige; Moden fordrede endog, at fornemme Svenske maatte have danske Forvaltere, Hushovmestere og andre Betjente; Adeliges Börn maatte have danske Læremestere, for at kunne faae den rette danske Udtale; ja endog danske Friller bleve en Slags Modevare[1]). At der fandtes adskillige religiöse Forbindelser, som heller ikke kunde blive uden al Virkning, vise Valfarterne til Vadstena Kloster, der for alle Indbyggerne i de tre nordiske Riger benaadedes med samme Aflad, som om de besögte Kirken i Rom; disse Sammenkomster besögtes af mangfoldige og varede en Maaned ad Gangen[2]); tillige udbredte danske Munke og andre Gejstlige sig over Sverrig og forskaffede sig, som Hofpræster og Skriftefædre, en ikke ringe Indflydelse. Hvor meget der ved disse og lignende Forbindelser var virket til at forene Sprogene, viser sig ogsaa i Slutningen af Tidsrummet, da de danske og svenske Theologer, hver paa sit Sprog, udgave Stridsskrifter imod hinanden[3]), uden at Oversættelser af saadanne almindelig læste Skrifter vare nödvendige,

---

1) *Botins* utkast til Svenska Folkets hist. S. 668.

2) *Suhms* Hist. af Danm. 14. D. S. 331.

3) *Münters* D. Reform. Hist. 2 D. S. 31 fgg.

og Paulus Eliæ understöttede Frans Vormersen i Oversættelsen af Psalmerne just i det Haab, at denne danske Oversættelse ogsaa skulde læses i Sverrig [1]).

146. Imidlertid vise allerede de nysanförte Bemærkninger, at det danske Sprog udbredte sig langt mere i Sverrig, end omvendt det svenske i Danmark. Ogsaa vedbleve de Danske midt i Sverrig at være Danske og de Svenske midt i Danmark at være Svenske, og, hvad der var endnu værre, de betragtede stedse sig selv

---

[1]) Oversætteren siger: *ieg er thet dantscke maal saa wbewan söm eet wanwittigt barn wdi bog ther først settis till skole Hwilckedt Tydskin mijn moders maal, som meg altijd falder ij mwnden nar ieg en sckal tale danske haffde clarlige bewijst, Ther som then gode fader Lector Paulus mijn gamble mestere haffde icke met sijn twnge som met een gran fæll hiwlpitt meg til at føge thette mit arbeyde effter danscke maals naturlige eyedom; hwilcked han tilbeden giorde møget heller en mange aff hans wwenner sckule troo, som hannum nw berobe thett hellige Euangelij fiende oc motstandere, Nar han altijdt giffuer thette arbeyde stor magt som wdi een retsindig menig wdtrycker then hellige scrifft paa wor almenelige tale, Att han aff sijn fornwfft merckelige besinder, huess fruct ther wdaff kan fødis icke alsomeniste alle Danscke mendt till gode, Men oc saa Swenscke oc norgscke, oc om nogre andre findis, huess maall som haffuer almenig eyedom mett then danscke tale.* Fortalen til *Fr. Vormersens* Psalter, Bladet Aiiij; jf. Dän. Biblioth. 3s. Stück, S. 78.

som saadanne tvende forskjellige Folk. Grunden hertil maa allerede söges i Unionens förste Anlæg, i det den ikke gik ud paa en Forbindelse af tre Folk til eet, men kun af tre forskjellige Riger under een Konge; saalænge som Regjering og Love vare grundforskjellige, kunde ingen total Virkning paa det hele Folk finde Sted. Næsten latterlig synes derfor den i Aaret 1438 tagne Bestemmelse at Rigerne skulde vedblive at være forenede, om de endog havde hver sin Konge [1]), thi dette var saa godt som det eneste Baand, der sammenholdt dem. Da Rigerne vare Valgriger og Enighed om Valget næsten aldrig fandt Sted, saa hævedes Foreningen næsten ved hver Konges Död, og blev fuldkommen brudt ved Karl Knudsens og Kristian den förstes Valg [2]) omtrent 50 Aar efter Unionen; altfor sent hævedes denne Fejl paa Rigsdagen i Skara [3]). Dronning Margrete kan den ingenlunde tilskrives, thi en inderligere Forbindelse kunde ej den Gang bevirkes; Tiden maatte frembringe en saadan, hvis den var mulig; men Tiden medförte den ikke. De forhen anförte Bestræbelser af Kongerne havde kun liden Virkning; enhver tit og ofte gjentagen Forpligtelse blev snart af Naboriget enten omgaaet eller tilsidesat; her udviklede sig efter-

[1]) *Granbergs* Kalmare Unionens Hist. 1 D. S. 177-78 Anm.

[2]) Sst. 2 D. S. 15.

[3]) Sst. S. 59.

haanden et Aristokrati [1]), der, forbunden med enkelte Magthaveres umættelige Ærgjerrighed og Herkesyge, blev een af Hovedgrundene til, at aldrig nogen fuldkommen Forening fandt Sted. Margretes nærmeste Efterfölgere vare ikke i Stand til at forudsee og bekæmpe dette Aristokrati; deres Planer udförtes sjælden med den fornödne Klogskab og den langsomme Stadighed, som aldrig taber sit Maal af Sigte. Det kan vel heller ikke nægtes, at deres Bestræbelser meget ofte allene gik ud paa at foröge den danske Regjerings og Adels Magt i Sverrig, uden omvendt at tilstaae den svenske en ligesaa stor Indflydelse paa Danmark; Tidsomstændighederne, vel især Mangel af Tillid til de svenske Herrer, tillode end ikke Dronning Margrete at give saa mange Svenske Forleninger i Danmark, som hun ansatte Danske i Sverrig [2]); de fölgende Konger vare fremmede endog for Danmark, altsaa endnu mere for Sverrig og Norge, hvor de endnu vanskeligere fandt Indgang, og som med endnu större Harme modtoge de indströmmende Tyskere. Altfor ofte maatte Sverrig vindes med Magt, hvoraf fulgte at det stundum betragtedes som et erobret Rige. Fölgen af alt dette maatte være, at de Danske vel til en Tid kunde faae Overhaand i Sverrig, men

---

[1]) See om dets Udvikling *Granberg* 1 D. S. 220. 225; 2 D. S. 28. 155 o. fl. St.

[2]) *Suhms* Hist. af Danm. 14 D. S. 247.

tillige, at Adskillelsen, naar den engang skede, maatte blive saa meget voldsommere. Den fuldendtes, som bekjendt, under Kristian den anden (1520), ved en blodig og höjst tyrannisk Adfærd, hvis Rædsomhed af alle Omstændigheder og Kongens naturlige Karakter saare let kan forklares, men som det være langt fra os at ville undskylde eller forsvare; den blotte Politik burde have forhindret den. Men selv denne blodige Færd vilde maaskee ikke have bevirket Adskillelsen, naar ikke Gemytterne allerede længe i Forvejen havde været beredte paa en saadan. Nationalhadet havde under Unionen tiltaget; en Del af den fornemme Adel, den især, som enten ganske var afhængig af Hoffet eller dog stod i nöje Forbindelse med dette, kunde vel optage danske Skikke og forme sit Sprog efter det danske; men desto större maatte Antipathien blive hos den övrige Adel og hos Massen af Folket, hos hvilke de ærgjerrige Magthavere stedse fandt hjælpsomme Hænder til deres Planers Udförelse. I de mindre Stæder kunde nemlig de Danske ikke erholde nogen Overvægt, da de her hverken virkede umiddelbar som regjerende, eller, hvilket var Tilfældet med de Tyske, middelbar som Handlende. Mange af Sverrigs Provinser vare af selve Naturen afsondrede, og bleve af politiske Grunde kun lidet besögte af de Danske; Folkemassen, hvorved enhver Omvæltning understöttedes, udgik sædvanlig fra saadanne. Konger-

nes. Rejser skede gjerne den korteste Vej, ofte endog til Sös, til Stokholm; hyppige Besög, længere Rejser og Ophold i de enkelte Provinser, eller lignende Foretagender, som kunde knytte Kongehuset og Folket til hinanden, eller i det mindste ved at vække Forfængeligheden og kildre Stoltheden kunde virke paa Folkefölelsen, findes ikke omtalte. Hvad der altsaa her skulde virkes, maatte skee ved de i Provinserne ansatte danske Embedsmænd; men disses ringe Mængde, deres derved i Öjne faldende Forskjel fra de Indfödte, stundum ogsaa deres Uklogskab og Tyranni gjorde, at de bestandig betragtedes som Fremmede; kun en större Mængde Familiers Nedsættelse af alle Stænder, men især Antagelse af de Indfödtes Sæder kunde umærkelig have blandet Folkene og deres Sprog. Under saadanne Omstændigheder maatte altsaa Sprogets egentlige Kærne bevare sig uforvansket, og skulde den undergaae nogen mærkelig Forandring, da maatte en saadan langt snarere væntes fra en anden Side, fra Folk, der, higende efter Vinding, trængte sig ind i Landets Indre, blandede sig med Landets Indfödte, og, som imedens de aftappede Landets Indtægtskilder, ogsaa aabnede andre ny, kort, fra de tyske Handlende, som oversvömmede Landet. Ved Unionens Ophör maatte endelig Sprogene efterhaanden afsondre sig endnu mere, uden at man behöver at antage, at Kon-

gerne selv arbejdede til dette Maal [1]), et Maal, der var dem aldeles uværdigt; thi en nöjere Forbindelse af tvende Sprog, der vare oprundne fra samme Rod og ved Tyskens Indflydelse maatte gjennemgaae samme Skjærsild, og altsaa tillige en nöjere Forbindelse af hele den aandige Virksomhed hos to Folk, hvis Dannelse og Færd i Fölge deres Lands Beskaffenhed og Nationalkarakteren have en forskjellig Tendens og virkelig toge en forskjellig Retning, kunde umulig andet end geraade dem begge til Hæder og uberegnelig Vinding. I det mindste maatte en saadan Forening have gjort dem stærke nok imod fremmede Literaturers Indflydelse, hvis Lænker de snart begge skulde komme til at bære [2]).

---

[1]) Man finder hos svenske Forfattere, f. E. i Broocmans Lärebok, S. 85, den Paastand at Gustav den förste indförte *å*, for at skille den svenske Skrift fra den danske; en Paastand, hvis Ugrund især skjönnes deraf, at dette Bogstav netop den Gang var dansk og ikke svensk; hvorimod Tegnet *aa* i hele Middelalderen er sædvanlig i svenske Skrifter, herom mere ved det svenske Sprog; Kong Gustav kan altsaa snarere siges at have optaget hint Tegn fra de Danske.

[2]) Ved Slutningen af denne Betragtning over Forholdet til Sverrig hensættes en Bemærkning, som vilde være bleven optaget i det foregaaende, hvis den var ganske sikker. I den lærerige Recension af Schlegels Statsret (Maanedskr. for Literatur, andet H., S. 127) anföres, at Kanniken i Upsala,

147. Hvad Forholdet til Norge angaaer, da var dets Forbindelse med Danmark begyndt noget tidligere end Sverrigs, nemlig fra Aar 1380; den vedvarede ogsaa, paa nogle enkelte Opstande nær, uafbrudt igjennem det hele Tidsrum; Norge stod i större Afhængighed af Danmark, end det andet Naborige; Adelen, som i dette især dannede Modvægten, var i Norge allerede betydelig svækket, og blev i Tidsrummets Löb næsten tilintetgjort; henved Tidsrummets Slutning mistede endelig Norge sit Rigsraad, fik en dansk Statholder og forvandledes saaledes ganske til en dansk Provins; desuden havde dette

---

Olaus Magni Gothus i sin Beretning til Kong Gustav den förste om sit Gesandtskabsærende til Regentinden i Nederlandene kalder det Sprog, hvori han i Aaret 1527 skriver denne Beretning, altsaa det svenske, Dansk, og der henvises til Handl. rör. Skandin. Hist. 1 D. S. 23. Dersom dette virkelig forholdt sig saa, da skulde man tro, at begge Sprog vare langt nöjere sammensmeltede, end vi i foregaaende Skildring have antaget. En Betragtning af en svensk og dansk Bog fra denne Tid maa allerede vække Tvivl mod hin Bemærkning; ved at eftersee Henvisningen finder man, at Olaus Magni underskriver *Hasteliga skrifvit i Dánska;* men da det næppe kunde falde ham ind, at fortælle sin Konge i hvilket Sprog Beretningen var skreven, tilkjendegives rimeligvis i denne Underskrift ej andet end Navnet paa Byen Danzig, hvor han den Gang opholdt sig, see Beretningen a. St. S. 26 Anm.

Rige kun saare faa Skribenter; Sverrig reformerede sig selv, men i Norge udgik Reformationen ganske fra Danmark. Det er heraf let at forklare sig det mærkelige Fænomen, at Sproget paa en höjst paafaldende Maade gik over til Dansk, skjönt det forhen laa endnu længere derfra end det svenske.

148. En langt större Indflydelse end den, de nordiske Sprog ytrede paa hinanden indbyrdes, vare de tilsammen udsatte for af de germaniske Tungemaal. Denne Indflydelse havde, som allerede ved anden Periode er bemærket, længe för taget sin Begyndelse, men dens Frugter blive först nu ret kjendelige. Mange samvirkende Aarsager bidroge ogsaa i dette Tidsrum til, at den blev overvejende og frembragte en Gjæring, af hvilken endelig i Tidens Löb det nuværende danske Sprog har udviklet sig.

I Almindelighed havde nemlig Tyskland den störste politiske Indflydelse paa de nordiske Riger, og disses Afhængighed deraf vidner især om Unionskongernes svage Regimente. Nöje forenede i eet Legeme vilde de tre nordiske Riger have besiddet en anseelig Styrke, og Bevidstheden om denne maatte snart have udviklet deres indre Kraft. Men i dets Sted svækkede de hverandre ved indbyrdes Stridigheder, og tyede under disse til fremmed Magt, ja underkastede sig endog, saasom Erik af Pommern og Kong Hans, den rommerske Kejsers Kjendelse. Denne Monarks Overmagt og Fortrin for

andre kronede Hoveder, der var hævdet ved et gammelt Herredömmes ærværdige Navn, spögede nemlig endnu som et Fantom i de evropæiske Diplomatikeres Hjærner, og först ved Gustav Adolfs glimrende Sejervindinger i Tyskland lykkedes det at gjöre andre Kroners Rettigheder gjældende.

Men i Særdeleshed udgik ogsaa Tysklands Indflydelse paa Norden fra selve Kongerne, der for en Del selv, som Erik af Pommern, Kristoffer af Bajern og i Sverrig Albrekt af Meklenborg, vare oprundne fra dette Riges Skjöd, og tillige, da de kaldtes til andre Riger, förte did med sig et langt Tros af mangen Gang ubetydelige tyske Adelsmænd, hvilke snart i sine Efterkommere hævede sig til de mægtigste Slægter; med Kristoffer af Bajern indkom f. E. de siden saa mægtige Skrammer, Bilder, Brokkenhuser, Ulfelder, o. fl. Kongerne selv vedligeholdt ogsaa bestandig Forbindelsen med deres oprindelige Hjem; de hentede sig og Sönner Gemalinder fra Tyskland, og formælede deres Dötre med tyske Fyrster; samme Land var ogsaa i Almindelighed Maalet for deres Rejser. Naturligvis foretrak de da ogsaa i alt, hvad der personligt angik dem, lige til i deres Symbola[1]),

---

[1]) F. E. Kristian den tredies:

Mein Trost zu Gott allein,
sonst andern kein.
Ach Gott, schaff deinen Willen!

tysk Sprog og Smag for dansk, og Historien maa om enkelte anföre som en Berömmelse, at de forstode deres Undersaatters Tungemaal, hvilket man skulde tro ej kunde være anderledes. Alt dette gjælder ikke allene de först valgte Konger, hos hvilke det var uundgaaeligt, men ogsaa deres Efterkommere; Frederik den förste tog, skjöndt han var dansk Konge, sin Residens i Gottorp, saa nær ved den tyske Grændse som muligt, og hverken denne Konge eller hans i saa mange andre Henseender dansksindede Sön Kristian den tredie kunde tale eller forstaae Dansk [1]).

En anden, til samme Maal virkende Aarsag var Danmarks nöje Forbindelse med Holsten og Slesvigs upolitiske Forening med samme (fra Aar 1386). Det danske Rige fik derved foruden en dansk ogsaa en tysk Kansler; den holstenske Adel fik megen Indflydelse, især hos saadanne Konger, som för deres Thronbestigelse havde hersket i Hertugdömmene; mange holstenske Adelsslægter udbredte sig i selve Danmark, hvor de med deres nærmeste Omgivelser vedbleve at foretrække det tyske Sprog for Landets eget; det vil være nok at nævne som Exempler Familierne Holstein, Ranzau, Reventlow. Fra den holstenske Adel förtes tysk Dragt og andre fremmede Moder over til den danske, der

[1]) *Badens* Antiqv. hist. jur. Notitser og Anekd. S. 201. *Behrmanns* Kristian den andens Fængselshist. S. 98.

skammede sig ved at staae tilbage; Hvitfeldt klager derover i Anledning af Brylluppet i Stendal; „Gud, siger han, vil sig derover forbarme; Straffen tör være nærmere ved Haanden, end vi vide" [1]).

Men langt mere end de tvende foregaaende Aarsager virkede Hansestæderne, som tilvendte sig al Handelen i de tre nordiske Riger. Dette frembragte ikke en forbigaaende Virkning paa enkelt Tid og Sted, men trængte igjennem det hele, vedvarede uafbrudt det hele Tidsrum igjennem og fortærede Rigernes Marv. Kristiern Pedersen klager derfor bittert over Folkets Begjerlighed efter udenlandske Varer og de tyske Kræmmeres Bedragerier [2]). Enkelte Forsög af Unionskongerne, især af den dybsindige Kristian den anden, paa at tilintetgjöre eller indskrænke denne fremmede Handel, bleve næsten uden Fölger, da den mægtige Adel selv drog Fordel deraf; den danske Handels Opkomst kan derfor först regnes fra Kristian den tredies Tid, efter at Reformationen var fuldendt.

Denne Hansestædernes Handelsindflydelse sporedes især i Kjöbstæderne, af hvilke nogle vare deres Oplagssteder; i andre var Flertallet af Borgerne Tyskere, ja mangen Gang valgtes endog Övrigheden blandt disse; i alt Fald opholdt tyske Handlende sig i længere Tid eller

---

1) *Hvitfeldt* i Kong Hanses Hist. S. 160.

2) Om børn ath holde till Scole, Bladet ciiii, fgg.

for bestandig i Kjöbstæderne og indtoge endog hele Gader; ved Markederne udgjorde de derfor ogsaa de vigtigste Gæster. Som Bevis herfor anföres nogle enkelte Kjendsgjerninger fra alle tre Riger. I Bergen var et tysk Kontor, som under Erik af Pommern og Kristoffer af Bajern erholdt saa store Privilegier, at de Fremmede udgjorde næsten en fremmed lille Stat i Staten, og torde öve Vold og Mord paa den danske Lensmand. I Stokholm bestode de saakaldte Hættebrödre eller Kong Albrekts Tilhængere for störste Delen af Tyskere, og efter Kong Albrekts Frigivelse forblev denne Hovedstad endnu hele tre Aar i Hansestædernes Magt[1]. I Visby bestod Raadet halvt af Tyske, halvt af Gullændere, og Bylöven var skreven paa begge Sprog; Sten Sture befalede (1471), at Magistraten i svenske Stæder ikke herefter maatte besættes halvt af Svenske, halvt af Tyskere, men blot af Indfödte; alle Retsskikke, Straffe o. desl. formedes desuden i Stæderne efter tyske[2]). I Kjöbenhavn indgik allerede i Aaret 1382 adskillige Kjöbmænd fra Vismar, Stralsund og flere tyske Stæder en Forening, hvis Gildeskraa er paa plattysk[3]); et tysk Handelsselskab sammesteds fik Privilegier af Kristian den förste; Fre-

[1]) *Suhms* Hist. af Danm. S. 241, 349.

[2]) *Botins* utkast, S. 366. 575. *Rühs* Gesch. Schwedens, 3 Th. S. 45.

[3]) Et Udtog deraf findes i *Pontoppid.* Orig. Hafn. S. 186.

derik den förste forordnede, at det skulde forbinde sig med danske Borgere [1]). Dokumenter nævne i samme By en Thydeskemannes Gade og et Duyschemans Stræde [2]). De to store Markeder i Roskilde og de endnu större i skaanske Stæder besögtes fornemmelig af tyske Handlende. Hertil kommer endnu, at Hanseaterne ikke allene som handlende udbredte sig i Byerne, men tillige förte mange Haandværkere ind med sig; uden Tvivl opstode derved mange, siden anseelige Borgerfamilier, hvis oprindelige Fædreland endnu kan gjenkjendes i deres Familienavne, naar saadanne forekomme, saasom den bekjendte Hans Bogbinder, hvis egentlige Familienavn var Metzenheim. Fra Kjöbstæderne af udbredte endelig tyske Kræmmere sig over hele Landet, især besögte de de större Gaarde, som den Gang udgjorde næsten hele Landet i Modsætning af Byerne; dette sees ogsaa af Kristian den andens Forordning, hvorved det blev forbudet alle fremmede Kjöbmænd at rejse omkring paa Herregaardene for at opkjöbe Varer [3]). Men fornemmelig viser Hansestædernes Magt i Danmark sig i dens Kulminationspunkt, Grevens Fejde, en Krig, som de opvakte allene til deres egen Fordel, i hvilken de bragte hele Riget i Oprör, og deres Udsendinge i Forbindelse med

---

[1]) *Holberg*, 16 D. S. 164.

[2]) *Suhm*, 14 D. S. 150.

[3]) *Behrmanns* Kristian den andens Regjeringshist. S. 219.

Borgere og Bönder hærgede og plyndrede rundt om i Landet [1]).

Virkningen paa Sproget kunde ej udeblive. Næsten alle offentlige Forhandlinger, hvori Hansestæderne deltoge, maatte foretages i det plattyske Sprog; Oluf og Margrete skreve i dette til Stæderne; Margretes Underhandlinger om Albrekts Befrielse vare affattede i samme Sprog [2]); ligeledes Breve fra danske og svenske Privatmænd, naar de vare tyske af Födsel, til Regjeringen og imellem dem selv indbyrdes [3]); ja enkelte private Mænd underkastede sig endog i sine Forpligtelser ikke allene danske, men ogsaa tyske Love [4]).

Hansestædernes altfor store Magt gav tillige Anledning til en nöjere Forbindelse med Holland, især under Kristian den anden, der vilde bruge dette Handelsfolk som en Modvægt mod Hanseaterne; Familieforbindelse maatte desuden under denne Konge knytte dette Baand endnu fastere; hans Love ere ogsaa tildels öste af hollandske Kilder [5]). Af mindre Vigtighed

---

[1]) Jf. om Hansestæderne især *Badens* D. Handels og Næringsvejes Hist. S. 167 fgg.

[2]) *Suhm*, 14 D. S. 145. 322. 352.

[3]) See Breve hos Suhm, a. St. S. 260, 324, 329, 331, 150.

[4]) Et Exempel af to Herremænd i Fyn see Suhm a. St. S. 88.

[5]) *Kolderup-Rosenvinges* Saml. af gl. d. Love, 4 D. Fort. S. XXIX fgg.

er derimod Nedsættelsen af 24 hollandske Familier i Danmark, thi ihvorvel disse efter hundrede Aars Forlöb vare voxne til 100 Familier og for en kort Tid bleve bosatte paa flere Steder i Riget, have de dog ikke kunnet virke paa Sproget i det hele.

Endelig vedvarede endnu andre, i forrige Periode anförte, Forbindelser med Tyskland. Hvervingen af tyske Krigsfolk var endnu stedse almindelig, saasom under Kong Hans den saksiske Garde. Valfarter til tyske hellige Steder tiltoge, saasom til St. Johannes' Kloster i Hollym (Holm) ved Slesvig, til de hellige tre Konger i Köln, til det hellige Blod i Wilsnach. Nordboernes Valfarter til sidstnævnte Sted bleve endog saa hyppige, at Paven maatte lade dem forbyde som ugudelige, da Helligdommene der gjorde de italienske Relikvier Afbræk [1]).

149. Ogsaa i literær Henseende fik Tyskland stedse mere og mere Vigtighed, især for Danmark. Fra det femtende Aarhundrede af begyndte Studeringerne i Paris at aftage, og det blev nu almindeligere at besöge tyske Universiteter, som Kölns, Löwens, Prags og Leipzigs [2]). De fornemste Lærere, som brugtes ved Kjöbenhavns Universitets Indretning, kom fra Löwen og Köln, især fra sidste Sted, efter Mün-

---

1) *Suhms* Hist. af Danm. 14 D. S. 126. *Pontopp.* Annal. 2 D. S. 329.

2) *Münters* Reform. Hist. 1 D. S. 159.

ters og Behrmanns Udtryk, Sædet for det tykkeste Mörke [1]). Men især i Slutningen af Perioden lagdes Grunden til den store Afhængighed, hvori den danske Literatur nu og fremdeles skulde staae til al aandig Virksomhed i Tyskland, hvorved, alle de erholdte Fordele uagtet, en vis Ensidighed var aldeles uundgaaelig. De tvende vigtige Midler i Forsynets Haand til at vække og udbrede Tænkning, Reformationen og Bogtrykkerkunsten, meddeltes os begge fra Tyskland. Förend Bogtrykkerkunsten indförtes i Danmark, bleve danske Böger trykte dels i Paris, dels i Antwerpen, Rostock, Leipzig, Lübeck, o. a. St., hvilket ikke kunde blive uden Indflydelse, om endog kun paa Sprogets Ydre. De förste Bogtrykkere her i Landet selv, Godfred fra Ghemen, Matheus Brandis, Melchior Blume, saavelsom deres Medhjælpere, vare Tyskere, der uden Tvivl ofte ikke forstode de danske Skrifter, som udgik fra deres Presse. At de förste evangeliske Lærere, som Mag. Martin under Kristian den anden [2]), maatte hentes fra Tyskland, var saare naturligt; men dette vedvarede ogsaa langt hen i Tiden. Den förste evangeliske Biskop i Ribe, Wandal, var som tysk födt det danske Sprog saa lidet mægtig, at han maatte före en Tolk med sig paa sine

---

[1]) Sst. S. 162. *Behrmanns* Krist. d. andens Regjer. S. 241.

[2]) *Behrmann* a. St. S. 245.

Visitatser [1]). Ligesom endelig mange af de förste danske Böger i Almindelighed vare Oversættelser af tyske, saaledes maatte dette især være Tilfældet med de förste Reformatorers Skrifter; Hans Mikkelsen benyttede til sin danske Oversættelse af det ny Testamente Luthers tyske Oversættelse [2]).

150. Hvad Rigernes Tilstand i det hele angaaer, da var næsten al Magten i Adelens Hænder; under de tre fremmede Konger, som efterhaanden bestege Thronen, forsömte den ikke at faae sine Privilegier udvidede; og da Regjeringen var ikke saa meget i Kongens Haand, som i de trende Rigens Raads, saa var heller ingen Samvirken til fælles Maal og Bedste mulig, men der arbejdedes med delt Interesse og til egen Fordel. Alle Afgifter og andre Byrder væltedes, saa vidt muligt, paa de ringere Stænders Skuldre; Handelen var i Fremmedes Hænder; Kongerne lede stedse af Pengemangel; blandt Adelen valgtes den fornemme Gejstlighed, og hos denne opdyngedes den störste Masse af de gejstlige Indkomster [3]). Borger- og Bondestanden vare undertrykte; Gilderne ophörte, tildels formedelst de Misbrug der i samme havde indsneget sig; Agerdyrkning og Folkemængde aftoge; Misforholdet imellem de ringere og höjere

---

1) *Badens* Notitser, S. 201.
2) Beviset derfor i *Münters* Ref. Hist. 1 D. S. 415 fg.
3) See Fragment af den Bog Kong Kristian den tredie lod oplæse mod Bisperne, i Ny D. Magasin, 3 B.

Stænder opvakte i Danmark een af de blodigste Borgerkrige. Kong Hans havde i sin Haandfæstning maattet love, at ingen af Borger- eller Bondestand skulde optages i Rigsraadet; Kristian den andens Regjerings-Virksomhed gik vel næsten allene ud paa, at hæve de höjere Stænders Tryk mod de lavere; men efter dette mislykkede Forsög lagdes under Frederik den förste de sidste i desto stærkere Lænker. Der savnedes altsaa den Modvægt, som allene kunde bevare Land og Sprog for altfor megen fremmed Indflydelse.

151. Den videnskabelige Dannelse var omtrent af samme Beskaffenhed, som i forrige Periode. Lærdom maatte nærmest söges hos Gejstligheden, men for en Del var denne uvidende, for en Del virkede den imod Oplysningen; Gudstjenesten bestod i Messelæsen, og Legender indtöge Prædikens Plads; Folkets Undervisning gik ud paa at lære Pater noster, Credo og Ave Maria; dets Religion var blind Tro; dets Sædelighed svækkedes ved Aflad. I Skolerne gaves Undervisningen efter slette Skoleböger med Hug og Slag, Læsning af historiske og poetiske Skrifter fandt ej Sted, og efter en lang Skolegang af femten til tyve Aar kunde Lærlingen endda hverken tale godt Latin eller skrive sit eget Modersmaal [1]). Imidlertid forberedtes dog Li-

---

[1]) *Krist. Pedersen* om Børn ath holde till Scole, Arkene e, f. Om Skolebögerne see *Nyerups* Notitia

teraturens senere Opkomst. Hos Adelen bleve allehaande politiske Kundskaber mere almindelige. I enkelte Skoler virkedes til Oplysningens Fremme; fra Aarhus Domskole, hvor Morten Borup fra 1491 til 1526 var Rector, udgik adskillige af de senere Reformatorer; ved Reformationstiden var Skolen i Odense under Rectorerne Peder Palladius og Frans Berg i megen Anseelse; ved samme Tid voxte Antallet i Skolerne betydelig (fra 700 til 900), og ikke blot de fattige Peblinge, der sang for Dörre, men den fornemste Adels Börn studerede [1]). Ved Kristian den andens Forsög paa at forbedre Undervisningsvæsenet toges endog Hensyn paa Almuen, et for den Tid mærkeligt Særsyn. Universitetet i Kjöbenhavn blev aabnet 1479; og endelig frembragte Reformationen, især da Bogtrykkerier efterhaanden oprettedes (i Slesvig 1486, i Kjöbenhavn 1493, i Malmö 1529), en Rörelse i Gemytterne, hvorved Humanitetens Studier vaktes af deres lange Dvale.

152. Det var en naturlig Fölge af den Tids Dannelse og Studeremaade, at Modersmaalet maatte have en haard Kamp at udholde mod det latinske Sprog. Dette var for Konger og

---

librorum, qui ante reformationem in scholis Daniæ prælegebantur, eller Udtog deraf i *Münters* Ref. Hist. 1 D. S. 150, jf. *Krist. Pedersen*, Bladet fii.

[1]) *Münters* Ref. Hist. 1 D. S. 312. *Nyerups* Skildring 2 D. S. 339. 341.

Adel og enhver, som gjorde nogen Fordring paa Dannelse, langt vigtigere end Modersmaalet; det brugtes sædvanlig ved alle offentlige Forhandlinger, og indtog i Diplomatikken samme Plads, som i vore Tider det franske; de sædvanligste Böger vare forfattede deri [1]); flere danske Böger maatte oversættes deraf; i Bibeloversættelser fulgtes, ofte ordret, Vulgata. Dokumenter, som blot angik private Personer, vare ogsaa endnu ofte affattede i dette Sprog [2]); herfra gik man i Breve over til en Blanding af Latin og Dansk [3]); ligeledes i Vers [4]) og i Kirkesangen; hvilken smaglöse Maneer sporedes endnu lang Tid efter i danske Psalmer [5]), og ret artig er benyttet i den gamle Satire paa de papistiske Ceremonier [6]). Hos den katholske Gejstlighed fandt især Brugen af det danske Sprog megen Modstand; Paulus Eliæ befrygtede et nyt Barbari, fordi Protestanterne vilde have det latinske Sprog afskaffet ved Gudstjenesten, „thi vel,"

---

[1]) Exempler see i Testamenterne i *Suhms* Hist. af Danm. 14 D. S. 67 fgg. 170; *Riegels* Smaa hist. Skr. 1 D. S. 54; *Nyerups* Skildring, 2 D. S. 439 fgg.

[2]) Et Testament, see *Suhm* a. St. S. 100 og i Bilagene; et Skiftebrev, S. 265.

[3]) I Kristian den förstes danske Bryllupsbrev til Borgermester og Raad i Nestved er Indledningen og Slutningen paa Latin.

[4]) F. E. Complures Holeved
De Dacis fuilo døhde nedh.

[5]) *Hans Thomissöns* Psalmebog.

[6]) Danske Mag. 2 B. S. 149 fgg.

siger han, „kan den dansche Messe gøre os Sangere og Qvædere, men Propheter og Predikere gør hun icke"[1]). Ikke desmindre blev det danske Sprog dog ej aldeles tilsidesat. Fra Kong Olufs Tid af findes Kongebreve og lignende offentlige Udstædelser paa Dansk[2]); under Kong Hans brugtes dansk Sprog til Hove[3]); Kristian den anden yndede det fortrinlig og opmuntrede til at skrive deri[4]). Men især maatte Reformationen frembringe en ny og forbavsende Virkning. Vare end nogle af de förste Reformatorer, som Frans Vormersen, födte udenlands, saa maatte de dog, hvis de væntede med nogen Kraft at virke paa Folket, lægge sig efter det danske Sprog[5]); den begyndte Religionsforandring var nemlig ikke enkelt Mands eller Stands, men hele Almuens Sag; Disputatsen paa Herredagen i Kjöbenhavn 1530 imellem Protestanter og Katholikker maatte derfor blive til intet, da de sidste vægrede sig ved at holde den paa Dansk[6]). Man havde ogsaa ved dette Tidsrums Slutning danske Prædikener (af Klaus Töndebinder), danske Psalmer (af Knud Gyldenstjærne)

---

1) *Pontopp.* Annal. 2 D. S. 295.

2) *Suhms* Hist. af Danm. 14 D. S. 166.

3) *Holbergs* Skr. 15 D. S. 375.

4) *Behrmanns* Krist. 2dens Regjer. S. 183; see ogsaa denne Konges egenhændige Breve til Kristian den tredie i Ny D. Mag. 3 B.

5) *Pontopp.* Annal. 3 D. S. 109.

6) *Münters* Ref. Hist. 2 D. S. 132.

og danske Oversættelser af det ny Testamente (Hans Mikkelsens og Kristiern Pedersens), foruden en stor Mængde mindre Stridsskrifter og Skjemtedigte, der med overordentlig Hurtighed udbredte sig iblandt Folket.

Udsigt over Literaturen.

153. Slutningen af denne Periode var den danske Literaturs Morgenröde eller i det mindste dens förste Morgengry; efter at denne ved Bogtrykkerkunstens Indförelse var oprunden, kan Underretning om hver enkelt Mands Skrifter söges i Nyerups Literaturlexikon; og her meddeles derfor fra denne Tid af kun en almindelig Udsigt over Literaturens Tilstand.

154. Af Lovstykker, som henhöre til denne Periode, ere fölgende de vigtigste:

Kristian den andens Love, udg. af Resen (Kbh. 1684) og i K. Rosenvinges Samling, 4 B. Hermed kan sammenlignes Udkast til tvende Kristian den andens Anordninger (Danske Mag. 6 B.) og Aabne Breve, de enkelte danske Provinser angaaende (Suhms Saml. 2 B. og Ny Saml. 1 og 2 B.), samt Privilegier for Kjöbstæderne i Sjælland, Lolland, Falster og Möen (D. Mag. 3 B.).

Af de i K. Rosenvinges Samling 5 B. udgivne Stadsretter ere nogle i Sproget fornyede, og kun fölgende, der enten ere tagne af Originalerne eller gamle Haandskrifter, kunne her komme i Betragtning: Erik af Pommerns

Privilegier for Kjöbenhavn, 1422; Kristoffer af Bajerns Stadsret for Kjöbenhavn 1443; Kristian den förstes Privilegier for Kolding, 1452 og 1475; Kong Hanses for Kjöbenhavn, 1485; alle efter Originalerne. Ribe Stadsret, efter et Haandskrift, der er ældre end 1443, og for den jyske Dialekt især er vigtigt; i samme findes Tegnet ~ over de lange Selvlyde, som i det ved anden Periode (97) anförte Haandskrift F, (see K. Rosenvinge i Indledningen S. XXXIV, fg.); den gamle Gaardsret efter et Haandskrift, skrevet i Horsens 1480 (Arnæ-Magn. Nr. 451, 12mo) og et andet fra 1470 (Arnæ-Magn. Nr. 9, 4to).

Fremdeles haves en Del mindre Skraaer: Sanctuarium Birgerianum (Suhms Saml. 1 B.), vigtigt med Hensyn til den skaanske Dialekt; St. Annas Gildeskraa for Svendborg, St. Knuds fra Flensborg og fra Odense, Hellig Trefoldigheds fra Odense (K. Ancher om danske Gilder i Saml. jur. Skr. 3 D. og Bircherod om gamle Gilder i Odense, i Suhms Saml. 1 B.); Laugsskraa for Skipperlauget i Ribe, stiftet 1478 (Ny D. Mag. 3 B.), der, skjönt i Sproget forynget, dog har adskillige gamle Udtryk, der for den jyske Dialekt ere vigtige; Skomagernes Gildeskraa i Aalborg, samt Kong Hanses og Kristian den andens Skraa og Skikkelse for Guldsmedene i Danmark (D. Mag. 3 B.)

Endelig haves Udgaver af ældre Love, som Skaanske Lov, Zeelands Lov, Kbh. 1505,

hvilke det er interessant at sammenligne med de samme Love paa ældre Dansk.

155. Af andre Skrifter ere især mærkelige:

Den saakaldte Erik af Pommerns Krönnike, udg. af Nyerup, Kbh. 1827 (Ny D. Mag. 5 B.) Haandskriftet (Donat. Var. Nr. 3, 8vo) er, efter Udgiverens Indledning fra Begyndelsen af det femtende Aarhundrede, og Forfatteren maa söges blandt Munkene i Ry Kloster i Aarhus Stift.

En fortabte Siels Kæremoll paa Kroppen, tryckt i Køpenhaffen hws Godfrid aff Gemen, 1510, 12 Blade, lille 8; med Ordforklaringer indfört i Ny D. Mag. 2 B. Forfatteren hed Bernhard og var „Mester i bogelig list" eller Magister artium, men er for Resten ubekjendt. Denne Bog har mange forældede Udtryk, og henhörer uden Tvivl, ligesom Eriks Krönniken, til Begyndelsen eller i det mindste til Midten af denne Periode.

Brudstykke af den ældste danske Bibeloversættelse, forfattet efter Vulgata, udg. efter Haandskriftet paa det Kongl. Bibliothek af Justitsraad Molbech, Kbh. 1828 (jf. Ny D. Mag. 4 B. S. 317 fgg.) Haandskriftets Alder henförer Udgiveren til 1470 eller 1480; at det skulde være skrevet i Jylland, kan i det mindste ikke sluttes af Sprogformen, i Fölge hvilken det, efter Prof. Rasks Mening, snarere maa være fra Skaane. Et andet Haandskrift paa det Kongl. Bibl. (Codex Regius, 4to 1586) som indeholder en

Samling af oversatte Skrifter af Kirkefædre, og er skrevet i Mariager Kloster 1488, er i denne Udgave benyttet (Fort. S. V.)

Den danske Rimkrönnike, förste Gang trykt hos Godfrid af Ghemen, i Kbh. omtrent 1493, af hvilken Udgave nu kun et Par Blade er til, siden sst. 1495; sidst udg. af Justitsr. Molbech, Kbh. 1825. Den er forfattet eller fuldfört 1478 af Broder Niels, Munk i Sorö. Fuldstændigere Underretning om dette og foregaaende Skrift findes i Molbechs Udgaver.

Slutningen eller den poetiske Del af den i forrige Periode (96) omtalte Stokholmske Eriks Krönnike, er egentlig et Brudstykke af Rimkrönniken, men i skaansk Dialekt, og i denne Henseende især mærkværdig. Dette Brudstykke begynder med det 4354de Vers i den af Molbech udgivne Rimkrönnike, og gaaer til sammes 5064de Vers; det fölger i det hele samme Vers for Vers; dog ere paa nogle Steder Strofer udeladte og andre tilsatte; Afvigelser findes ogsaa, ej blot i Sproget, men ogsaa i Aarstal og historiske Begivenheder. Pröve deraf skal blive meddelt blandt Sprogpröverne.

I Sverrig findes et andet Haandskrift om danske Konger, og om Fugles og Dyrs Natur; Efterretninger om disse med Udtoge findes i Nyerups Rejser til Stokholm, S. 167-186, og Hallenbergs Anm. till Lagerbring, 1ste Afd. S. 186-89 og 194-96. Rimeligvis findes der i Sverrig flere danske Haandskrifter, som ej endnu ere dragne frem for Lyset; Stjernman nævner (i Tal om de lärda vettenskapers tillstånd i Svearike, S. 53) et Haandskrift i Antiqv. Arkivet, som indeholder en Messe og Gudstjeneste-Ordning for S. Salvato-

ris Orden i Vadstena, skrevet paa Dansk af Mester Peder, S. Britas Skriftefader.

156. Adskillige mindre romantiske Digtninger fra Middelalderen, saasom Æventyret om Hr. Iwain, Kong Laurins Krönnike, Flores og Blantseflor, Holger Danske, de femten Tegn, Jesu Barndoms Historie, o. lign. henhöre i de ældste Haandskrifter og Udgaver ligeledes til denne Periode; især kan mærkes Hertug Frederik af Normandi, da samme ogsaa haves paa gammel Svensk. Fuldstændigere Underretning om disse Digtninger findes i Nyerups Rejser til Stokholm, S. 89-99, og Alm. Morskabslæsning i Danmark, S. 58, 66, 88 fgg. 103, 106, 114, 123, 176, 291, 306, samt i Danske Digtek. Historie, 1 D.

157. I en særskilt Afdeling anföres tvende Slags Sprogmindesmærker, der i Grunden ikke tilhöre nogen vis Tid, da de fra den ældste Tid af have været almindelig Folkeejendom, men som dog med Hensyn til den ældste Skikkelse, hvori vi nu have dem, nærmest vedkomme denne Periode; disse ere Ordsprog og Kæmpeviser.

Den ældste Ordsprogsamling, nogen nyere evropæisk Literatur kan opvise, er Peder Laales, udg. paa ny af Prof. Nyerup, Kbh. 1828. Samlerens Levnetsomstændigheder ere næsten ganske ubekjendte; rimeligvis var han af Adel og Landsdommer i Halland; Samlingens Alder ansættes af Nyerup til Begyndelsen af det femtende Aarhundrede; den ældste trykte Udgave er fra 1506.

Kæmpeviserne have været udbredte over hele Norden; de danske behandle Æmner af

den norske og svenske Historie, saasom Visen om Olaf den Hellige, om Hagen Hagensen, hvis Norvegismer endog vidne om, at den oprindelig er digtet paa norsk (Udv. d. Viser, 2den D. S. 341); Viser om Kong Valdemar og Dronning Dagmar (Kung Watlem och Drottning Damma) synges endnu i Værmeland og Östergötland (Svenska Folkvisor, utg. af Geijer och Afzelius, Fort. S. XLIII); Visen om Axel Thordsen og Skjön Valborg, hvis rette Hjem rimeligvis er Norge, har ligeledes været almindelig i begge de andre nordiske Riger. Denne adskillige Kæmpevisers Udbredelse over alle tre Riger maa endog have fundet Sted för Unionen, thi i Almindelighed bære de ej Præg af det Nationalhad, der i de senere Folkeviser træder stærkt og bittert frem (sst. S. XLII, XLIX); heller ikke findes der i mange de Træk af de lavere Stænders Had til Adelen, som derimod ligeledes stærkt udtaler sig i andre senere (saasom i Visen om Kristian den anden). Indholdet er enten mythologisk, altsaa ældgammelt, men selve de mythologiske Æmner have dog gjerne antaget en mere historisk eller endog ganske ironisk Form; eller det er historisk, og i saa Fald ere Viserne uden Tvivl ofte fremkomne strax efter Begivenhederne de besynge, men selv de historiske strejfe, som alle Folkesange, gjerne over i det romantiske Gebet; nogle ere endelig nyere digtede, saasom Visen om Danevirke af Lavrits Kok († 1691). De danske

Kæmpevisers Alder henföres, i Fölge foregaaende, af Udgiverne til det 13, 14 og 15 Aarhundrede; det ældste Haandskrift er fra Midten af det 16de; den ældste Udgave af Vedel fra 1591 (Udv. d. Viser, 5 D. S. 11, 17, 27).

158. Efter at Bogtrykkerkunsten var indfört i Danmark, hævede sig endnu en Stemme fra Katholicismen. En Præst til S. Albani Kirke i Odense, kun bekjendt under Navnet Her Michael (Hr. Mikkel), skrev omtrent 1496 tre rimede Smaastykker, der ere trykte i Kjöbenhavn 1496, 1514 og 1515, nemlig *de vita hominis*, om alth menniskens leefneth; *de creatione rerum*, hwarledes gud fadher aff forsthæ begyndelsæ haffuer al ting sckapt; og Jomffrw marie rosenkrantz och marie psalteræ. Men dette var ogsaa ligesom Katholicismens Svanesang.

159. Med Reformationens förste Udbredelse i Landet, begyndte ogsaa et nyt Liv i Sproget. Forsvarere for den ny Lære fremstode i alle Rigets Provinser; Viborg og Malmö, senere Kjöbenhavn, vare de Middelpunkter, fra hvilke der virkedes paa de omliggende Stæder. Selve Reformationens Modstandere, saasom Paulus Eliæ (föd i Varberg i Halland), skreve paa Dansk, for at modvirke den om sig gribende Forargelse. De Mænd, der opstode som Forsvarere for den lutherske Lære, vare dels indfödte, dels fremmede; for Sproget, der ej var langt fra sin Oplösning, maatte derfor Fölgerne af deres utrættelige Iver blive hel forskjellige,

især saa længe de maatte tye til udenlandske Bogtrykkerier. Den förste Oversættelse af det ny Testamente (*Thette er thz Nøye testamenth paa danske ret effther latinen vdsatthe*, Leipzig 1524, 8) forfattedes af den berömte Borgermester i Malmö, Hans Mikkelsen, Kristian den andens Sekretær og fortrolige Raadgiver, der som en ærlig Ven fulgte sin Konge i Landflygtighed, og döde langt fra Fædreland og Venner (i Harderwyk i Gelderland). Hans for den Tid dristige Foretagende skal være foranstaltet af Kristian den anden selv, og Oversættelsen var ikke allene begyndt, men rimeligvis næsten fuldfört förend Oversætteren forlod Danmark; Sproget i Oversættelsen er langt uforstaaeligere, end i andre Skrifter fra samme Tid; flere Vendinger ere ogsaa ordret overförte fra det Latinske i Vulgata, en Mangel, der allerede haardelig blev ham bebrejdet af Paulus Eliæ, som skriver til ham: „du har det hverken udsat af Latine eller Tysk, men somt af det ene og somt af det andet, og fordi har du stundum sat det Maal, der hverken er tysk eller dansk Maals Natur og Egenskab. Saa haver du forvandlet Texten, at de, som ere kloge, forstode de ikke Latinen, af Dansken skulde de ikke blive vise"[1]). Denne Mangel bevægede uden Tvivl Kristiern Pedersen til i en ny Oversættelse at forsöge, om det kunde lykkes ham bedre; i Fortalen til

---

[1]) *Münters* Ref. Hist. 1 D. S. 410. 409. 420. 476.

samme bemærker han just om Hans Mikkelsens: „mange kerde för, at de kunde ikke forstaa Dansken i det Testamente, som först var sat i Lipsk" (Leipzig).

Paa det förste Forsög til at udbrede den hellige Skrift blandt Folket, fulgte snart et lignende. Frans Vormersen, barnfödt i Amsterdam (1491), men opdraget i Danmark (Helsingör), og, tilligemed Klaus Töndebinder og flere Mænd, ansat som Lektor ved det den Gang nysoprettede Gymnasium i Malmö, († som Biskop i Lund 1551), gav den förste Oversættelse af Davids Psalmer (Rostock 1528, 8)[1]. Denne Oversættelse forfattede Frans Vormersen vel efter Grundtexten, men han benyttede tillige baade latinske og tyske Oversættelser, især Luthers höjtyske[2], og han var i det hele det danske Sprog saa ubevant, at han i denne Henseende maatte söge Hjælp hos andre[3]. Formodentlig sigter derfor ogsaa Kristiern Pedersen til denne Oversættelse, naar han ved Slutningen af sin Psalter siger: „hvad skulle vi göre med disse Böger, vi forstaa dem ikke, det er Flensborgis

---

1) Dauids psaltere paa danske wdsat aff B. Francisco Wormordo Carmelita mett nogre føye vnderscheede till the steder som mest giordis behoff oc mett eett sckønt Register bag ij boghen om huer psalmis brygelse dygdt och krafft.

2) See Recensionen i Dän. Biblioth. 2. D.

3) See hans Ord i Tilegnelsen, anförte her foran S. 181 Anm.

Danske (thi man taler der Danske og Tyske tilhobe). Disse Ord haver jeg hört af mange; de sige og saa almindelig i Danmark."

Fynboen Hans Tausen (födt i Birkende 1494, † som Biskop i Ribe 1561) begyndte (1524) Reformationen i Danmark ved sin Prædiken i Antvorskov Kloster, fortsatte den fra Lufthullerne i sit Fængsel i Viborg, og forsvarede den endelig offentlig i Kjöbenhavn fra Prædikestolen, i Raadssalen og paa Prent[1]). Med denne Reformationens Helt forenede sig snart andre Mænd, der ej vare uværdige til at træde i hans Fodspor. Jyden Jörgen Jensen Sadolin (födt i Viborg 1499, † som Biskop i Odense 1559) aabnede med Kong Frederik den förstes kraftige Understöttelse den förste evangeliske Skole i Viborg 1526; og af de mange andre Evangeliets Forkyndere skreve Peder Borgsmed i Horsens og Kristiern Skrok i Assens. Men den af dét danske Sprog fremfor alle andre fortjente Mand er Fynboen Kristiern Pedersen (födt, efter den almindeligste Mening, i Svendborg omtrent 1480; dog angives ogsaa Lund og Kolding for hans Födested; † i Helsinge i Sjælland 1554), een af sin Tids mest ud-

[1]) Et af de förste Skrifter der tryktes i Viborg er Hans Tausens *et ønkeligt klawæmaal oc et wenligt tilbud* &c. Viborg 1528. See iövrigt denne Mands Levnet i Dän. Bibl. 1 D. *Pontopp.* Ann. 3 D. S. 139 fgg., og hans Skrifter i Literaturlexikonnet.

mærkede Mænd, der ved lærd Opdragelse, ved sit Ophold i Paris, ved en anseelig Stilling, som Kannik i Lund, Kristian den andens Historiograf, Raadgiver og Deltager i hans indre Foranstaltninger, havde betydelig Indflydelse paa Literaturen. Ikke allene virkede han for Danmarks Skolevæsen og Historie, men ogsaa af Sproget havde han omtrent samme Fortjenester, som Luther af det höjtyske. Foruden Udgaven af Saxo Grammaticus, som derved frelstes fra Undergang, begyndte han allerede i Paris, den Gang endnu Tilhænger af den gamle Kirke, at udgive danske Böger, som *Vor Frue Tider, om at höre Messe*, *Jærtegns Postil.* For Sproget virkede han her især ved en ny Udgave af Peder Laales Ordsprog (Paris 1515) og den förste latinsk-danske Ordbog *vocabularium in usum Dacorum* (Paris 1510 [1]), tvende Skrifter, der for den latinske Filologi ere af intet Værd, men derimod af störste Vigtighed for Kundskaben om det danske Sprog. Som Flygtning med Kristian den anden fik han Smag paa Evangeliets Lærdom, og oversatte nöjagtig, men utvunget, i et flydende og for de Tider klassisk Sprog det ny Testamente og Davids Psalmer. Det förste udkom i Antwerpen 1529, og maatte efter

---

[1]) Det andet mærkelige Skrift af dette Slags udgav den af sine Lægeböger bekjendte Henrik Smith, nemlig *Hortulus Synonymorum ad usum Dacorum*, Kbh. 1520. See ogsaa *Molbech* om de danske Ordbogs Arbejder (Ny D. Mag. 5 B.)

to Aars Forlöb igjen oplægges, et Bevis paa, med hvilken Begjerlighed det blev læst i Danmark. Et fortræffeligt Bidrag til Oplysning om den Tids Sæder og Undervisningsvæsen giver hans Bog *om Börn at holde til Skole og Studium* (Andorp **1531**, lille 8). I sine sidste Leveaar deltog han ikke i Reformationsstriden, da Magthaverne næppe gjerne lode ham, som en ivrig Tilhænger af Kristian den anden, komme til Orde; men han vedblev dóg ved Udgivelsen af medicinske og historiske Skrifter at virke for Videnskaberne [1]).

Naar man til de her nævnte Mænd endnu föjer Ove Bilde, Jeppe Nielsen, Peder Lauritsen, saa ere, hvis jeg ej meget fejler, alle de Mænd anförte, som för **1530** i Danmark have gjort sig bekjendte ved noget dansk Skrift. Saa lidet er altsaa Udbyttet; men naar man betænker, at der i ikke fulde **40** Aar (**1493** til **1530**) under en meget trykkende Forfatning og voldsomme Thronforandringer er virket saa meget, saa maa man visselig beundre det Liv, som den ny Lære bragte i Tanke og Tunge.

160. Endelig gives der en stor Mængde offentlige Dokumenter, Kongebreve og private Breve skrevne paa Dansk. Noget ældre end fra Kong Olufs, eller i det höjeste fra hans

---

[1]) See iövrigt om denne Mand hans Levnet i D. Mag. 1 B. S. 38 fgg. *Münters* Reform. Hist. 2 D. S. 67 fgg. o. fl. St.; hans Skrifter i Literaturlexikonnet.

Morfader Kong Valdemar Atterdags Tid findes dog næppe[1]). Mange saadanne Brevskaber ere ogsaa med Hensyn til Sproget upaalidelige, da de ofte enten ikke ere aftrykte efter Originalerne, eller Sproget af andre Grunde er forandret og fornyet.

Af utrykte Samlinger kan især mærkes den Esromske Codex (Donat. Var. Nr. 140, 4to), der indeholder en anseelig Del Dokumenter, vedkommende Esrom Kloster, fra det tolvte Aarhundrede indtil Enden af det femtende, men det ældste paa Dansk er först fra Aaret 1395. Tre Lens-Reversaler fra Jylland fra Aarene 1406 og 1408 ere aftrykte i K. Anchers saml. jur. Skr. 3. D. S. 432 fgg.; adskillige andre Breve findes i Bilagene til Suhms Hist. af Danm.; Brevskaber som henhöre til Klostrene Eskildsö og Ebbelholt ere aftrykte i Langebeks Script. r. D. 6 D., disse gaae til 1517, det ældste paa Dansk er et Pantebrev fra Aaret 1422.

Anm. **I det fölgende Afsnit betegner R. Rimkrönniken, Bibelov. den ældste Bibeloversættelse efter Molbechs Udgaver; M. Hr. Mikkel; P. L. Peder Laale; F. V. Frans Vormersen, K. P. Kristiern Pedersen; E. K. Eriks Krönnike, udg. af Nyerup; S. K. Sjælens Klagemaal; R. S. Ribe Stadsret; Sk. L. Laugskraa for Skipperne i Ribe. De övrige Anförelser behöve ingen Forklaring.**

Sprogets Beskaffenhed.

161. At give en nöjagtig Udvikling af Sprogformen i denne Periode, er, formedelst den för og under samme herskende Gjæring, saare vanskeligt; og uagtet Materiens Rigdom maa dog

[1]) Danske Mag. 1 B. S. 35.

alt sammentrænges i een almindelig Oversigt, thi dels vilde dette Arbejde faae et for stort Omfang, hvis alle de Former og Exempler, der maatte samles for at Resultater kunde uddrages, men som dog rettere höre hjemme i en Ordbog, her bleve indförte, dels vilde det ej være let at afdele Perioden i mindre Underafdelinger, da sikre Grændser for saadanne næppe lade sig bestemme. Fölgende almindelige Bemærkninger forudskikkes.

Formedelst Blandingen med germaniske Ord og Former kán det islandske Sprog ej længer allene tjene til Ledetraad, skjönt det endnu bestandig er den vigtigste. I denne Henseende maa man imidlertid især adskille de stærkt germaniserende Skrifter, saasom Hans Mikkelsens Nøye Testament og Frans Vormersens Psalter, fra andre mere danske Skrifter.

Men selv i disse, saasom i Peder Laales, Hr. Mikkels, Hans Tausens, Kristiern Pedersens og Fleres Skrifter, forekomme, da der endnu aldeles intet egentligt Skriftsprog var til, adskillige Former, som man nu lettelig maatte fristes til at ansee for blot henhörende til et eller andet Landskabsmaal. Især synes den jyske Dialekt lige til Reformationen at have virket med en Slags Overvægt paa de andre Provinser, hvilket endog stundum har forledet Udgiverne af gl. d. Skrifter til at antage dem, hvori enkelte jyske Former, som *øwe*, Öje, *ien*, en, o. lign. forekomme, hvilke dog ogsaa træf-

fes hos andre, der upaatvivlelig ej skreve Jysk, for at have hjemme i Jylland. Det er en nylig fremsat, saare interessant Bemærkning, at Jylland fra de ældste Tider af og indtil kort för Reformationen, f. E. endnu i Aaret 1523, iblandt de danske Provinser spillede Hovedrollen [1]); deraf lader den nysanförte Sprogbesynderlighed, der under dette Afsnits förste Udarbejdelse stedse var mig en Gaade, sig saare let forklare.

Skjönt, som forhen er bemærket, den danske Sprogart udbredte sig mere i Sverrig, end den svenske i Danmark, saa at det svenske Sprog, hvilket herefter nöjere skal vises, i Tidsrummet efter Unionens Ophör, var det danske temmelig ligt, saa maatte dog Unionen ogsaa bidrage til, at adskillige Former, som *gonge*, gange, *the thogo*, *welwiliolege*, *ower*, over, *från*, fra, o. lign., der ligge den nuværende Svensk nærmere, end Dansken, kunde, om ej optages, thi de findes i og forklares lettelig af Danskens forrige Perioder, saa dog endnu hist og her bevares.

Hvor man træffer endnu andre Sprogformer, som ej synes tilstrækkelig at kunne oplyses af de egentlig nordiske Sprog, der vil man endelig i denne Periode finde Stamme eller Sideskud i de tyske Dialekter, især i den oldsassiske (plattyske).

---

[1]) See Recensionen over Schlegels Stadsret, i Maanedskr. for Liter. 1829, 2 H. S. 142 fgg.

Men selv efter at have taget tilbörligt Hensyn til Dialektforskjelligheder og nærliggende Sprog, vil man endda finde, at der, som en naturlig Fölge af den i Sproget herskende Gjæring, i selvsamme Skrift forekomme hel forskjellige Former af selvsamme Ord, og at der overhoved næppe kan tænkes nogen saa besynderlig og afvigende Form, at den jo paa et eller andet Sted kan findes; f. E. i Flt. *moderer*, Mödre, *uggere*, Uger[1]), *dyre*, Dyr, *øgher*, Øg, *børnæ*, Börn, *karre*, Kar, *thingæ*, Ting; *merere*, mere, *ondest*, værst[2]); Dat. *sættede*[3]), for *sette* eller *satte*; Nf. paa *-n*, *at helssen*, hilse; Bif. sat i Flt. *førre the haffde foede* (faaet) *dom offuer hannum*[4]).

162. Retskrivning. Man brugte endnu en Tid lang efter Bogtrykkerkunstens Indförelse kun eet Slags Bogstaver, saa at de senere saa kaldte latinske og danske ej endnu ere forskjellige; man betragte f. E. Kristiern Pedersens Udgave af Peder Laale, hvor Dansk og Latin forekomme jævnsides.

Smaa Begyndelsesbogstaver bruges ogsaa endnu sædvanlig, endog i Egennavne.

Den af vore senere Grammatikere indförte Bestemmelse, at behandle Ord af fremmede

---

1) De Lutherskes Svar, D. Mag. 1 B. S. 92. 94.
2) Bibelov. S. 11, 8, 213, 274, 291, 96, 20.
3) Skodborgs Breve i *Behrmanns* Krist. d. andens Hist. 2 D. S. 109.
4) De Lutherskes Svar, S. 92, 91.

Sprog efter andre Regler, end danske Ord, synes man heller ikke i denne Periode, at have haft nogen Anelse om. I det mindste skrives saadanne fremmede Ord uden noget Hensyn til det Sprog, hvorfra de ere tagne, og man synes kun at have haft den danske Udtale for Öje; saasom *forsiise*, *Siissemester* (af Accise), *passbordt* (passeport); og det endog i Egennavne, som *Pöytwijen* (Vin fra Poitou); *rwan* (Rouen).

163. Lyden *å* skrives med *a*, *aa*, *o*, ja endog dobbelt *oo*, uden Regel.

Saasom *madæ* eller *modæ*, Maade; *rathæ* eller *raathæ*; *bathe* eller *bode*, baade, begge; *ma* eller *mo*, maa; *gaa* eller *goo*, gaae; *saa* eller *soo*, saa; *kaa* eller *koo*, Fuglen Kaa.

Fordobling af Vokalen bruges almindelig til at udtrykke dens Længde, men uden Hensyn til vore senere Retskrivningsregler; der spörges nemlig ej, om Ordet er fremmed eller dansk, om Vokalen staaer i Enden af Stavelsen eller ej, om der fölger en blöd Konsonant efter, o. desl., men kun om den er lang (jf. Rasks Retskr. S. 150-59). Det understöttende *e* er ikke heller sjældent, især i Midten af Ordene; i Slutningen bruges derimod hellere Vokalfordoblingen.

Saasom: med Fordobling *kaar*, Kar, *maadh*, Mad; *een*, *endræktighheet*, *sit seer* (d. e. sær) *nafn*, *leeff*, kær, *leeth*, led, ubehagelig; *propheet*; *mijn*; *møør*, Möer; *dee*, de, *tree*, *see*, *funtasii*, *too*, to, *roo*, Ro, *døø*, döe *aager*, Ager, *meene*, *siige*, *rijge*. Med understöttende *e*: *swaer*, svarer, *goed*, god, *joerd*, Jord, *voere*, vore, *beskyede*, beskyde; derimod uden *e*: *at gaa*, *staa*, *naa*,

gaar, *staar*, *naar*, *at saa*, saae, Dat. *saa*, saae, i Flt. *saa-e*, *fiskeri*, o. s. v.

164. *J* udtrykkes sædvanlig med *i* eller *y*; med *y* især, naar det er kommet af *g*, som *seyldæ*, sejlede, *mannyæ*, mange. Det udelades sædvanlig foran *e*, *æ* og *ø*, som *igeen*, *gerne*, *gøre*, men formedelst Brugens Ustadighed findes det undertiden tilsat efter Udtalen, saasom *scheer*, skeer, skrives ogsaa *skier*.

Man kan tillige herved bemærke Forskjellen imellem de i Oldtrykkene forekommende *y*, d. e. *y* eller *j*, og *ij*, d. e. langt *i*.

V betegnes foran en Vokal med *v*, *w*, *u*, efter samme med *u*, *f*, *uf*, *wf*, *ff*, *ffu*, *ffw*; saa forlegen har man været med at udtrykke en saa simpel Lyd, som *v* (jf. 52); saasom *hwort*, hvorhen, *huor*; *hauthe*, *nafn*, *haufn*, *hawf*, *gaff*, *giffue*.

165. Den gamle Udtale af *þ* og *ð* har tabt sig, hvilket skjönnes af den höjst forskjellige, ofte aldeles urigtige Skrivemaade. I Enden af Ordet udtrykkes endog det blöde *d*, uden Tvivl overensstemmende med den haarde tyske Udtale, med *t* eller *dt*.

Man finder nemlig snart *t*, hvor Lyden skulde være *d*, snart *d* eller *th*, hvor Lyden fordrer *t*; saasom *ta*, for *da*, isl. *þá*; *tw* for *du*, isl. *þú*; *tog* for *dog*, isl. *þó*; *tessæ*, for *disse*, isl. *þessir*; samt *thagæ* for *tage*, isl. *taka*; *thil*, for *til*; *thiit* for *Tid*, isl. *tið*; *eeth*, for *et*; *sith*, for *sit*. Fremdeles *met* eller *mett*, med; *gudt*, Gud; *ieg weedt*, veed; *modt*, *flijdt*, *fredt*, *hwadt*, o. lign. Heraf fölger, at Datiderne paa *d* og *t* ej mere bestemt kunne adskilles, og at Biformerne skrives med *d* eller *th* eller *t* eller *dt*. Samme Uregelmæssighed findes i Ord paa *ld*, *nd*, *rd*, svarende til isl. *ll*, *nn*, *rð*, hvor i gammel Dansk snart *d* udelades, snart tilföjes, og snart

ombyttes med *dt;* saasom *gul* eller *guld,* isl. *gull; thiæll* eller *thiæld,* isl. *tjalð,* Telt; *oor* eller *ordh; man, mand, mandt; kan, kand, kandt,* hvoraf i Dat. *kunne* eller *kunde.* Saaledes ogsaa *mynd,* min, *hynd,* hin (R., S. 100, 52, 60), men tillige i Ord, hvor *d* aldeles intet han have at gjöre, som *hord,* Hor, isl. *hór; ffod spordh,* Fodspor, isl. *spor* (R., S. 50, 47).

166. Konsonantfordobling, som dels kan være indkommen fra Tyskland, dels fra Sverrig, er temmelig hyppig, men som oftest uden al Betydning; saasom *aff, till, eett, morgenenn, naffn, willde;* man finder endog dobbelt *ff* i Begyndelsen af Ord, som *ffra, ffod.*

At overhoved tysk Bogstaveremaade er temmelig almindelig i denne Periode, fölger ligefrem af den större Forbindelse med Tyskland. Meget almindelig bruges *ch* for *k* eller *g,* og *ck* for *k,* saasom *danmarch, dansche, och, doch; icke, sckall.* Især bruges Bogstavet *h* paa mangehaande Maader, med og uden Betydning, dels til at udtrykke en blödere Udtale af *g* og *d* (see forr. Periode, 98), dels til at udtrykke Længde ved Selvlyden, i hvilket Fald det endog sættes foran denne, som *ehn,* een; *mher,* meer; dels som en Slags Aspiration, som *heremither* (M.); *hee hwad,* ihvad; *her,* er (S. K.); dels til at adskille Stavelserne, som *israhels folk.*

Overhoved sukker den gl. d. Retskrivning især under Vægten af overflödige Bogstaver. Som Exempel paa, hvilket broget og frastödende Udseende Sproget derved har faaet, hensættes nogle faa Ord, tagne af Kristian den andens Love og af Jörgen Skodborgs Breve til denne Konge (Behrmanns Krist. d. andens Hist. 2 D. S. 96 fgg.), hvilke Breve ellers, som Behrmann bemærker, ere skrevne i et for de Tider usædvanlig rent Sprog og en behagelig Stil: *førendt,* förend, *siidhen,* siden, *guoodh,* god, *gauffue,* Gave, *falschheedt,* Falskhed; *thiidt,* did, *liiffstidt,* Livstid, *allthiidt,* altid, *offuergiffue,*

overgive. Men iövrigt bemærkes, at der i det fölgende ved Ords Anförelse ej tages Hensyn til deres meget forskjellige Skrivemaade, hvilket maatte fordre en stor Mængde Anförelser af samme Ord, og vilde være ligesaa byrdefuldt, som unyttigt; Ordene anföres derfor enten saaledes, som de ere fundne, eller som de komme Udtalen nærmest.

167. Bogstavovergange. Med Medlydssystemet er i denne Periode foregaaet en betydelig Omvæltning. *Stamsprogets haarde Medlyde* imellem to Selvlyde og i Enden af Ordet *ere gaaede over til de beslægtede blöde*, altsaa *p* til *b*, *t* til *d (dh)*, *k* til *g (gh)*; saasom *løbe*, *drab*; *ladhe*, *loodh*; *righe*, *iegh*, i forrige Periode *løpæ*, *drap*, *latæ*, o. s. v. Men da denne Overgang er skeet gradvis, saa finder man i de ældste Skrifter, især i Lovene, en Blanding af begge Former, saasom baade *drap* og *drab*, o. s. v.; imidlertid blive de blöde Former stedse mere og mere de herskende.

Noget senere er denne Overgang skeet foran en anden haard Medlyd, især foran *t*, eller i Ord som *slækt*, *fruct*, *mechtig*, *klocth* (Fk. *klogh*), *skaptæ*, *støpte*, *slitnæ*, o. desl.

Naar *t* stod foran *n*, er det enten gaaet over til *d*, eller den nu brugelige Omsætning er foregaaet, som *bodnen*, Bunden, isl. *botn*; *wadn* eller *wandh*, Vand, isl. *vatn*.

168. Derimod ere de blöde Medlyde *g* og *d* beholdte, i det mindste i det reneste Sprog, og især efter de blöde Selvlyde, ogsaa hvor de i nuv. D. ere gaaede over til *j* eller *v*, eller rent

bortfaldne; gammel Dansk ligger altsaa i denne Henseende temmelig nær ved nuværende Svensk.

Exempler: *g* er saaledes beholdt i *bøgher*, Böger; *øghen, øgne,* Öjne, sv. *ögon; høg,* höj, sv. *hög; forhøge*, forhöje, *høgbyrdig*, höjbyrdig; *fornøget*, fornöjet, sv. *förnögd, förnöjd; plæghe*, pleje, sv. *pläga; seghle,* sejle, sv. *segla; besegle*, forsejgle, sv. *besegla; sagne,* savne, sv. *sakna; mugelig,* mulig; *dughe,* at due, sv. *duga; tijge,* tie, sv. *tiga; hugh,* Hu, sv. *håg,* o. s. v. Ligeledes er *g* beholdt foran *d*, som *sagde,* sagde; *dygd,* Dyd, sv. *dygd; frygd,* Fryd, sv. *frögd.* Paa samme Maade er *d* beholdt i Ord som *mødhæ,* Möje, sv. *möda; wædher*, Vejr, sv. *väder; bedlæ*, Bejlere; *tidær, tidæst,* tiere, tiest, sv. *tidast; bidhe,* bie, sv. *bida; skode* eller *skudhe* (P. L. Nr. 277), skue, o. lign.

Hos de selvsamme Forfattere, som bruge de nysnævnte Former, finder man dog ogsaa Overgangen fra *g* til *j* eller *v* (*ffu*); Hr. Mikkel f. E. skriver sædvanlig *daghæ* og rimer det paa *i laghæ,* i Lave, eller lignende, men naar han behöver et Rim paa Ordet Pave, saa tager han heller ikke i Betænkning, at bruge *daffuæ*. Hyppigere findes Overgangen hos andre Skribenter, som have optaget mere af Almuens Udtale; til Bevis maa tjene fölgende Exempler, tagne af forskjellige Skrifter: *sæyæ,* sige, *eyæn,* egen, *fylyæs*, fölges, *sæyær,* Sejer, *reynerethe,* regnerede, regjerede, *almowæ,* Almue, *slowæ,* sloge (af E. K.); *møieligt,* muligt, *behaffue,* behage (af F. V.); *law,* lav, isl. *lågr*, *draffwe*, drage (af P. L.); *bieryæ,* Bjærge, *heliæ,* Navnet Helge, *daw,* Dag, *lawt,* lagt, *skowen,* Skoven, *swaffuer,* Svoger, *en høw,* en Höj (R.), *høwe,* höje (Bibelov.), *et Øwe,* Flt. *øwen,* Öje (R., P. L. og Bibelov.), *ladhe seg nøffuæ,* lade sig nöje, *faldhe til føffuæ,* falde til Föje (R.) De sidst anförte Former höre vel nærmest til den jyske Dialekt, men maa dog have været temmelig almindelige i de andre

Provinser, da de ogsaa forekomme hos Peder Laale, og Peder Syv i sin Sprogkunst (S. 34) ved Siden af *lyver*, for *ljuger*, ogsaa anförer *Lövn* for *Lögn* og „*lög*, vulgo *löv*, *flöy*, vulgo *flöv*" (jf. Gerners Epitome, S. 27). Ombytningen af *i* og *g* findes ogsaa i Oldsassisk, som *sait*, siger, for *sägt*, o. lign.

I det mindre korrekte Sprog er ogsaa *g* og *d* bortfaldne i Midten og Enden af Ord, som *fluæ*, flyve, *tiæ*, tie, *siæ*, sige, *sade*, sagde, *ladhe*, lagde (sv. *sade*, *lade*); *krij*, Krig, *slo*, slog, *rw*, Rug, *hw*, Hu; *byræ*, Byrde, *sien*, siden (R.); *gioræ*, gjorde, *toræ*, turde (Haandskr. om danske Konger); tildels findes saadanne Former endnu i Dansk og Svensk; tillige kan jævnföres plattysk *ere* for *Erde*, *waren* for *warden*, o. desl. (see Richeys Idioticon S. 391).

169. Formedelst den stærke Rystelse, Medlydssystemet har lidt, ere ogsaa andre Medlyde ombyttede eller bortfaldne; saasom *b* ombyttet med *f* eller *v*: *skieffne*, Skæbne, *roffthe*, raabte, *løffuer*, löber (R.); *roff*, Raab, *hoff*, Haab, *skoff*, for *skob*, skabte (S. K.), t. *Ruf*, *Hoffnung*, *schuf*; *f* ombyttet med *k* eller *g*: *stikt*, Stift, *stigte*, stifte, *lucthen* (Haandskr. om Fugle og Dyr), Luften, isl. *lopt*; *f* gaaet over til *t* i *hwstrwe*; *v* udeladt i *hal*, *halt*, halv, halvt; *k* i *ælstæ*, elskede, *falst*, falskt, *tyssland*, Tyskland. o. desl.

170. Foran de ubetonede Endelser er *j* bortfaldet eller beholdt, som det synes, aldeles i Fleng, saasom *kirkie*, Kirke, *wilie*, Villie, *skilie*, skille, *dylie*, dölge; eller *kirke*, *hænge*, *fræmme*, *sælæ*, sælge, *wæræ*, Værge.

I Ordets Hovedstavelse findes især i den jyske Dialekt, dog ogsaa i andre Skrifter, *j* og *v* indskudte, saasom *dieris*, deres, *dielle*, isl. *deila* (Sk. L.); *hwos*, hos, *gwozs*, Gods (R. S.); *myeen*, mener (M.); *gwod*, god

(Krist. d. andens Love); *woss*, os (R.) Undertiden er ogsaa *v* sammensmeltet med den fölgende Selvlyd, som *swå* eller *saa*, *swådan* eller *sodan*, *hworth* eller *hwrth*, hvorhen, *hwrwell*, Navnet Hvirvel (R.), *sømme* (P. L.), svömme, sv. *simma*.

171. Medlydsfordoblingen imellem Selvlyde er vel langt hyppigere, end i forrige Periode, men dog endnu langt fra at være almindelig.

Man finder endnu *dømæ*, dömme, *hemelen*, Himmelen, *sckyne*, skinne, *bøner*, Bönner, *sckiøne*, skjönne, *i gienom*, igjennem, *bulen*, bullen, *wi schule*, *wele*, skulle, ville, *seeker*, sikker, *swerige*, Sverrig, o. desl. Men formedelst Gjæringen hersker ogsaa i dette Tilfælde megen Forskjellighed; enkelt Konsonant staaer ogsaa, hvor Stamsproget har dobbelt, og omvendt, som *hwge* for *hugge*, *støre* for *stőrre*; *læsser* for *læser*.

172. Forandringerne ved Selvlydssystemet ere mindre vigtige, og vise sig især i en bestandig Vaklen imellem beslægtede Selvlyde.

Som Endevokal bruges *æ* eller *e* eller *i*, saasom i Endelserne *æs*, *es*, *is*; *æt*, *et*, *it*, og alle lign. Hos de senere Skribenter er dog *e* allerede det sædvanligste.

Som Hovedvokal ombyttes *a* og *aa* i Ord, hvor det oprindelige *a* senere igjen er blevet herskende, som *hwot*, hvad, *vor*, *vaar*, var, hvilket er den sædvanlige Form af dette Ord, endog hos K. P.; denne Udtale er rimeligvis en Virkning af Svensken, maaskee ogsaa af Oldsassisk, som *monge*, sv. *månge*; *thaa*, sv. *då*, olds. *do*, o. lign. Fremdeles ombyttes *e* og *i*, som *til* og *tel*, *wilde* og *welde*, *mig* og *meg*, *fæk*, *fek* og *fik*, *Kleppe*, Klippe, *eeldh* og *ildh*, *sef*, isl. *sef*, Siv (R., S. 99); *e* og *ø* og *u*, som *gem*, *gøm*, Agt, olds. *göm*, *nødh*, ned, *thum*, dem; *i* og *u*, *hertig*, Hertug; *ø* og *u*, som *gønst*, Gunst, *følde* for *fulde*, fulgte; *ø* og *y*, som *løcke*,

Lykke, *løst*, Lyst; o. s. v. *Ju* (af isl. *jó*) findes endnu, som *syun*, Syn; *skyude*, skyde.

Tvelyden *ej* er, formodentlig fordi den i tyske Sprogarter er saa almindelig, i enkelte Ord kommen tilbage, saasom *keyse*, ellers *kese*, vælge; *reyse*, ellers *rese*, rejse op; ligesaa er den optaget i Afledsendelsen *heyt* for *hed*, som *hastigheyt*. I den jyske Dialekt sættes ogsaa Tvelyden *ou* for *o*, som *nabou*, Nabo, isl. *nábúi*.

173. Udvidelser, Sammentrækninger og Afkortninger i Enden af Ordet findes som i forrige Periode, og i enkelte Skrifter endog langt hyppigere.

Udvidelse ved at indskyde et ubetonet *e* i Ordets Slutning findes især i jyske Skrifter; f. E. *thegæn*, Tegn (E. K.), *søffen*, Sövn, *hælledhe*, Helt, *borig*, Borg (R.), *handele*, handle, *tollef*, tolv, *siellef*, selv (R. S.) Denne Egenhed har hjemme i Angels. (see Rasks Angels. Sprogl. S. 14 överst) og i Oldsass.

Sammentrækning samt Bortkastelse af det tonelöse *e*, hvilken sidste Afkortelse ej er usædvanlig i Frisisk (Rasks Fris. Sprogl. §. 22), findes som i forrige Periode (see 102).

I Slutningen af Navneord, især paa *ing*, samt Tillægsord, findes ej sjælden tilföjet *e*; som *skellig bewisninge*, *bygninge*, *een ynkelige historie aff en fortabede siel*, *ingen fremmede kremmere* i Ent., *ith* (et) *merkelige prelatedom*. Disse, i de nordiske Sprog ganske usædvanlige Former maa formodentlig ligeledes forklares af de nordtyske Dialekter, som Frisisk (Rasks Fris. Sprogl. §. 49) og Oldsassisk, f. E. olds. *hopeninge*, t. Hoffnung, *bäteringe*, t. Besserung, *drovnisse*, t. Betrübniss, *raste*, t. Rast; og Till. *blide*, glad, *hehre*, t. hehr (hvoraf ogsaa vort *Herre*), o. lign. (jf. om Till. Grimms Deutsche Gramm. 1 D. S. 731).

Med disse Former paa *e*, der i Olds. ogsaa lægges til Smaaord, som *butene* for *buten*, uden, *derre* for *dár*,

der (Der Laien Doctrinal, udg. af Scheller), kan man ogsaa sammenligne den besynderlige, fra Svensken indkomne Form af Forholdsordet *paa*, som findes i Haandskr. om danske Konger og Fugles og Dyrs Natur, saasom: *at stoo ponnæ gadhen; panne* (d. e. pånne) *hwer quist; uth ponnæ gulith*, ud paa Gulvet; *ponnæ theræ rygh*, paa deres Ryg; Vestgöterne sige nemlig *sena, häna, däna* for sv. *sen, hän, dän* eller *därhän*, siden, heden, deden. (Hof, Dial. Vestrogoth. S. 62).

174. Ved at betragte foregaaende Fremstilling af Bogstavovergangene, vil man finde, at det danske Selvlydssystem er blevet, om jeg saa kan kalde det, mattere, end Stamsprogets, især formedelst den hyppige Overgang til det klanglöse *e*; men fornemmelig har Medlydssystemet erholdt en paafaldende Blödhed. I Nabosprogene söger man forgæves Grunden til denne Forandring. I Svensk, og ligeledes i Plattysk, findes flere stærkttonende Selvlyde, som igjen medföre en distinktere Udtale. I förstnævnte Sprog ere ligeledes de haarde Medlyde paa deres behörige Steder beholdte, og hvis nogen Forandring heri er skeet, da bestaaer den kun i, at nogle enkelte Ord med blöde Selvlyde (f. E. *bagare*, men *at baka*) ere fra Dansken, blot mekanisk, optagne i samme. I Stamsproget er Overgangen vel allerede begyndt, som sees af lat. *pater*, isl. *faðir; frater*, *bróðir; taceo* (takeo), *þegi*, o. lign., og det er i denne Henseende blödere end Höjtysk; men Oldtidens Djærvhed tillod ikke denne Overgang at gribe videre om sig. Plattysk har, i Modsætning af

Höjtysk, i Begyndelsen af Ord og imellem to Selvlyde ofte de blöde Medlyde tilfælles med de nordiske Sprog, saasom isl. *dagr*, Dag, platt. *Dag*, t. *Tag; djúpr*, dyb, *deep*, *tief; bjóða*, byde, *beden*, *bieten; stríða*, stride, *stryden*, *streiten*, o. s. v.; men det har ogsaa, hvor Isl. har haarde, beholdt disse, saasom isl. *djúpr*, dyb, platt. *deep* og ligesaa Endelsen *skapr*, skab, *schop; ek*, jeg, *ick* og Endelsen *líkr*, lig, *lick; mæta*, möde, *möten*, o. lign. Da vi altsaa ikke kunne söge Aarsagen til den store Forandring, Medlydene i gammel Dansk have lidt, udenfor Danmark, saa maa den ligge i selve Sprogets bestandig större og stærkere Overgang til Blödhed, og hertil kan der igjen næppe angives nogen anden Grund end Folkets, især Almuens, undertrykte og forkuede Forfatning, hvilken tildels allerede forhen er skildret. Denne Bekjendelse er i Sandhed tung for enhver, hvis Sjæl med Henrykkelse dvæler ved Fædrenes Minder, men den er sand; forgæves staaer Hykleren frem for Tronen, for at prise Folkets bestandige Djærvhed; hans egen Tale, hele Folkets Tungemaal vidner imod ham.

175. Efter at Retskrivningen og Bogstavovergangene noget udförligere ere afhandlede, kan Formlæren i denne Periode betragtes i en mere almindelig Oversigt; Opstillingen af flere enkelte Former findes i forrige Periode, ved hvis Hjælp det som i gammel Dansk maatte forekomme den nydanske Læser uforstaaeligt, lette-

lig vil kunne forklares; hvad der altsaa her endnu behöver at fremstilles er den i Sproget herskende Gjæring og den deraf fremkomne Overgang til den nuværende danske Sprogform; Forfatteren nærer nemlig det Haab, at ingen herefter vil fremstille det danske Sprogs Formlære, uden at have raadfört sig med dette Afsnit, hvorved dog bemærkes, at det, naar ej tillige de foregaaende Perioder dermed sammenlignes, i flere Henseender vil være mindre tydeligt.

176. *Artiklen.* Den ubestemte Artikkel træder förste i denne Periode frem som en herskende Ordklasse, efter at have udviklet sig af Talordet *een.* Den bestemte Artikkels Oprindelse af det henvisende Stedord kan allerede sees af de forrige Perioder.

Den ubestemte Artikkels Oprindelse af Talordet er i denne Periode i Öjne faldende, da den ofte, endog sædvanligst, skrives som dette, *een* og *eet;* saasom *Alff Allingsøn wor een mektig sørøwer; hannum thätæ skam oc wanhæther at ligge døth i sæng sòm eet fæ;* efter Sammenhængen finder her aldeles intet Eftertryk Sted paa Ordene *een* og *eet,* men de ere ligefrem vor ubestemte Artikkel.

177. Navneord. *Kjönnet.* At Hank. og Hunk. endnu ikke ganske ere faldne sammen i et Fælleskjön, sees deraf, at *han* og *hun* endnu tjene til at gjentage foregaaende Ord af disse Kjön, samt af de forskjellige Endelser i Navneord med vedhængt Artikkel, i Tillægsord og Tillægsformer, nemlig *in* for Hank. og *æn*

for Hunk., hvilke Endelser kunne sammenlignes med den endnu hos Almuen sædvanlige Udtale (som *Præstin* med Næselyd, men *Konen* uden samme). Men at Kjönnene ogsaa ere stærkt paa Vej til at blandes, fremlyser deraf, at de anförte Endelser, især i de senere Skrifter, ofte anvendes urigtig; at der ved den bestemte Artikkel, naar den sættes foran, sjælden gjöres Forskjel paa Hank. og Hunk., men den hedder for begge Kjön *thæn* (forhen *thæn* og *the)*; samt deraf at Tillægsordenes Hankjönsendelse har tabt sin Betydning, saa at Till. af Hank. lægges til Navneord af Hunk., saasom *efther at werdhen* (af Hunk.) *skaffther waar* (R.)

Endelserne *in* og *æn* findes med temmelig Nöjagtighed anvendte i E. K., S. K., Haandskr. om danske Konger, o. fl., tildels ogsaa hos de sildigere Skribenter; f. E. i E. K. *konungin, grewin, ingin man, stadin* (Staden), *han word slawin, han word kallin for konungin;* derimod *iordæn, kronæn, hans eyæn søstær, hun word bygrawæn;* i S. K. *hemelin, dieffuelin* (hvilket ogsaa skrives *dieffueling,* som Udg. har anseet for en Trykfejl, men formodentlig er denne Skrivemaade kun en Bestræbelse for at udtrykke Udtalen, saaledes som den endnu lyder i Almuens Mund); derimod *fruven, sielen, werden, sijden.* I R. endes ofte Hank. paa *en* og Hunk. paa *æn,* som *høsten,* men *naturæn.* I Jærtegns Postil (Paris 1515) udtrykkes en lignende Kjönsforskjel paa Artiklen, nemlig ved *i* og *en,* saasom *i god klostermand, i anden vederstyggelig orm* (Bladet xl); men disse Former ere ogsaa blandede, man finder sammesteds ogsaa *en mand, i qvinde.*

I den jyske Dialekt synes alle tre Kjön at være

sammenfaldne, i det mindste bruges Ord, som i nærværende D. have beholdt det oprindelige Kjön, ogsaa som Fælleskjönsord, saasom *then fyrstæ, den anden och then thrydie thyngh* (R. S.) i Betydning af et Ting; *laugen, thenne laug* (Sk. S.) Lauget, dette Laug; i sidstnævnte Lovstykke staaer ogsaa *paa framguolluen*, Fremgulvet, Forstuen, *i wandenn, af wandenn*, Vandet, hvilke Former maa forklares som Lævninger af den isl. bestemte Hf. paa *-inu* (see forrige Periode, Slutningen af 113).

178. Hvad enkelte Ords Kjön angaaer, da er det i forrige Periode oplyst, at Stamsprogets Kjön foretrækkes for det nu brugelige; naar baade Isl. og Tysk have Ordet, da foretrækkes ogsaa i Almindelighed det nordiske. De Ord, som ere indkomne fra Tysken og fra andre sydlige Sprog, beholde ligeledes endnu det oprindelige Kjön. Dog er Overgangen til den nuværende Brug allerede kjendelig, dels i den herskende Ustadighed, da man i selvsamme Skrift finder samme Ord tillagt forskjellige Kjön, dels i adskillige Afledsendelsers Kjönsforandring.

Man finder endnu, som i forrige Periode, *en stedh, en syn, en skioldh, then hwide sand; et troldh, eth angher, winet, mijt wold*, Vælde, isl. *vald, thette sinde*, dennesinde; men ogsaa *thet stedh, then win*, o. desl. Det hedder hos P. L. (Nr. 179) *sijn bædh*, isl. *beðr* Pude, Leje, af Hank., t. *das Bett*. Derimod af tysk Oprindelse: *af all mijn sindh*, mit Sind, t. *der Sinn; wort læger*, vor Lejr, t. *das Lager; then skrifft som doctor Lage vdset haffuer*, det Skrift, t. *die Schrift; eet fröycken*, en Fröken, formedelst Endelsen *-chen*, o. desl. Saa og *een asen* (P. L. Nr. 94), et Asen, af lat. *asinus*, isl. *asni*, af Hank.

Exempler paa Endelser, som have forandret Kjön ere: Ord paa *-skab* ere Intetk., som *eet trot wenskob* (E. K.), *eth falst brøderskap* (R.), men de isl. paa *skapr* ere alle af Hank.; om Grunden til Kjönsforandringen see Rasks Anv. t. Isl. §. 343. Ord paa *-iske* ere Intetk., som *hwært mennischke* (M.), sv. *människa*, Hunk.; *eth harniske* (R.); de isl. paa *-eskja* ere af Hunk.; de gl. d. ere altsaa blandede med de isl. paa *-eski* af Intetk. Ord paa *dom*, med samme Betydning som *dömme*, ere Intetk., som *ith prelatedom*; de isl. paa *-dómr* ere af Hank., paa *dæmi* af Intetk., saa at ligeledes disse Endelser ere blandede, o. fl. s.

179. *Navneordenes Böjning.* Da de islandske karakteristiske Endelser for största Delen i forrige Periode vare bortfaldne og Oplösningen derved næsten fuldendt, saa maatte man i Fölge Sprogets naturlige Gang i denne Periode for Tydeligheds Skyld (4) stræbe at adskille hvad der ellers uundgaaelig maatte falde sammen. Men Hjælpemidlerne hertil vare kun faa, og Maalet kunde kun naaes ved at anvende dem paa Steder, hvor de efter Stamsprogets Natur aldeles intet havde at gjöre. Kun tvende Forholdsformer fandtes endnu i mange Tilfælde tydelig adskilte, nemlig Nf. og Ef.; disse maatte saa vidt muligt adskilles i alle Tilfælde, og Sproginstinktet anvendte til den Hensigt de tilbageblevne Kjendetegn paa disse overalt, hvor saadanne manglede. Ef. paa *s*, som fandtes i Hank. og Intetk. i Ent., udvidedes altsaa til alle Ef., og brugtes, ganske mod Stamsprogets Beskaffenhed, tillige ved Hunk. i Ent. og ved alle Ef. i Flt.

Paa lignende Maade sögte man at adskille Ent. og Flt., ved til det sidste efter Omstændighederne at tilföje *-er*, *-r* eller *-e* (jf. Rask om den d. Gr. Endelser i Skand. Lit. S. Skr. 17 B. S. 88 fgg.) Naar man anvender disse Bemærkninger paa de enkelte Tilfælde, saa har man den gl. d. Böjningsmaade udviklet for sig; kun at man tillige bemærker, at Maalet i denne Periode ingenlunde endnu er naaet, men at der hersker en bestandig Stræben derefter, og at Böjningsmaaden altsaa bestaaer af en Blanding af ældre Former og ny fremkomne, eller af ældre og nyere Dansk.

Denne Forandring kunde ej finde Sted, förend Betydningen af de gamle Endelser var glemt. Det kunde aldrig falde nogen ind at danne en Ef. som *Haands*, saalænge man var sig bevidst, at dette som et Hunkjönsord ingenlunde kunde endes paa *s*, men maatte have *æ*, *e* eller *ar*, *er*; ligesaa lidet kunde man, for at danne Flt. Ef., lægge *s* til *dere*, *begge* (deres, begges), saalænge man ej havde glemt, at disse Former virkelig allerede vare Ef. (isl. *þeirra*, *beggja*). Naar man altsaa endnu i gl. D. brugte de oprindelige Endelser, saa skede dette, da Stamsproget allerede den Gang var rykket langt ud af Sigte, ganske mekanisk, uden klar Bevidsthed om deres Betydning; omtrent ligesom vi endnu sige *allehaande Ting*, *Mandemod*, o. desl., uden at vi, efter Sprogets nuværende Indretning, kunne tænke paa, ja uden at vi, naar ej Sprogundersögelser komme os til Hjælp, kunne begribe, at vi i disse Ord benytte os af en Ef. i Ent. af Ordet *Haand*, og en Ef. i Flt. af *Mand*. Exempler kunne tages af E. K., der har mange gamle Former, endog Nf. paa *er*, som *Haddingher*,

Ringær; men denne Endelse bruges ogsaa aldeles urigtig og ligesom tankelöst i de andre Forholdsf., f. E. *han striddhæ met Syubdaghær* (Nr. 8); *aa moth Ringær* (Nr. 41); ligesaa sættes Nf. paa *i* i *Rolf Kraki* som Gf. og som Ef. (Nr. 15 og 20).

180. I Fölge det nys fremsatte kan altsaa Ent. Ef. i gl. D. dannes ved Tillæg af *s*, endog i Ord, som henhöre til de tre förste Böjningsmaader og i dem, som ere af Hunk.; dette *s* bliver tillige undertiden, efter tysk Maade, udvidet til *es;* men Forholdsmærket kan ogsaa, som i forrige Periode (105), aldeles udelades.

F. E. *hiærtes, herris, kones; Danmarks, husfrus;* udvidet *skrifftis*, Skrifts, *Danmarkis;* uden Endelse: *Waldemar søn; wæther kuning David thiit; af förste prouestiidt .begyndelse; for hans haardhed oc wantro sckyld; thin hwsfrw sørge,* din Hustrus Sorg.

Flt. Ef. dannes ligeledes overalt med tilsat *s*. Men denne Form kan ogsaa endnu endes paa *-e* af isl. *-a*, eller være lig Nf. (105), eller den er en Blanding af disse Former.

F. E. *danes, romers, wenners, menz,* eller *danæ, kuninge,* saasom *aff danæ konninghæ wildæ iegh skriffuæ; ther bleff ingen levindæ i geen af allæ kuninge slæyt; meth Thydeskæ hiælp, Frisæ land;* lig Nf. *meth Juther hiælp; kalth ær qvinner raath;* blandet *børnis* (K. P.) af ældre d. *børnæ* med tillagt *s*.

181. Ved at anvende det foran fremsatte paa Böjningsmaaderne vil man fremdeles finde, at de tre förste isl. Böjningsmaader ere faldne sammen, og saaledes udgjöre den förste Böjningsm. i nuværende Dansk, hvilken altsaa inde-

holder Ord af alle tre Kjön paa tonelöst *e*, som danne Flt. ved Tillæg af *-r*, saasom *hierter*, *herrer*, *kirker;* med andre Ord, Hunkjönsordenes Flertalsdannelse er udstrakt til begge de andre Kjön (jf. 70 og 106). Men formedelst Gjæringen kan ogsaa alle i Flt. endes paa *-e: hierte*, *herre*, *fiende*, *qvinde*, hvilket dog, som rimeligt er, sjældnere er Tilfældet ved Hunkjönsordene.

182. I fjerde Böjningsmaade, eller nuværende anden, er Flt. sædvanlig ligt Ent. Men til Enstavelsesordene kan ogsaa tilföjes *e*, saa at de gaae som Hankjönsord af næste Böjningsm.; og til Tostavelsesord paa tonelöst *e* kan ogsaa tilföjes *r*, saa at de gaae som forrige Böjningsm.

F. E. Regelmæssig efter Stamsproget: Ent. og Flt. *oordh, men, swærdh, wabæn, knæ; skib, land, blad, torn* (Taarne), *kloster* (nu paa *-e*); *hul, træ* (nu paa *-er*); *righæ, styckæ, ænde, kleynodhe, ærende, menniske* (nu paa *-r*); saa og Ent. og Flt. *altære, sacramente* (nu adskilt ved Ent. *Alter, Altere; Sakrament, Sakramenter*); saasom *mangæ skip, allæ land, tu righæ* (E. K. og R.), *fyre håffwet* (Bibelov.), *gode æble* (P. L.), *alle hul* (Hans Tausen), *hans blad skulle icke foruisne* (K. P.) Eller med *e: lande, trolle, breffue*, eller med *-r: righer, kleder*, o. s. v.

183. Hankjönsord paa en Medlyd, eller den isl. femte og sjette Böjningsm., danne i Almindelighed Flt. paa *e*, fremkommet, som forhen er viist, af de isl. Gf. i Flt. Saadanne udgjöre altsaa den nuværende tredie Böjningsm. Men nogle af disse danne ogsaa Flt. paa Endelsen

-er, der er forskjellig fra Bogstavet *-r*, med hvilken Endelse den i vore Sproglærer urigtig forblandes; dette skeer især i Ord, som i Isl. have Flt. paa *-ir;* i nogle, hvortil haves tilsvarende tyske Ord paa *-er;* i andre ved en Blanding af Kjönnene; og endelig blot efter Velklang og Analogi.

F. E. *daghe, staffue, steene, hunde, swæne*[1]), *drænge, konninghe, diæffle; klærke, nøgle, maanedhe, høwdinge, hedninge, gierninge, lemme, uwinne* eller *wenner;* samt *lodher, sedher, søner, guder* (isl. *vinir, hlutir, siðir, synir, guðir*); *preste* og *prester* (t. *Priester*); Hankjönsordene paa *ing* ere blandede med de langt talrigere Hunkjönsord med denne Endelse (isl. *ingr* og *ing*), saa at Flt. kan ogsaa hedde *høffdingher, gerninger, konningher,* sammentrukket *kongher.* (See iövrigt 108).

---

[1]) Af isl. *sveinn* dannes gl. d. *svén,* Flt. *svéne,* Svend, Svende. Dette Ord giver mig Anledning til en Bemærkning, som ej er uvigtig for den gl. Digtekunst: Rimene i gl. d. Vers ere langt nöjagtigere, end de nu forekomme os at være, da Udgiverne sjælden have taget Hensyn til den gamle Udtale; saasom i Visen om Axel Thordsen staaer

Hannem fulgte tredive Svende —
da reed den Herre allene;

her maa nödvendig læses *Svene,* som afgiver et fuldkomment Rim til *allene.* Saa og i den anden Vise om Svend Felding:

Han heder paa Svende to —
i Salen for mig indgaa;

og: det første han Jutte lille saa —
som dine Öjne skulle to;

her maa læses *tvaa,* to, og ligesaa *at thvaa,* at to, isl. *þvo;* og saaledes næsten overalt.

184. Alle Hunkjönsord, som ej endes paa tonelöst *e* (paa det stumme *e* tages her naturligvis ej Hensyn), eller den isl. syvende og ottende Böjningsm., danne, formedelst Oprindelsen af den isl. Gf., Flt. paa *-er*. Saadanne udgjöre altsaa den nuværende fjerde Böjningsm. Men adskillige kunne ogsaa danne Flt. paa *-e*, dels fordi de ere blandede med Hankjönsordene, dels formedelst det i Tysken hyppige Flertal paa *-e* (olds. *i*), dels allene efter Analogi.

F. E. *synder, ælffuær, urter, kroser, burger, grafuer,* og de sædvanlige med Omlyd *stædher, tænder, bøgher,* o. s. v.; med *-e, dele* (t. *Theile*), *burge* (olds. *burgi*), *brude* (olds. *brudi*), *grave, sogkne,* o. lign.

Enstavelsesord paa en Selvlyd faae endnu sædvanlig blot *-r*, som *raar, møør, kør.* De, som danne Flt. uden Endetillæg findes snart med, snart uden Omlyd, som Flt. *møs* (Haandskr. om danske Konger), *lus* (E. K.)

185. Denne Fremstilling af de gl. d. Böjningsmaader er her givet med nogen Udförlighed, da den indeholder Grunden til de nuværende, der ikke i vore Sproglærer nögensteds ere fremstillede efter deres Oprindelse, men dannede efter en löselig Betragtning af de forhaanden værende Ord og kun med Hensyn til praktisk Anvendelse. Den i vort Sprog opstaaede Regellöshed har, som det foregaaende viser, fornemmelig sin Grund i, at Hankjön og Hunkjön ej mere med Sikkerked kunne adskilles, saa at altsaa de til samme hörende Endelser ikke heller mere med Bestemthed kunne afsondres, samt i Indflydelsen fra det tyske Sprog,

der, uden at have forstyrret det nordiske Böjningssystem i det hele, dog har forvirret det i mange enkelte Ord.

186. Af den bestemte Form er givet en fuldstændig Udvikling i forrige Periode (111); derfor bemærkes kun, at Kjönsendelserne i Flt. ogsaa her ere blandede, og at Ef. paa *s* ligeledes anvendes overalt i Ent. og Flt.

F. E. Flt. Intetk. paa *-n*, som *righen, landen, korsen, dyren, øghen, træœn*, Rigerne, Landene, Korsene, Træerne, o. s. v. dannes ogsaa som Hankjönsord: *righene, landene*, o. s. v.; Ordet *menneske* hedder altsaa i det bestemte Flt. enten *mennisken*, hvilket vore Digtere endnu bruge, eller *menniskene*, hvilken Form i vore Sproglærer sædvanlig anföres som uregelmæssig. Sjældnere er Intetkjönsformen paa *-n* (*-en*) anvendt ved Hank. og Hunk., som *søneren, yrteren*, (Bibelov.), Sönnerne, Urterne.

Ef. i Ent. er ved Intetk. og Hank. som i forrige Periode, som *hiartens, righens, ordhens*, Hjærtets, Rigets, Ordets; *liffsens*, Livets, *leghomsens*, Legemets; og da den gamle Hunkjönsendelse er tabt, saa er tillige Hankjönsendelsen anvendt ved Hunkjönsord, som *naturens* (for *naturenne*), *syndsens*, Syndens, *wærdsens*, Verdens. Flt. Ef. tager ligeledes overalt *s* til Nf., som *menniskens, børnens, breffuenes, greffuernes.*

187. Lævningerne af det gamle Sprog ere ligeledes de samme, som de forhen forklarede (112-113), saasom *Harald Hildertand, Fruer closter, Ribær marketh, Ringstædæ closter* (hvoraf nu ved Tabet af Endelsen *Ringsted Kloster*), *kome til syne, geffue seg til frethe, fare til Romæ, til sænge*, til Sengs, *til stede*, tilstede; *taghe af daghe, wære i wone*, ivænte, af isl. *von, stunne* eller oftere *stundum.* Adskillige saadanne ere nu tillige frem-

komne af det tyske Sprog, saasom *til lande* (nordisk *til Lands*), platt. *te lande.*

188. Ved **Tillægsord** og **Stedord** findes de forhen fremsatte Former (114 fgg.) kun med de behörige Bogstavovergange, som fölge af denne Periode; men saadanne ere tillige, ligesom ved Navneordene, blandede med senere.

Tillægsord og Tillægsformer have endnu Hankjönsendelsen *er*, som *klogher, ondher, wredher; skapter, dømder, kesther*, men den er brugt uden klar Bevidsthed (jf. 179), thi den anvendes ikke blot som Nf. men ogsaa i de andre Forhold, og det ikke een, men utallige Gange, f. E. *hwilcken then anden først dødher saa* (R., S. 12), efter den grammatikalske Sammenhæng, som er lige det modsatte af Meningen, *hvilken der död först saae den anden; han holt megh for en wiser mandh; wanarth haffwer een longher stærth; meth wreder hw.*

Tillægsord paa en Selvlyd tage *t* til i Intetk., som *tro, trot; bluu, bluut.* Saa og *gladh*, Intetk. *glath* (R., S. 11, hvor det rimer paa *Skat*), hos Pontoppidan endnu *gladt.*

Intetk. i Flt. findes endnu af og til i sin ældre Form saasom *all dyr*, men sædvanlig endes alle tre Kjön, ligesom i det tyske Sprog, paa *e.*

Ef. findes med og uden *s*, saasom *min* eller *mins, henne* eller *hennes, wore* eller *wores* (Flt. Ef. af *jeg*, f. E. *hwer wore*, hver af os), *ethræ, ether* og *ethers, there* og *theres.*

Af Stedordene findes adskillige ældre Former, saasom *han* som Gf. *ther sielen hun er skild vid han* (S. K.); Hf. i Intetk. *thi* temmelig ofte, f. E. *af alle thij*, isl. *öllu þvi; thi bædre, thi wer*, desbedre, desværre; saa og i Stedordet *theligh* (ældre d. *thylik*), deslige.

Sjældnere ere Former som disse: *alle the i wore* (Ent. Gf. i Hunk. isl. *vora*) *thieniste gaa; han satte teg af thine* (dit, Ent. Hf. i Intetk. isl. *þinu*) *høgesede* (S. K.) Ef. findes ogsaa enestaaende, som *om han kan faa thes æffne* (Evne dertil); *gud haffue thes loff oc ære* (Ære derfor).

189. Talordene ere næsten kun i Retskrivningen forskjellige fra de nuværende; dog maa bemærkes, at Intetkjön og Fælleskjön endnu adskilles i de tre förste Talord, som i forrige Periode; derimod ere disse Talords Ef., saasom *twegiæs winbær clasæs bindelse* (Bibelov.), *innen trygge solemercke* (Kristoffer af Bayerns Stadsret for Kjöbenhavn), temmelig sjældne; *begge* bruges ogsaa allerede nu som Nf. Udtalen af *siw* kan være tvivlsom, om det skal læses *sju* eller *siv*, syv, derfor anmærkes, at det i R. (S. 61. 83) bruges som Rim paa *blu* og *hu.*

I Slutningen af den stokholmske Eriks Krönnike regnes efter Tiere, saasom *treti, fireti, fæmti;* i R. og Bibelov. efter Snese, ligesom nu, saasom *halffiærdæsinnetyve, halvfæmtesinnetyve,* hvorved tillige Almuens Tællemaade ogsaa stundum anvendes, som *fiorthen oc tywe aar* 34, *thrættæn aar oc tywe,* 33.

Ved Ordenstallene lægges undertiden Endelsen til det mindre Tal, saasom *thæn syvenne ok tyve* (Haandskr. om Fugle og Dyr), eller til begge, som *then sywendhe ok tywendhe* eller *den sywendhe til tywendhe* (Bibelov.)

190. Gjerningsordene. Periodens Kjendetegn, ældre Former med adskillige Overgange til de nærværende, findes ogsaa ved disse.

Til 2 Person paa *t* er nu ogsaa indkommen fra Tysken Endelsen paa *st,* saasom i Nutiden *thu est* (isl. *ert*), *thu west,* veed, og *estu,*

wedstu; i Datiden ofte, saasom *thu bøst*, böd, *slost*, slog, *oost*, aad, *lost*, lod, *drogst*, *komst*.

191. Lideformen paa *s* er næsten lige saa almindelig som i nuværende Dansk; man finder ogsaa denne, men sjældnere, med det oprindelige *st* (for *sc*), som *der fantest*, fandtes.

Den handl. Lidef. (Deponens) paa *-s* er endnu ganske almindelig; saasom *meg hobes*, jeg haaber; *thu tørst ey hobes oppaa thine frændær; stæder oc land the reddes teg;* i *Skaane oc gødeland settis the*, nedsatte de sig. Ligesaa ved Tillægsf. paa *-ende: eet hondæ folk kallindæs Danatti*, som kalde sig. (Jf. Junge om den nordsjæll. Almue, S. 137). Men istedenfor denne Form bruges ogsaa tilbagevisende Stedord; saasom *han bydrøfthæ seg*, blev bedrövet; *ieg frychter mig*, jeg frygter, t. *ich fürchte mich*.

192. Den betingende og befalende Maade er af samme Beskaffenhed, som i forrige Periode; Datidens beting. M. altsaa endnu ganske almindelig, f. E. *wore ey laaw i landhe, thaa toghe hwer som finghe; thet wore* (vilde være) *een godh tiwæ* (isl. tjúga, Hötyve), *haffde hun two grenæ*.

193. Da Böjningsmaadernes Kjendetegn forhen fuldstændig ere fremstillede, saa meddeles her kun til Sammenligning med nuværende Dansk en Del Exempler og nogle Bemærkninger, hvortil disse kunne give Anledning.

Förste Böjningsmaade.

Förste Klasse.

Tabe, skabe, budhe (befale), *lowe, tale, befale, kalle, anname, vene* (klage), *ære, begere, sware, beware* (sig med), *kaare, fægne* (favne), *awendhe* (misunde), *girnæs* (begjere), *gælnæs* (blive galen), *hedre, undre, saune* (samle), *aule, fange, stikte* (stifte), *iorthe, krøsme* (salve), *trødhme* (opsvulme), *ynke, dyrke, nalke* (komme nær), *qweghne* (oplive), *fækte, wonske* (mangle), og lignende paa *me, ne, ke, le, re, se, ske, te,* samt de paa *ere; bruge, duge* (due), *trwe* (d. e. *truve,* true, isl. *þrúga*), *bwe* (bukke).

Anden Klasse.

Støpæ, købe, døbe, øke, søke; lede, sprede, lide, splidhe (splitte), *stride, raade, rædes* (frygte), *lyde ath* (adlyde), *nøde, møde, fødhe, wede* (isl. *veita*); *lege, behage, blyghes* (blues), *tæwe* (smage), *lewe, røve, have* (Dat. *haudhe, hafde, hagde, hade*), *bygge; plege* eller *pleye, neye, leye, wighe* eller *wie, tige* eller *tie; dele, skile* (skille, forstaae), *taale, skiule, døme, gløme, forsøme, gøme, ryme* (römme), *skæmme* (beskæmme), *mene, thiæne, ræne* (beröve), *wæne* (mene), *pine, døne* (lugte), *løne* (lönne), *ware ath, spare, styre, kære* (klage), *føre, høre, hænge, trænge, twinge, segle, heffne, syrge, ærffue, forderve; kese* eller *keyse, rese* eller *reyse, wise, lyse, læse, løse;* med Dat. lig Nf. *sende* (Dat. *sende* for *sendde*), *vende, kende, kynde* (forkynde), *myrde, løfte, ælte* (drive), *hente, vente, styrte, kaste, feste, miste, løste* (lyste), *røste* (ryste), *trøste, afslætte* (udslette), *skiøtte, iætte* (forjætte, Dat. *iættede* og *iætte*), *nete* (nægte, Dat. *nethade* og *nete*); Enstavelsesord paa en Selvlyd: *ske, te, spe* (spotte), *fri* (befrie), *kri* (krige), *fly, sy, bo, to, gro, tro, naa, forsmaa, læ* (laane ud), *dø, strø, gø.*

Tredie Klasse.

Med *æ* til *a* eller *aa: lægge* (*lagde*), *sætte* (*sætte*

og *satte*), *kræve* (*kraffde*), *række* (*rakthe*); *dwælie* (*dwalde* og *dwolde*), *tælle* (*taldhe* og *toldhe*), *sælie* (*soldhe*), *kvæle* (*kvolde*), *werie* (*wordhe*); omvendt *traade*, træde (*tredde*, *trodh*), *woxe*, (*wæxste*, *woxet*). Med *i* til *a*: *sige* (*sagde*), *tige* (*tagde*). Med *y* og *ø* til *u*: *spørge* (*spurde*), *smørie*, *byrie* (begynde), *hylie*, *dylie*, *fylge* (*fulde*); *gøre* (Nut. *gør* og *gører*, isl. *gjörir*) har sædvanlig *giordhe*; *tykkie* har *thaate*, *tøttæ* og *tykte*.

De i Nutiden afvigende som i forrige Periode: *wille*, *skulle*, *kunne*, *unde* (*and*), *muge* eller *mue* (*maa*, Flt. *muge*, *mue*), *eighe* (*eigher*, Flt. *eighe*, eller *aa*, Flt. *owe*[1]), *wide* (*wed*, Flt. *wide* og *wede*, Dat. *wiste*, *weste*, olds. *wiste*), *thorffue* (*thørff*, Flt. *thørwe*, Dat. *thørthe*, endnu forskjelligt fra *tøre*, *tor* eller *taar*, *tordhe*; i Nutiden findes dog stundum *tør* for *thørff*, hvorved altsaa Forblandingen af disse tvende Ord allerede er begyndt.

194. *Anden Böjningsmaade.*

Förste Klasse.

Brænnæ eller *brændæ* (Dat. *bran*, *brandh*, *brendh*, *brande*, *brænde*), *finne* eller *finde* (*fan*, *fandh*, *fanth*, Flt. *funne*, *fundhe*) o. s. v., *helpe*, *hielpe* (*halp*, *hialp*, Flt. *hulpe*) o. s. v., *springe* (*sprang*, *sprong*, Flt. *sprunge*), *stinge* (*stak*, Flt. *stunge*); *worde* (*word*, *wordet*, eller *wortte*, *wort*).

Anden Klasse.

Dræbe (Dat. *drab*, *drob*, og *dræpte*), *bære* (*bar*, *baar*), o. s. v., *ligge* (*laa*, Flt. *laage*), *tigge* (bede om, R., *thaa*, Flt. *thaage*, E. K.), *see* (*saa*, Flt. *saage*), *freghne* (*fraa*); *wære* eller *ware*, Nut. *ær*, 2 Pers. *æst*, Flt. *æræ*; Dat. *war*, *waar*, 2 Pers. *wast*, Flt. *ware*, *waare*; Bif. *waret*, *wæret*; önsk. M. *wære!* sjælden *se!* befal. M. *war*, *wær!* Flt. *wærer!* Uden Vokalforandring *sowe*, *komme* (Dat. *kom*, Flt. *kome*).

[1]) Denne Form er enten Nf. eller Nut. Flt, lig *mue*, der ogsaa skrives *mowe*, men ikke Datid (R. Vers 2368).

Tredie Klasse.

Lide (Dat. *led* og *lidde*), *bidhe* (bie, *bedh* og *bidde*), *bidhe* (bide, *bet*), *bliffue*, *skriffue*, *driffue*, *swighe*, o. lign., *trine*.

Fjerde Klasse.

Falle (Dat. *fiæl*, *fiøl*, *fiøld*, *fal*, *fald*, Flt. *fulde*, i den stokh. E. K. *fiøtle*), *holde* (*hiælt*, *hiolt*, *hølt*, *holt*, Flt. *hiulde*, *hølde*, *holde*), *gaa*, *gange* og *gonge* (*gik*, Flt. *ginge*, Bif. *ganget*, *gonget*, *gaaet*, *gaadh*). Uden Vokalforandring *græde* (*græd*, *grædet*).

Femte Klasse.

Dat. Flt. faaer baade *u* og *ø*: *flydhe* (*flødh*, Flt. *fludhe* og *fløðhe*; *flaadhet*), *brydhe* (*brødh*; *brudhet*, *brødhet*, *brot*, *brøt*, *brut*), *liuge*, *lywe* (*løgh*), *flyve* (*fløgh*), *syde* (*sødh*), *tydhe* (tude, P. L. Nr. 160, *thød*, R., S. 104), o. s. v.

Sjette Klasse.

Skabe (Dat. *skob* og *skapte*), *dø* (*do* og *døthe*), *slage*, *slaa* (*slog*, *slo*), *taghe* (*togh*, *to*), *lee* (*loo*), *staa*, *stande*, *stonde* (*stodh*; *standet*, *stodh*), *lade*, *befale*, *gale*, *fare*, *swæriæ*, *wæwe*, o. s. v., *hugge* (*hug*, *høg*).

195. Skjönt der, som det foregaaende viser, findes mange gamle Former, er Tilnærmelse til de nu brugelige i adskillige Tilfælde kjendelig, saasom *fiæl*, *fald*, faldt (sv. *föll*); *brudhet* og *brut*, brudt; *ædhet*, ogsaa *ædt*.

Ligheden med Svensk viser sig ikke blot i Selvlydene i enkelte Ord, som *vare*, *waret*, være, været, sv. *vara*, *varit*; *gonget*, *gaad*, sv. *gånget*, *gått*, men ogsaa i enkelte Ords dobbelte Former, som *drab* og *dræpte*, sv. *drap* og *dräpte*; *do* og *døthe*, sv. *dog* og *dödde*; og endelig især i hele Klassers Böjningsmaade, nemlig de som have *g*, *j*, *i* til Kjendebogstav, saasom *pleye*, *pleyde*, *pleyd*; *neye*, *neyde*, *neyd*; *wie*, *wijde*, *wijd*, lig sv. *plöja*, *plöjde*, *plöjd*; de som have *nd* til Kjendebogstav, som *sende*,

Dat. *sende*, s. *sända*, *sände*, og de övrige, som have Dat. lig Nf. *fæste*, *fæste*, *fæst*, sv. *fästa*, *fäste*, *fäst* eller *fästade*, *fästat*; alle saadanne ere i nuværende Dansk, og af og til allerede i gammel Dansk, formedelst Tydelighedsprincippet, gaaede over til förste Klasse (*fæstede*, *fæstet*); i gammel Dansk ere dog de kortere Former endnu de sædvanlige, og saadanne ere naturligvis ingenlunde, som baade danske og svenske Forfattere have antaget, en Sammentrækning eller Forkortelse af de nu brugelige, da Sproget ikke har udviklet sig af nuværende Dansk og tilbage, men af Stamsproget og fremad. Fornemmelig er endelig Ligheden med Svensk paafaldende i Enstavelsesordene (1 Böjn. 2 Klasse), som aldeles fölge den svenske Böjningsmaade, og afvige baade fra Islandsk og nuværende Dansk, saasom *spe*, *spede*, *sped*, isl. *spea*, *-aði*, *-at*; *fri*, *fride*, *frid*, isl. *fria*, *-aði*, *-at*; *gro*, *grode*, *grod*, isl. *gróa*, *greri*, *gróað*; *bo*, *bode*, *bod*, isl. *búa*, *bjó*, *búað*.

I Almindelighed hersker der stor Vaklen imellem tyske og nordiske Former, men de sidste have dog sædvanlig faaet Overhaand; saasom *raaber*, *raabede*, *raabet* eller *raabte*, *raabt*, isl. *hrópa*, *-aði*, *-at* eller *æpa*, *æpti*, *æpt*, t. *rufen*, *rief*, *gerufen*; *fikte*, *fiktede*, *fiktet*, isl. *fikta*, *-aði*, *-at*, t. *fechten*, *focht*, *gefochten*, i begge disse have vi ogsaa endnu de nordiske Former; *twinge*, *twingede* eller *twingde*, isl. *þvinga*, *-aði*, t. *zwingen*, *zwang*; *stride*, *stridde*, isl. *striða*, *striddi*, t. *streiten*, *stritt*; i disse have vi nu optaget de tyske Datider *tvang*, *stred*, sv. *stridde*, *tvang* eller *tvingade*.

Overhoved har Analogi, Stræben efter Tydelighed, vel ogsaa blot Velklang, haft megen Indflydelse paa Böjningen, og derved banet Overgangen til nuværende Dansk. Især finder hyppig Overgang Sted imellem förste Böjningsmaades förste og anden Klasse, og fra anden Böjningsmaade til förste Böjningsmaade. Saasom fra

1 Böjn. förste Klasse til anden *tabede* eller *tapte*, *skabede* eller *skapte*, *talede* eller *talde*, isl. *tapaði*, *skapaði*, *talaði*; *kastede*, *kastet* eller *kaste*, *kast*, lig *fæste*, *fæst*; isl. *kastaði*, *kastat*;

fra sammes anden Klasse til förste *dugde* eller *dugede*, isl. *dugði*; *leffde* eller *lewede*, isl. *lifði*, *heffnde* eller *heffnede*, isl. *hefndi*; *seglde* eller *seglede*, isl. *sigldi*, nuv. *duede*, *levede*, *hævnede*, *sejlede*;

fra anden Böjningsmaade til förste *legthe*, isl. *lèk*; *økte*. isl. *jók*; *raadde*, isl. *rèd*; *led* eller *lidde*, isl. *leið*; *wæxte*, voxte, isl. *óx*; *læste*, isl. *las*; *tredde*, traadte, isl. *trað*, o. lign.

196. **Orddannelsen.** Ved ingen af Sproglærens Afdelinger findes der flere Beviser paa den herskende Gjæring end ved denne. Da flere tyske Forstavelser og Endelser blandede sig med de gamle, og disses Betydning ved Tidens Længde og Sprogets Forfald var fordunklet, saa vidste man ej mere med nogen Sikkerhed at anvende hver Endelse paa sit Sted; forlegen for at udtrykke Tanken, dannede man Ordet snart efter Islandsken eller gammel Brug, snart efter Tysken, snart endelig efter Latinen, f. E. *atheffd*, Opförsel, af isl. *at hefjast at*; *wonsæmiæ*, Uenighed, af isl. *van* og *semja*; *følæ*, Fölelse, platt. *volen*; *gyre*, Begjerlighed, t. *Gier*, olds. *gäre*; *døfwelse*, Daab, platt. *dæpsel*; *twiwelmøth*, Zweifelmuth; *forgongæskullendhe*, lat. periturus; *sambløeselig*, lat. conflatilis (jf. Bibelov. Fort. S. IX). Der behövedes en lang Tid og Uddannelse af Sproget, förend denne Gjæring satte sig, saa at hver Form kom til at medföre

sit Begreb; og det er derfor hel naturligt, at Ordenes Dannelse og Anvendelse ofte er ganske forskjellig fra den, de siden have erholdt i det nydanske Sprog; saasom gl. d. *effterkominde* hedder nu Efterkommer, *effterligendhe* Billede, *schickelse* Forordning eller Anordning, *kænnælsæ* Kundskab, *forrædelse*, Forræderi, *segling*, Sejlads, *vantro*, Mistro, *fructsomelig*, frugtbar, *forstaa* (R., S. 4) bruges for forestaae, *begribe* for gribe, som *om nogher begriber nogher man enæ met sin husfru* (Knuds Gildeskraa), o. s. fl.

Vokalovergangene ere de sædvanlige; saasom *fram*, *at fræmmæ*; *lås*, *at læsæ*, laase; *håd*, *at forhæde*, isl. *háð*, *at hæða*; *hob*, *at høppes*, Hob, hyppes; *rum*, *at ryme*, Rum, römme, o. s. v.

197. De gamle Forstavelser forekomme endnu, som *u*, *mis* eller *mees*, *wan* eller *won*, *or*, *aa*, *ød* (isl. *auð*), *sam* eller *sem*, o. fl.; f. E. *meeshoff*, Mishaab; *wanloffwe*, Mangel af Tro og Love; *orsage*, undskylde, Undskyldning, og som uböjeligt Till. uskyldig; *aa hord*, altfor haard; *ødkænn*, let at kjende; *ødhmyges*, ydmyge sig, o. s. v. Især kan bemærkes Forstavelsen *e*, *i*, (af det isl. Biord *æ*, altid), da denne nu, baade som enestaaende Ord og som Partikkel, viser sig i sin nuv. d. Form *i*, saasom *ehwad*, ihvad; *ee medæn*, imedens; *i lengher oc wer; i thes høger; i ær muss*, alt som hun maa, *i fattig kones posæ*. Den forekommer ogsaa i nuværende Dansk i en ganske anden Form, nemlig i Ordet *ejegod*, f. E. Erik Ejegod, gl. d. *Erik egothe*, den altid gode. Denne Partikkel er saaledes det samme som t. *je*, nogensinde (som *jemand*, olds. *emand*, der Laien Doctrinal), samt Forstavelsen *ge*, angels. *æg* eller *ge*, sv. *e*.

Foruden de nordiske Forstavelser findes nu ogsaa adskillige tyske, som *ge*, *weder* eller *wer* (dog ogsaa svarende til isl. *viðr*), *an*, *un*, *unt*, *und* eller *om* (t. *ent*); f. E. *ingesinne* (Varianten har *hoffuesinne*); *wedergaa*, vedgaae; *wedernaffn*, Øgenavn; *wederhechtig*, vederhæftig; *andel*, *anskregh*; *unsætte*, *untgaa*, *untledige*, *undtfalle*, *untfange* (empfangen), *ombære* (entbehren, sv. *umbära*, undvære), o. lign. Men især ere Forstavelserne *for*, *be* og *er* almindelige, og udtrykke, som i nuværende Dansk, transitiv Betydning, saasom *forsøme*, *forstecke* forkorte, *forwinne* overvinde, *forbide* oppebie; *begribe*, *betale*, *besinne* betænke, *beleylighed* Beskaffenhed, o. desl. *For* bruges ogsaa for *er* og *be*, som *forfare* erfare, *forfordre* befordre.

Men uagtet den hyppige Brug af disse Forstavelser findes dog endnu mange Ord uden saadanne; saasom *mere*, formere; *tære*, fortære; *thiæne*, fortjene; *gølle*, forgylde; *the fæstede* (befæstede) *een stæth*; *hanum ær kyndt* (forkyndt) *fæyde*; *een dagh som ieg skulle stijæ* (bestige) *mijn hest*; *thet første ieg faar swar well ieg giffue* (begive) *meg tilbage igien*; saa og *seet oc farœt*, erfaret; *quæm*, bekvem; *børlig*, tilbörlig; *darwelig*, fordærvelig; *gud gaff meg thertil muæ*, Formue, Ævne, o. s. fl.

198. Navneordenes gamle Afledsendelser findes dels temmelig nöjagtig udtrykte, saasom *helbrede*, isl. *heilbrigði*, Helbred; *hertoge*, isl. *hertogi*, Hertug; *thienere*, *skabere*, *gømere*, Tjener, Skaber, Vogter, af isl. *-ari*; *harniske*, Harnisk, af isl. *-eskja*, o. s. fl.; deels mere forandrede og næsten ukjendelige, som *-lig*, isl. *leikr*, i *wætherlig*, Vejrlig, sv. *väderlek*; *sannindi* er blevet til *sanningh*, *sandingh*, *sandh*, hvoraf vort nuv. min Sandten; *d* er ofte bortfaldet, som *færd*, ogsaa *fær*, *hæfnd* og *hæfn*, Hævn; *klædebonædh*, ogsaa *klædebonæ*, Klædebon, af isl. *búnaðr*, o. desl.

Andre Endelser ere ligefrem formede efter eller optagne af Tysken; saasom *skab*, *skob*, ogsaa *skabt* (olds. *shap* eller *shop*, t. *schaft*) i *herskap*, *ridderskabt*; *hed* eller *heyt* (t. *heit*), den sidste Form findes især i de jyske Skrifter, som *sundheet*, *falskheyt*, *hastigheyt* (R. og R. S.); *eri* og *i*, som *thyuerij*, *clerckerij*, *fogedhi* (Vogtey); *ken*, som *hysken* (Häuschen), *lin* (olds. *lyn*, t. *lein*), som *dvergelin* (Zwerglein), o. desl. Saadanne ere endog stundum forenede med de gamle nordiske Endelser, som *myghelighheet*, Mængde, isl. *mikilleikr*.

Endelig ere adskillige andre fremmede Ord, især latinske, optagne i Sproget, hvilke faae deres egen Dannelsesmaade; saasom: De paa *a* forandre dette til *e*, f. E. *nature*, *persone*, *latine*, af lat. *natura*, *persona*, *latina*. Undertiden, især i Landes Navne, forandres denne Endelse ogsaa til *en*, som *Ryscœn*, *Greken*, *Frisen*, Rusland, Grækenland, Frisland, *Rossia*, *Græcia*, *Frisia*. De paa *um* bortkaste sædvanlig denne Endelse, som *venen* (R., S. 123, hvor det efter Stavelsemaalet og Rimet maa læses *venén*) af *venenum*; *orgœn* (Bibelov.), af *organum*, Orgel; de paa *mentum* forandre dette til *ment* eller *mente*, som *regimente*, *fundamente*, *sacramente*, og have Ent. og Flt. lige; de paa *ium* faa *e* eller *ie*, som *en bewoxet palæ*, lat. *pallium* (R., S. 158), *privilege* eller *privilegie*, *patrimonie*, og danne Flt. enten ligt Ent. eller, som i nuværende D., paa *r*, som *privilegie* eller *privileger*, *privilegier*. Den latinske Endelse *ans* forandres til *anther* eller *anthere*, som *predicanther*; *or* til *er*, som *docter*, *pryer*; Doctor, Prior. De paa *atio* og lignende Endelser blive ligeledes omdannede, saa at Endevokalen gaaer over til *e* eller Endelsen forkortes eller bortkastes, saasom *reformacie* eller *reformatz*, *obligatz*, *confus* (Confusion), o. s. fl.

199. Af Tillægsordenes gamle Endelser, saasom *en* i *galen*, *thriven*, *som* i *gladsom*, frimodig, *sk* i *daarsk*

(af Daare), o. a., som forhen er anförte, bruges især *elig* meget hyppig, som *nyttteligh,* nyttig; *lastelig,* lastværdig (endnu beholdt i *ulastelig*). Desuden ere andre formede efter eller optagne af Tysken, som *isch, isk,* saasom *udlendisch; achtig, aftig, haftig,* saasom *blødachtig; then helly oc wskyldaktige eenfoldicheid* (R.); *en werhaftig karl.*

Fremmede Tillægsord modtage gjerne danske Endelser, saasom *liberaligh, profytteligh, expresselig,* udtrykkelig.

Endnu kan her bemærkes adskillige Tillægsords Dannelse af Dat. (jf. Rasks Anv. t. Isl. §. 364), hvilke have fulgt Sproget igjennem alle Perioder, og tildels endnu findes i samme; saasom af Dat. *tok* afledes *tøker* (isl. af *tók, tækr*), hvoraf f. E. *fatøker,* fattig; af Dat. *gaff,* gav, afledes *gæff, gieff.* Disse Till. kunne forklares saavel handlende, som lidende; f. E. *gæv,* som gjerne giver; om Penge siges i et af Lovstykkerne *genge* og *gæve,* som kunne gaae og gives ud.

Biordene have de sædvanlige Endelser, saasom *e* i *saare, faste* (eller *fast,* næsten), *dere* (eller som Intetk. *deert,* meget, dannet af *digher, deer*[1]), *alt for sene* (altfor seent), o. desl. Endelsen *liga* hedder *lig, elig, lige* og *ligen,* som *neppelige, krafftteligen.*

200. Ved Gjerningsordene findes ligeledes de sædvanlige Endelser *e, te, ke, ne, se;* saasom *netc,* nægte, *dyrke, falne,* falme, *koxe* (P. L. Nr. 49), dannet af *koge,* t. *gucken,* o. lign. Ofte bruges *e* for det nuv. *ige,* som *beskadhe,* beskadige; og der findes adskillige andre Afledninger, som nu ere tabte, men for deres Kortheds

---

[1]) Formodentlig er det dette Ord, som i S. K. (S. 337) forekommer i *døre fuldh,* hvilket der i Anm. ganske forunderlig forklares *fuldt til Dören.*

Skyld fortjente at optages paa ny, som *høgtide*, at höjtideligholde, *løyte* (R.) beskylde for Lögn. Den fremmede Endelse *-ere* er almindelig.

Adskillelsen imellem de uvirkende og indvirkende (intransitive og transitive) Gjerningsord af samme Rod maatte allerede begynde at bortfalde i de forrige Perioder, da de formedelst Bogstavovergangene faldt sammen i Nf., f. E. isl. *gráta* og *grætą* (have Graad og foraarsage Graad) maatte begge gaae over til *græde*; *hánga* og *heyngja* (hænge og lade hænge) til *hænge*; Savnet af saadanne Former maatte især bidrage til, at Forstavelserne *for* og *be* i denne Periode bleve hyppige.

201. Ved Sammensætningen findes, foruden de forhen (139) forklarede Endelser, saasom i *købstede men*, *fæstnede fæ*, *Grekeland*, o. desl., andre optagne fra Tysken, saasom *-en*, af t. Ef. i Flt. paa *-en*: Hr. Mikkel skrev f. E. om *mariæ rosencrántz*, og i S. K. tales om Sjælens *frwendom*, af t. *der Rosen*, *der Frauen*. Tillige kan bemærkes Endelsen *-e*, af lat. Ef. paa *-æ*, som *dorothee dagh*.

202. I Ordföjning og Styrelse viser Sproget sig saaledes som vi have fundet det i Böjning og Orddannelse. Snart fölger det den gamle Udtryksmaade, snart nærmer det sig til den nyere; stundum optager det en Ordföjning af Svensken, paa et andet Sted en ren Germanisme. I Lovsproget er i Almindelighed Ordföjningen mest overensstemmende med det gamle Sprog; i andre Skrifter begynder derimod en mere indviklet Periodebygning at ytre sig, men denne er endnu raa og udannet, vel ogsaa ofte blot skjödeslös, saa at Forsætning og Eftersætning kun haltende forbinde sig med hinanden.

Fölgende Exempel er taget af Skodborgs Breve (S. 111): *Men will eth. n.* (Eders Naade) *thet icke offuergiffue, thaa ware icke gott at eth. n. beseglede thet, vden eth. n. willde forware segh med nogen protestation tilforen, Swa at hwæs breff eth. n. gaffue her vdt paa, Thaa willde eller achtede eth. n. wdi ingen maade at offuergiffue swadan kost, thæringe oc schade, vden thet stode ther expresseligh vdtryckt wdi, oc ware thet nogenledes eth. nades meninge, ath eth. n. willde giffue nogen breff vdt, wdi hwilket eth. n. willde bekende at haffue swa lang tiidt met williæ bijdt effter sijn betalinge, men ware thet swa, eth. n. gaffue breff vdt, thaa ware eth. naade ther nødt till, thi eth. n. saage inghen middell till at komæ till sijn betalingh vden met cristenæ menneskers blodz vdstørtninge.* Nöjagtigere hos Kristiern Pedersen, f. E. Om Börn at holde til Skole, Bladet bii: *Lade wii nw Gudz ord oc den rette lerdom saa gaa bort fra oss, oc icke anamme hannem kerlige oc tacknemmelige, oc icke tacke vor herre der faare, oc gøre hannem stort loff oc œre, At han haffuer sent oss den sin dyrebare gaffue, Da er det storlige til fare* (at befrygte), *Ath han skall lade oss falde i større forblindelse och vdi mere siele fare, en wii vaare tilforn.*

Til Oplysning af ovenstaaende fremsættes nogle enkelte Bemærkninger om de forskjellige Ordklasser.

203. I Lovstilen især staaer Hovedordet efter Gjerningsordet og Hjælpegjerningsordet efter Hovedgjerningsordet; saasom *Schall koningens fogit* (Kongens Foged skal) *gifue almuen tilkiende, naar the begynde skulle* (skulle begynde) *at giøre samme veye oc were selff ther tilstede hos oc vndervise thennem, huor wiide och brede the thennom giøre skulle* (de skulle gjöre dem).

I den poetiske Stil især fordeles Tillægsordene saaledes, at de staae foran og efter Navneordet, saasom *saa stor en storm oc from* (stærk); *med hederlig herrer oc mange.*

Forholdsordets Stilling strax efter Gjerningsordet, dets Adskillelse fra det henvisende (relative) Biord og lignende Ordföjninger ere endnu almindelige; saasom *tha spurgde ieg at mijn køræ swen* (adspurgde jeg); *manghen man thraar ath konningæ naffn* (attraaer); *man pleyær at skiliæ ther folk at meth* (dermed at adskille); *ther haffde wij lang handel om* (derom havde vi en vidtlöftig Underhandling); *siden dro han samen en hær tijl fodh... ther war i howeth banær thryswer fæm* (deri var); *ieg frychter mig, wij lijde nw ther skade af, ath* (deraf at). — Jf. 140.

204. Artiklerne udelades ofte, især i Skrifter fra Periodens Begyndelse; saasom *han foor til Romæ met stor riddæræ skaræ* (med en stor Ridderskare)... *oc tha forhwærdæ han erkibiscop i lund* (Ærkebiskoppen i Lund) *fulmakt i thæssæ thry rigæ* (E. K.) Saa og foran Regenters Tilnavne, som *Erik egothe; Uffe stærke.*

Den bestemte Artikkel hænges paa svensk Maade bagved Navneordet, skjönt den eller et andet Bestemmelsesord allerede staaer foran; saasom *annen daghen* (hvilket vi endnu kunne sige); *then hedhen troen*, den hedenske Tro; *thenne contracten*, denne Kontrakt; (af R.); *den døden horde,* den haarde Död (S. K.) Denne Ordföjning er ej sjælden.

Den bestemte Artikkel sættes ogsaa paa tysk Maade foran Navneordet, skjönt intet Till. staaer imellem. Denne, endnu hos vore Digtere ej ualmindelige Ordföjning, forekommer i gl. D. ikke allene i Vers, men ogsaa i simpel prosaisk Stil; saasom *tha skulle en pighæ sette ildh oppaa theth bur* (paa Buret), og saaledes oftere i R.; *thee willde gerne haffue ether nade, koningen i Frankrig, Hertugen i Geldhren oc thee freser* (Friserne) *wdi eth forbwnd; om thee bøsseskøtter oc skiibene* (om Bøsseskytterne og Skibene) *haffuer ieg intet kwnnet forwærffuæ* (Skodborgs Breve). Saa og foran

en Sammensætning, hvis Ef. da træder isteden for Tillægsordet; saasom *thæn Grecæ keyser* (Græker-Kejseren, d. e. den græske Kejser) *vndfek hannum met stor værdigheet* (E. K.)

205. Den hele Samstilling (Apposition) og ikke blot det sidste Ord, saavel som Tillægsordet foran sit Navneord kunne endnu modtage Forholdsmærket; saasom *min frwes naades søster*, min Fru Naades Söster; *min hostrus berittes forældere*, min Hustru Birgittes Forældre; *annans mandz fodh*, en anden Mands Fod; *wors herris bud* (S. K.) Men isteden for denne Ordföjning fölges ogsaa den nuværende Sprogbrug.

Hensynsformen kan staae uden Forholdsord (jf. 142), saasom *thet er skam* (for) *skæghet haghe at dandzæ; løcken hun maa* (kan) *wel lignes eth glar*, med et Glar; eller, som i nuværende D., uden Forholdsord, naar den staaer foran, og med dette, naar den staaer bag efter det styrende Ord; saasom *thet er en konning æræ well stor; meg stod hw til henne.* Ligeledes fölger et Forholdsord efter Gjerningsord, der ej styre Gf., som *tale meth hannem, følge meth hannem*, o. desl.

Ordföjningen med *at* og to Hf. (88) er ganske forsvunden; Ordene stilles blot sammen, men rette sig dog, saavidt muligt er, efter hinanden; saasom *undertagen den orden*, den Munkeorden undtagen; *undertagit marcheskiell; undertagne andre tieneste.*

206. De ubestemte Stedord og Talord staae sædvanlig eller dog meget ofte uden Forholdsord (86); saasom *af nokræ sinæ uwinnæ*, af nogle (af) sine Uvenner; *een then fromeste kæmpe, en min gode wen*, een af de tapreste Kæmper, een af mine gode Venner; *til hwerken them tha willæ hun see*, til ingen af dem (Talen er om to; *them* er brugt urigtig for Ef. *there*).

Stedordet *sin* gaaer, ligesom i Norsk og Svensk, ogsaa paa et foregaaende Flertal (86); saasom *findes*

nogen af fornefnte embidsmendt, som heremodt giör, tha skal the haffue forbrut sijn hals. Derimod er det en aabenbar Germanisme, naar dette Stedord i nogle jyske Skrifter ogsaa bruges for *hans;* f. E. *hwo som ingaar i en anden mans hus meth wæbbent hand oc gør hannem welde* (Vold), *oc brydær hans hus meth swodane maadhe, at han wil gøre huszbunden eller sijne* (hans) *svenne eller sijne* (hans) *gæste schate,* &c.; *worther nogen burgher ille handelet uden byien foruden brøde oc kommer in i byien igien och kær apa nogher sijne methburgere* (een af sine Medborgere), *ath han fech thet wethermodt for sijnæ schyld* (for hans Skyld) &c.; *hwo som laaner en thing uthaff en anden ... worther then same thing borte i sijne wæræ* (i hans Værge) &c.; saa og *er thet swo, at thet same dyyr gør andet synne swodan schate, tha* (skal) *sijn* (dets) *eiermand bæthere* (af R. S.)

Stedord sammentrækkes med Gjerningsord og Forholdsord langt hyppigere, end i nogen af de forrige Perioder; saasom *gaw-et, skreu-æth, forstor-et, thil-et,* gav det, skrev det, forstaaer det, til det; *ficken,* gav ham; *sætthen,* satte hende; *holldænæ,* holdt hende; *ieg wethæne bøn,* d. e. *wethe hænne bøn,* opfyldte hendes Bön; *saa lod ieg tha skæren* (skære ham) *en hette ny; førre the førern* (före hende) *til kirkie, fordi de venter seg megtige faddergaffuer tillen* (til hende), o. s. v.

207. Ved Gjerningsordene maa man endnu stedse have Stamsprogets Ordföjning og Udtryksmaade for Öje, saasom *bör* staaer med Personen i Hf. og paafölgende *at: thet bør hwer førstæ bædre at gøre sine rige og land,* hver Fyrste bör forbedre sine Riger og Lande; *megh bør folcket at gøre glath.* Ligesaa ved Gjerningsordenes uvirkende og indvirkende Betydning; f. E. *thaa befoel koningen, hand schullde tøffue meg,* d. e. opholde mig, faae mig til at töve, isl. *at tefja*

einn. Heraf fölger ogsaa, at Hjælpeordet *have* ofte, ligesom i Islandsk og Svensk, staaer hvor vi nu vilde sætte *være;* f. E. *oc haffuer ieg wel spurgt, at haffde ieg wort kendt wdi hans landt, tha haffde ieg bleffuet modt mijn willieført til hannem,* d. e. var jeg bleven kjendt, da vilde jeg mod min Villie være bleven fört til ham; ligesaa ved den lidende Biform, f. E. *om ieg hade slaffuetz,* d. e. hvis jeg var bleven slagen (Jf. Rasks Anv. t. Isl. §. 278). Fremdeles udelades Hjælpeordet have, ligesom i Svensk, foran Biformen; f. E. *tha motte wij leffuet met sielffuer god* (S. K.), d. e. da kunde vi have levet hos Gud selv; paa samme Maade maa uden Tvivl de i R. (see Fortalen til denne, S. XXIV, d.) forekommende forkortede Udtryk forklares, nemlig saadanne som disse: *so hade han och tenkt at giord weth mig,* saaledes havde han ogsaa tænkt at ville have gjort ved mig; *och hadde thencht at wareth* (at have været) *hans gest; hade ieg west, hwor stacked en tijd ieg skullæ weth machten bleffuet* (have blevet); at den Forklaring, Rimkrönnikens Udgiver anförer, nemlig at Datiden staaer for Nf. Nut., er urigtig, indsees lettelig deraf, at Former som *waret, bleffuet,* ingensinde have været Datider; denne Ordföjning er ikke sjælden; af fölgende Exempel af Skodborgs Breve: *koningen udi Frankrig stander icke swa saare effter keyserkronen, som han willde gerne forhindret, at Kon. Karll icke schulde faath,* er det ligeledes klart, at *have* maa underforstaaes, da Bif. *faath* aldrig kunde forblandes med Dat. *fech* eller Nf. *faa.* Den handlende Tillægsform paa *ende* bruges, ligesom i Islandsk og tildels endnu i Dansk og Svensk, med Betydning af lidende, baade som Nut. og som Fremtid; f. E. *hwilken sorne broder, som selier sin gildbroder nogher thing rørende eller urørende,* d. e. som kan röres, rörlig; *om han haver skipet sit gods och ær paa sin farende vey,* d. e. den Vej, som af ham skal befares.

Fjerde Periode.
Historisk Oversigt.

208. Den förste Sprogperiode efter Reformationen, hvis Betragtning kun skal tjene til at bane Overgangen til den nu herskende Sprogform, kan omtrent sluttes med Aaret **1660**. Flere Omstændigheder forene sig til ved denne Tid at danne Epoke saavel i Landets, som i Sprogets Historie. I politisk Henseende forandredes hele Statens Form ved Enevoldsmagtens Indförelse **1660**; Kongeloven, der uforanderlig bestemte denne, blev givet i Aaret **1665**. I Digtekunstens Historie gjör Arrebo Epoke ved sit Hexaemeron, der udkom **1661**, og fra omtrent **1665** af fremtraadte Kingo, der som Musaget staaer i Spidsen for de fölgende Digtere. Endelig begyndte ogsaa ved denne Tid Sprogets grammatikalske Bearbejdelse, ved hvilken det nydanske Sprogs Adskillelse fra Stamsproget maa ansees for fuldendt. Efter flere mindre betydelige og saa godt som ubekjendte Arbejder [1]) gjorde Pontoppidan og især Peder Syv Epoke i den grammatikalske Granskning; den förste skrev, foruden *Phosphori philologici danicam linguam illustraturi amarygma*, der findes i Haandskrift paa

---

[1]) Foruden Pontoppidans og Gerners Arbejder omtaler P. Syv i Fortalen til den danske Sprogkunst Hans Ravns, Lavrits Koks og Stefen Spodsbjergs haandskrevne Grammatikker, alle forfattede paa Latin.

det Kongelige Bibliothek[1]), en *Grammatica danica*, der udkom 1668, men i Fölge Fortalen var forfattet tyve Aar i Forvejen; Peder Syv, den förste, der paa Dansk skrev om Sprogets Grammatik, og som, skjönt han undertiden fejlede af Mangel paa Kundskab i det ældre Sprog[2]), dog ved sund Tænkning og flittig Granskning, baade som Grammatiker og Lexikograf, banede Vejen for sine Efterfölgere, udgav sine Betænkninger over det cimbriske Sprog 1663; hans danske Sprogkunst eller Grammatik udkom derimod först 1685. Gerners *Epitome philologiæ danicæ* eller Et kort Begrjb paa det beste oc zjrligste Danske Sprooks Lyst oc Artighed udkom 1690. Det er altsaa sidste Halvpart af det syttende Aarhundrede, der i Sprogets Historie især blivet mærkelig ved grammatikalske Bearbejdelser; et Bevis paa, at Sprogformen efter den i sidst afhandlede Periode herskende Gjæring igjen maa have vundet nogen Fasthed, da den ellers ikke med Sikkerhed kunde abstraheres, ja ej engang ret vække og fastholde Granskerens Opmærksomhed.

209. Det indre Liv, som ved Reformationen

---

1) Danske Digtek. Hist. 2 D. S. XVIII.

2) Som Bevis maa det være nok at anföre hans Derivationer „Hustru, d. e. Huset tro; Husbond, d. e. Husets Baand, som binder og holder Huset tilsammen; Söndag, Sohntag, at man da skal forsone sine Synder" (Betænkn. over d. cimbr. Spr., S. 61, 63).

blev vakt hos Folket, udbredte sig snart igjennem Statsstyrelsens forskjellige Grene. Mange Forældre satte nu ikke mere deres Börn i Skolerne og Klostrene, men anbragte dem ved Hove og til Kjöbmandskab [1]). Handelen oplivedes under Kristian den tredie, Fabrikker beskyttedes og blomstrede især fra Kristian den fjerdes Tid; Hjælpemidlerne til Statens Opkomst forögedes ved Inddragelsen af de betydelige gejstlige Godser og ved Öresunds Told; selve Agerdyrkningen var, Bondestandens haarde Kaar uagtet, i Tiltagende. Gejstligheden var ved Reformationen traadt indenfor sine rette Grændser; kun eet svært Aag, Adelens trykkende Overmagt, laa endnu tungt paa de ringere Stænder; endnu længe efter Grevens Fejde maatte nemlig Borgerstanden böde for den Opstand, den havde vovet imod sine enemægtige Herrer; Bondestanden i Sjælland bestod næsten kun af Vornede, og paa flere Steder i Jylland tabte ogsaa den, formedelst Deltagelsen i hin Krig, mange af sine Rettigheder. Selve Kongerne sukkede under Adelens Jærnaag. Imidlertid lægedes de smærteligste af de Saar, Landet havde lidt, allerede under tredie Kristian; Frederik den anden var lykkelig i Krig og Fred; den störste af Danmarks Konger siden Valdemarernes Tid, Kristian den fjerde, manglede til at kunne have

---

[1]) *Krist. Pedersen* om Börn at holde til Skole, Bladet aij-aiij; jf. *Riegels* Smaa hist. Skr. 1 D. S. 51.

udrettet alt kun Lykke; under hans Sön blegnede for et Öjeblik det Oldenborgske Huses Stjærne, for strax efter at straale paa ny med en Glands, den aldrig för havde haft og som Kongernes Herre ville bevare uformörket indtil Dagenes Ende.

210. For Sproget, saavel som for Videnskaberne i Almindelighed, vare Reformationens Fölger uberegnelige. Dr. Baden bemærker, at Modersmaalet fremmede Reformationen, men med endnu större Föje kan man med Biskop Münter antage det omvendte; med Reformationen begynder en ny og blomstrende Periode for vor Literatur og Sprog [1]). Modersmaalet, som hidtil næsten allene havde været anvendt til Love, maatte nu forsöge sine Kræfter paa at udtrykke Begreber, som vare det saa godt som ganske fremmede; det maatte anstrænge sig, og denne Anstrængelse gav det Styrke. Uden Reformationen vilde det, efter den Svækkelse det allerede havde lidt, maaskee have tabt den Kraft, det dog endnu havde tilbage, eller vel endog ganske være gaaet under. Men nu vaktes det af sin Dvale, ikke af en eller anden Lærd, som granskede i dets Lævninger, men af hele Folket. Hele Folket grundede, pönsede paa og talte om den ny Lære, spögede og spottede med den gamle; denne Gjenstand vakte alle hidtil

---

[1]) *Badens* Notitser, S. 200. *Münters* D. Reform. Hist. 1 D. S. 167.

slumrende Tanker og undertrykte Fölelser, thi ikke enkelt jordisk Vinding, men selve Livets Öjemed og selve Himlen efter dette Liv gjældte den ny Kamp. Den lösladte Aand hævede sig med en Frimodighed og en Oldtids Djærvhed, som mangen Gang danner en skarp Modsætning til vore Tiders klogere, om ikke smidigere, Færd [1]). Ny og fri Anskuelser gjentoges ugentlig fra Prædikestolene, og vandrede i allehaande Skrifter ud iblandt Folket; Oversættelser af den hellige Skrift, Psalmer og lignende gudelige Böger bleve endelig velkomne Gæster i ethvert Hus, endog i den Fattigstes Hytte. Med den opvakte Smag for Tænkning fulgte tillige den höjere Videnskabeligheds Gjenfödelse, og Kongerne værnede med faderlig Kærlighed om, at den aldrig mere skulde uddöe. Det Kjöbenhavnske Universitets egentlige Oprettelse under Kristian den tredie og dets Opkomst under Frederik den anden ved de det tillagte Beneficier, Kommunitetets og Regentsens Stiftelse, Anlæg af Gymnasier i Odense, Roskilde, Lund og Kristiania, af Akademiet i Sorö, de lærde Skolers Forbedring, disse og lignende Foranstaltninger befæstede for bestandig Videnskabernes Dyrkelse i Landet.

---

[1]) „I de Tiders Böger og Skrifter herskede en vis mandig, frimodig og oprigtig Tone, hvor der tales om eller til höje Personer, der meget stikker af mod vort Aarhundredes kvindagtige, flaue, krybende og slaviske Sprog." *Nyerup* i Udgaven af Vedel om den d. Krön. at beskrive, S. 75.

Hjælpemidlerne til deres Udbredelse bleve ligeledes almindeligere; foruden de ældre Bogtrykkerier i Kjöbenhavn, Roskilde, Viborg og Malmö, bleve saadanne, endnu förend 1550, anlagte i Odense, Nyborg, Aarhus og Ribe [1]). Ogsaa Norge fik endelig i Begyndelsen af det syttende Aarhundrede den förste Bogtrykker i Kristiania, Valentin Kühn, der dog blev forskreven fra Tyskland [2]); men de fleste Böger, der skreves i Norge, bleve ikke desmindre trykte i Danmark. Efterhaanden ophörte den Uskik, at lade danske Böger trykke paa udenlandske Steder, hvilket endog udtrykkelig blev forbudet af Kristian den fjerde (1617 [3]). Grundlæggene til Rigets store offentlige Bibliotheker bleve, foruden adskillige mindre i Provinserne, ligeledes lagte i denne Periode [4]). Heller ikke indskrænkedes Granskningen allene til Theologien, der endnu af Bekymring for Salighedens Sag paa en snæverhjærtet Maade værnede om en eneste Troesnorm; Synskredsen udvidede sig ogsaa til andre

---

1) *Pontoppid.* Annal. 3 D. S. 306.

2) Sst. S. 194.

3) Endnu i Aaret 1552 tryktes i Paris Klaus Lauritsens Regnebog (D. Mag. 1 B. S. 118 fgg.)

4) De förste Grundlæg til Universitetsbibliotheket skede i Aarene 1565 og 1603, dets Indvielse paa sit nuværende Sted 1657. Om de kongelige Bibliotheker, der kunne ansees som Grundlag til dét store Kongelige Bibliothek see Indledningen til *Werlauffs* hist. Efterr. om det store Kongel. Bibl.

Discipliner, der ved at opsöge Naturens hemmelighedsfulde Virken i Planten som i det menneskelige Legeme, og ved at oplöfte Blikket til Himlens Betragtning, rakte Religionen Haanden og gjorde dens Sandheder frugtbringende; det danske Navn blev ved disse Studier hædret blandt Fremmede; Fædrelandets Historie behandledes endog paa Modersmaalet. Tyge Brahe, Rosencrantzerne, Herluf Trolle, Peder Oxe, Ulfelderne, Niels Kaas, Henrik Ranzow, hvilke skinnende Navne! Endelig fandt ogsaa de skjönne Kunster Vejen til Norden, og dansk Digtekunst blev i egentligste Forstand til i denne Periode, ihvorvel den endnu kun var et fattigt, ubegavet Barn, der kun lidet anede den Rigdom det havde ivænte og den Begejstring, hvormed det i modnere Dage skulde besynge Herrens Lov og Fædrelandets Hæder.

211. Med Fölelsen af Velbefindende og Selvstændighed vaktes ogsaa Nationens Kærlighed til sit eget, hvilket igjen havde en gavnlig Indflydelse paa Sproget. Den danske Adel viste en fortrinlig Opmærksomhed imod alt hvad der var dansk; enhver fremmed Adelsmand, som bosatte sig iblandt den, maatte, for at kunne trives blandt sine Lige, forbinde sig med en dansk adelig Pige [1]); i Kristian den fjerdes Mindreaarighed forlangte Adelen, at en indfödt dansk Adelsmand skulde være Hofmester for

---

[1]) *Badens* Notitser, S. 202.

den unge Konge isteden for Tyskeren Rammel[1]); Adelen, endog Fruentimmer[2]), gave sig af med at skrive i Modersmaalet, som flere af Kongerne yndede; af Kristian den fjerde haves, som bekjendt, en utallig Mængde egenhændige Breve; den lærde Frederik den tredie talte Dansk og fremdrog af Borgerstanden den störste af vore Statsmænd, den, som Dr. Baden kalder ham, ærkedanske Griffenfeld. Studiet af Danmarks Oldsager og den gamle islandske Literatur, hvilket til alle Tider har haft saa stor Indflydelse paa det danske Sprog, vaktes endelig paa ny efter en overordentlig lang Dvale. Vel var det saare vanskeligt at bryde Isen, men ingen kan miskjende de store Fortjenester, Islænderen Arngrim Jonsen og Danskeren Ole Vorm den ældre havde af denne Literaturgren; Torfæus, der snart skulde gjöre Epoke i Behandlingen af Rigernes Historie, blev i Aaret 1660 ansat som *interpres regius* ved de islandske Antikviteter.

212. Denne Skildring maa imidlertid, ligesom enhver anden, ogsaa have sin Skygge. Skjönt der i Danmark dyrkedes andre Studier, end de egentlige Brödstudier, saa udgik dog denne Stræben mere fra enkelte Mænd, som Tiden og Omstændighederne vakte, end fra de

---

[1]) *Holbergs* udv. Skr. 17 B. S. 204.

[2]) Peder Skrams Kone, Elisabeth Krabbe samlede Ordsprog og digtede Psalmer.

egentlige Læreanstalter, hvor en borneret Fakultetvisdom, om ikke tillige lærd Nepotisme, begge lige store Fjender af sand Videnskabelighed, stundum fik Overvægten. Det var ikke Universitetet, men Kongen selv, som foranstaltede Tyge Brahes offentlige Forelæsninger; hvorledes blev Dommen over denne Mands Studier og uskaterlige Apparater, da tvende Professorer skulde afsige den, og hvilken blev hans endelige Skæbne! den Mands, der, lad ham end i noget have fejlet, havde oplöftet Danmarks Navn indtil Stjærnerne. Overhoved gik i Videnskabernes tidligere Dage Pedanteri gjerne ved Siden af Lærdom, og denne forfejlede derved ej sjælden sin egentlige Hensigt, human Dannelse [1]); den största klassiske Erudition og Studiet af de smagfuldeste Skrifter, der findes i Verden, kunde ikke i og for sig danne Smagen [2]); denne for-

---

[1]) Studenter, som lode sig see med Linned om Hænder eller Knæ, gik glip af Attestats, Testimonium publicum, kort, alt Haab om Befordring. Parykker maatte aflægges sub pœna incarcerationis. *Nyerups* Skildring, 3 D. 2 Part, S. 168. 169.

[2]) Jf. Danske Digtek. Hist. 2 D. S. 165, hvor der bemærkes, at de danske Digtere, der ofte vare Rectorer og andre grundlærde Mænd, saasnart de skreve paa Dansk, skreve smaglöst og efter de sletteste Mönstre. Dr. *Scheller* bemærker i Fortalen til der Laien Doctrinal, S. VII, angaaende Tyskland: „Die grossen Männer des sechszehnten und siebenzehnten Jahrhunderts zogen ihrer Muttersprache das Lateinische und Griechische vor,

drer tillige en friere Bevægelse i et levende Sprog og i selve Livets vexlende Former; Studiet af de Gamle har i alle Evropas Lande vakt Tænkningen, men uddannes til Folkeejendom kan den kun i Modersmaalet. Noget af det mest trykkende for Skribenterne var den skarpe Censur, ethvert Skrift maatte gjennemgaae. Dennes nærmeste Hensigt var vel at forebygge theologiske Afvigelser fra de som permanente antagne dogmatiske Lærdomme, men dens Svöbe rammede ikke desmindre andre Skribenter. Stundum blev Haandskriftet liggende hos Censor i nogle Aar[1]); den blotte Overtrædelse, at have forbigaaet Censuren, straffedes med Fængsel; Niels Hemmingsens og Kristoffer Dybvads Skæbne[2]) vare advarende Exempler paa, hvad der væntede den, der i Religion og

---

und legten ihre zum Theil ungeheure Wortgelehrsamkeit in Prosa und Versen dar, um sich mit den zierlichsten Worten und Wendungen oft das fadeste und dümmste Zeug Lateinisch und Griechisch zu sagen."

[1]) *Pontoppid.* Annal. 3 D. S. 600.

[2]) Danmarks daværende lærdeste Theolog Niels Hemmingsen, der ikke vilde „blaffre for hver Vind," blev afsat for Kalvinisme i Læren om Nadveren. Krist. Dybvad sattes i Fængsel paa Livstid, fordi han forsvarede Kronens Rettigheder mod Adelen. Af Faderens Dom seer man ogsaa, at denne beskyldtes for „ea proposuisse, quæ in Nobilitatem Danicam ejusque privilegia curiosius inquirerent." *Pontopp.* Annal. 3 D. S. 718 fgg. 576.

Politik vovede at ytre en anden Mening, end den Magthaverne vilde have hævdet; Niels Mikkelsen Aalborg blev, efter at hans Skrift havde gjennemgaaet Censurens Skærsild, afsat, fordi han prædikede Hedningenes Salighed [1]). Endelig gjorde Almuens Dannelse kun yderst langsomme Fremskridt. At et Bondebarn kunde læse sin Katekismus indenad, var en stor Sjældenhed, end sige at det lærte mere; Undervisningen for Almuens Börn bestod derfor især deri, at Degnen vedblev at gjentage Bogens Ord for dem saalænge, indtil noget deraf fæstede sig i Hukommelsen; og af en lignende Grund bleve vel Præsterne tilholdte, Aar for Aar at prædike det samme, for at Almuen kunde fatte det [2]). De talrige Hexeprocesser, f. E. det i Aaret 1608 begyndte Kjöge Huskors, vidne endelig om Oplysningens ringe Beskaffenhed endog i de höjere Stænder [3]).

213. Heller ikke kunde den Indflydelse, det tyske Sprog havde faaet, lettelig indskrænkes. Forbindelsen med Naboriget, hvis Sprog havde bevaret noget mere af det gamles Aand, var hævet for stedse; derimod vedbleve de forhen anförte Aarsager til Danmarks nöjere Forbindelse med Tyskland endnu bestandig at virke,

---

[1]) Sst. S. 595 fgg.

[2]) Sst. S. 33. 65.

[3]) See ogsaa Dommen over Christence Kruchow, Aar 1621, i Ny D. Mag. 1 B. S. 378.

og fra Periodens Slutning, da Danmark tabte sine Provinser paa hin Side Sundet (1660) sluttede den danske Literatur sig næsten ganske til den tyske. Rector Magnificus og Professores ved Kjöbenhavns Universitet gjorde en Forestilling til Kristian den tredie, og skreve den paa Tysk [1]; offentlige Indskrifter sattes i dette Sprog [2]; Haandverkere og Kunstnere forskreves fra Tyskland og Nederlandene; tyske Bjærgverksfolk anlagde Kongsberg i Norge; under Frederik den tredie bleve ved Dronningens Indflydelse danske Mænd fortrængte af tyske, og det tyske Sprog blev dansk Hofsprog [3]. Men hvorfor skulde vi dvæle ved flere Exempler paa en Sandhed, hvorom ingen tvivler. Til de forhen anförte Indvirkninger kom imidlertid endnu en ny: mange Flygtninge droge formedelst Religionskrigene fra Tyskland til Danmark; allerede under Frederik den anden (1585) var Petri Kirke i Kjöbenhavn bleven indrömmet de Tyske; under Kristian den fjerde blev Menigheden saa talrig, at denne Konge (1618) gjorde den til en tysk Sognekirke [4]. Forgæves söger man nogen Foranstaltning af Regjeringen til at fremme Modersmaalet; den latinske Veltalenhed

---

[1]) *Nyerups* Skildring, 3 D. 2. P. S. 17.

[2]) F. E. den Indskrift, Frederik den anden lod sætte paa de af de svenske Kobberpenge stöbte Kanoner.

[3]) *Nyerups* Efterr. om Frederik den tredie, S. 346. *Riegels* Smaa hist. Skr. 1 D. S. 284.

[4]) *Pontopp.* Orig. Hafn. S. 277.

fik först sin egen Lærestol ved Kjöbenhavns Universitet i Aaret 1630, Historie og Geografi 1638 [1]); paa nogen Slags Indretning til Modersmaalets Bedste var der da vist nok ikke at tænke.

214. Ved Siden af det tyske Sprog var det latinske det mest herskende. Det tilhörte paa denne Tid ikke blot den egentlig lærde Stand, som dets rette Hjemstavn; Adelen skrev det og selve Kongerne; den uforlignelige Kristian den fjerde besad ogsaa deri en ualmindelig Færdighed; det var endnu Diplomatikkens Sprog; Landemodsakterne bleve endnu tildels udstædte deri; Kirkesangen var næsten 100 Aar efter Reformationen blandet med latinske Sange, og der holdtes latinsk Messe, ved hvilken dog Fader vor og Indstiftelsens Ord skulde læses paa Dansk [2]). De förste Skuespil, der opförtes i Danmark, bleve givne i det latinske Sprog og nærmest for dettes Skyld [3]). Ja, saa lidet dyr-

---

1) *Nyerups* Skildring 3 D. 2 P. S. 75. 80.

2) „Pater noster oc ordene, som lyde paa nadren, bliffue lest paa danske." Kristian den tredies Kirkeordinans, 1537, Bladet C.

3) Under Frederik den anden bleve Terentses Komedier spillede paa Klosteret; Komedien Susanne blev paa Latin spillet ved Hoffet af Professorer og Studenter; Disciplene i Viborg Skole opförte den for samme Konge og hans Sön Prins Kristian. *Holbergs* udv. Skr. 17 D. S. 178. *Resens* Frederik den andens Krön., S. 307. *Alberti Thura* Idea hist. lit. Dan. S. 77.

ket var det danske Sprog, da dets grammatikalske Bearbejdelse begyndte, at de förste danske Grammatikker bleve forfattede ganske paa Latin, og at endnu Peder Syv for Tydeligheds Skyld fandt det nödvendigt, at give noget paa dette Sprog. „Sommesteds," siger han i Fortalen til den danske Sprogkunst, „gives en gandske mening paa Latine, *at den desbedre kan forstaaes.*"

215. Endelig tog ogsaa det franske Sprogs Indblanding i Modersmaalet i denne Periode sin Begyndelse. Allerede i Middelalderen havde de Danske under deres Ophold i Paris ogsaa lagt Vind paa at lære Sproget [1]); enkelte politiske Forbindelser fandt ogsaa siden Sted imellem Rigerne; men i det hele sluttede dog Frankerig sig langt nöjere til Sverrig end til Danmark. Grunden til det franske Sprogs Udbredelse hos os maa derfor især söges i den danske Adels Lyst til fremmede Tungemaal. Saasnart den begyndte at lægge sig efter de sydlige levende Sprog, maatte den franske Literatur især tildrage sig dens Opmærksomhed; denne Literatur havde begyndt at udvikle sig paa Frans den förstes Tid, men vakte især under Richelieus Bestyrelse Evropas Opmærksomhed (*l'académie française* stiftedes 1635), og Ludvig den fjortendes prægtige Hof blev snart et Mönster for alle andre. Undervisning i det franske Sprog ud-

---

[1]) *Engelstoft* om Fremmedes Studeringer i Paris, S. 67.

gjorde ogsaa en væsentlig Del af den unge danske Adels Dannelse paa Sorö Akademi, hvor der ansattes en offentlig Lærer i dette Sprog; Ordbog og Sproglære i samme bleve för Slutningen af denne Periode udgivne i Danmark [1]).

Udsigt over Literaturen.

216. Literaturens Tilvæxt skjönnes allerede af Skribenternes tiltagende Antal (omtrent 400); men mange af disse ere vist nok höjst ubetydelige, og andre, hvis Navne for længst ere opbevarede i Udödelighedens Tempel, vedkomme os ej her, da de skreve paa Latin. Vi maa derfor give Arrebo den yngre Ret, naar han i Fortalen til Hexaemeron siger: „det er os alt for vitterligt, at det gode gæfve Danske Spraak efter Reformationen og henimod halfandet hundret Aars tiid er meget blefvet forsömt, ja af mange foract." Siden den Tid er der endelig gjort saa stor Fremgang i alle Videnskabs-Fag, at de haandskrevne Skrifter fra denne Periode næppe kunne væntes udgivne, da de ved langt fortrinligere Verker ere blevne erstattede eller gjorte overflödige.

217. I Theologien vedbleve de forhen anförte Reformatorer endnu at skrive i denne Periode.

---

1) Franskmanden Matras blev ansat som Prof. i det franske og italienske Sprog ved Sorö Akademi 1623, og udgav en fransk-dansk Ordbog, Kbh. 1628 og en fransk, italiensk og tysk Grammatik, Sorö 1642.

Foruden disses Skrifter maa især bemærkes de af Kongerne foranstaltede *Bibeloversættelser:* Kristian den tredies blev vel forfattet efter Luthers tyske, men er dog i det hele skrevet i et særdeles korrekt og rent Sprog; den förste Oversættelse efter selve Grundtexten blev forfattet af Hans Povelsen Resen, og siden gjennemseet af Hans Svaning. Klaus Töndebinders *Psalmebog* blev forbedret af Hans Spandemager og Arvid Pedersen; den af Hans Thomissön udgivne blev ofte oplagt; endnu andre besörgedes af Boghandleren Joachim Moltke og Bogtrykkeren Morsing. (Om de enkelte Psalmedigtere see Danske Digtek. Hist. 1 D. S. 191 fgg). Desuden bleve Davids Psalmer paa ny oversatte af Rasmus Glad og Thomas Willumsen.

Da de egentlig lærde Skrifter forfattedes paa Latin, saa ere andre theologiske Skrifter mindre betydelige: Knud Gyldenstjærnes Katekismus blev oversat paa Dansk (Kbh. 1532), og adskillige andre dogmatiske Smaaskrifter udgaves af Peder Plade, Niels Hemmingsen, Hans Mogensen, Halvor Gunnarsen (Mich. Saxens aandelige Spörgsmaals Bog, eller den saakaldte Præstepine, Rostock 1602), Niels Mikkelsen Aalborg (Melanchtons *loci communes,* Kbh. 1622), o. fl. Postiller bleve oversatte eller skrevne af Petrus Parvus eller Litle, Peder Tidemand, Rasmus Reravius, Povel Medelby, Niels Mikkelsen Aalborg, og især Jesper Brokman. (See Thura, Idea hist. litt. Dan. S. 282). Blandt adskillige andre gudelige Skrifter, som ogsaa udgaves af Bartholinernes Stamfader Bertel Jespersen, Anders Mikkelsen Buch, flere af Rosenkrantzerne, o. a., kan især nævnes Thomas a Kempis Bog om Kristi Efterlignelse, der (1599) blev

oversat af Jens Jakobsen Venusinus. Endelig gaves ogsaa i Trykken en stor Mængde, for den danske Adels Historie ej uvigtige Ligprædikener dels af de allerede anförte Mænd, dels af den fynske Biskop Hans Mikkelsen, af Hans Enevoldsen Brokman, Mads Jensen Middelfart, Peder Pedersen Vinstrup, o. m. fl.

218. For Lovsproget blive især vigtige Kongernes Love og Forordninger, saasom Frederik den andens Gaardsret, Kristian den fjerdes Rigens Ret og Dele, Kongernes Recesser (i K. Rosenvinges Saml., 4 D. I övrigt henvises angaaende de denne Periode vedkommende Love til Sammes Lovhistorie, 2 D.) Af Skrifter henhörende til Lovenes og Lovsprogets Forklaring haves paa Dansk kun faa. Den af sit Angreb paa den lybske Flaade bekjendte Præst i Svendborg, Hans Gaas, der döde som Biskop i Throndhjem, oversatte den gammelnorske Kristenret paa Dansk, og Jens Dolmer den norske Hirdskraa. Den norske Rigskansler, Nordmanden Jens Bjelke udgav Danske og Norske Lovs, samt Norske Lovs summariske Indhold, hvilke Skrifter formedelst Forklaringerne over Lovudtryk ere vigtige; Jyden Kristen Osterssön, der döde som Raadmand i Roskilde, gav et Glossarium jurid. dan. et norv.

219. Medicinen behandledes paa Dansk i saakaldte Lægeböger. Saadanne haves af Henrik Smith, der efter at have studeret i Vittenberg, mest opholdt sig i sin Födeby Malmö, og tillige har gjort sig fortjent ved Udgaver af

Kristiern Pedersens Skrifter; samt af Borgeren i Ribe, Hans Kristensen Bartsker, og af Niels Mikkelsen Aalborg. Den förste Rector ved Kjöbenhavns Universitet, efter at dette paa ny var kommet i Virksomhed, Kristen Terkelsen Morsing skrev ligeledes i samme Fag.

Af de egentlige Naturvidenskaber behandledes kun Botanikken, især med Hensyn til den medicinske Nytte. Som det förste Forsög til en dansk Botanik er især mærkelig Rostokkeren Simon Pauli's Danske Urtebog (Kbh. 1648).

220. Imedens Astronomien forherligedes ved latinske Verker skreves paa Dansk kun Smaastykker; Tyge Brahes tiaarige Lærling P. J. Flemlöse skrev Elementiske og jordiske Astrologia (Uranieborg 1591).

De filosofiske Videnskaber fremvise os kun en öde Mark; i Filosofien findes næppe andet paa Dansk end Skolebogen Den lille Logices Begyndelse af H. P. Resen.

221. Saalænge som næsten al Videnskabelighed blev dreven paa Latin, kunde ogsaa kun faa Forsög væntes paa at indlemme de Gamles Skrifter i den danske Literatur. Virgils Bucolica haves paa danske Rim af den fynske Præst Peder Jensen Roskilde; den lærde Birgitte Thott oversatte Seneca's Skrifter, Epiktets Haandbog og Cebes's Tavle. Om haandskrevne Oversættelser see Thura, Idea hist. lit. Dan. S. 321. 326[1]).

Adskillige Skrifter af blandet Indhold ere udgivne af Boghandlerne eller Bogtrykkerne Kristen Nielsen,

---

[1]) Herved bemærkes den Urigtighed, der er indlöbet hos Thura og Vorm, at Æsops Fabler ere oversatte af Herman Weigere, Lüb. 1555; denne Bog er Reineke Foss, see *Nyerups* Alm. Morskabsl. i Danm. S. 14.

Nör Nissom, Herman Weigere, Mads Wingaard, Jens Wolf, Hans Skaaning

222. Danmarks Historie og Sprog bearbejdedes af Flere; dog fuldendtes kun eet Hovedverk: Rigets Kansler Arild Hvitfeldts Danmarks Riges Krönnike, en god Samling af historiske Efterretninger og Dokumenter. Om Historiens pragmatiske Behandling synes man derimod endnu ikke at have haft nogen Anelse. Da det ikke engang lykkedes den danske Historieskrivnings Fader, Anders Sörensen Vedel, at levere et klassisk Verk i Fædrelandets Historie, saa er det aabenbart, at Tiden dertil endnu ikke var moden. Af denne mærkelige Mands Skrifter bemærkes især: Om den danske Krönnike at beskrive, Oversættelsen af Saxo, og Udgaven af Kæmpeviserne, hvilke Skrifter ogsaa ere af megen Vigtighed med Hensyn til Sproget. Lyskander skrev som kongelig Historiograf adskilligt af liden eller ingen historisk Værd [1]). Erik Krabbe gav et nyt Oplag af Rimkrönniken, formeret med Kong Hanses Historie; noget lignende udgaves senere af Boghandleren Jörgen Holst i *Regum Daniæ icones.* Abbeden i Sorö, Morten Pedersen, skrev Biskop Absalons og Esbern Snares Herkomst. Af Strelov haves den Guthilandiske Chronica. Den af sin foranderlige Skæbne bekjendte Nicolaus

---

1) Om de danske Historiografer henvises i övrigt til *Nyerups* Tillæg til Udg. af Vedel om den d. Krön. at beskrive.

Helvaderus (Niels Hellevad), der efter tvende Gange at have mistet sit Præsteembede, fandt Tilflugt i Svendborg, og endelig kaldtes til Kjöbenhavn og udnævntes til *Calendarius regius*, beskjæftigede sig med astrologiske og lignende Skrifter, men tillige med Fædrelandets Historie. Den af sin Opdagelsesrejse berömte Jens Münk udgav en Beskrivelse over samme. Kjöbenhavns overordentlige Belejring under Frederik den tredie gav Anledning til Beretninger om samme af Anders Hjörring, og paa Vers af Henrik Vallensbek.

En original Behandling af Norges Historie forsögtes ej; Jens Mortensen gav et Udtog af Snorre; en fuldstændigere Oversættelse og Fortsættelse, samt Beskrivelse over Norge, gav den norske Præst Peder Klausen, hvis Skrifter dog udkom i Kjöbenhavn.

Til begge Rigers geografiske og statistiske Beskrivelse gaves desuden interessante Bidrag i Jens Wolfs Danmarkis Riges Lof, og i Nordmanden Arent Berntsens Danmarks og Norges fructbare Herlighed. En Norges Beskrivelse af Nordmanden Absalon Pedersen findes indfört i Suhms Saml. 2 B.

En stor Mængde Dokumenter og Breve, især af Kristian den fjerde, findes dels i Haandskrift, dels aftrykte i forskjellige historiske Samlinger; saa mange som til Sprogets Oplysning kunne ansees nödvendige findes i Ny D. Mag. 1 og 2 B.

223. Til Sammenligning med forrige Periode maa nævnes Hans Skaanings Udgave af Peder Laales Ordsprog. Af Skrifter over selve Sproget have vi, da Pontoppidans, Peder Syvs og Gerners Arbejder henhöre til det egentlig grammatikalske Tidsrum, ej meget andet end Ordböger, der nærmest udarbejdedes med Hensyn til det latinske Sprog, men forsaavidt danske Ord tilföjedes ogsaa kommer dette Sprog tilgode. Foruden et nyt Oplag af Kristiern Pedersens *Vocabularium*, gav Henrik Smith selv en *Libellus vocum latinarum cum interpretatione danica* (Malmö 1563). Lignende Ordböger haves af Rectorerne Jon Tursön og Povel Jensen Kolding. Et *Lexicon etymologicum lingvæ danicæ* forsögtes af Hans Povelsen Resen (Thura, S. 310), men et saadant Arbejdes Udförelse kunde paa den Tid umuligen lykkes. Til Sammenligning imellem den danske og norske Dialekt er af Vigtighed den norske Præst Kristen Jensens Nordske Dictionarium eller Glosebog med Böndernes Seierværk og Calendario (Kbh. 1646). Den danske Prosodi afhandledes af Sören Povelsen Gotlænder eller Judikær, og da adskillige Ordformer omhandles i Prosodien, saa kan ogsaa fra denne Mands Skrifter hentes en og anden Bemærkning til Oplysning i den egentlige Sproglære. (Om ældre Prosodier, der ere skrevne paa Latin, see Fortalen til 2 D. af Danske Digtek. Hist.)

224. Til Slutning have vi at betragte Digte-

kunstens Tilstand i denne Periode; ligesom nemlig Folkets Tænksomhed og filosofiske Aand viser sig i de alvorlige Videnskaber, saa er det især i Digtekunsten man lærer at kjende dets aandige Skaberskraft og Ejendommelighed. Men det foregaaende har allerede viist, at egentlig Digtekunst næppe endnu var til i Danmark. Enkelte Lysglimt af denne vise sig dog, dels i Satiren, hvis Gebet ligger den blotte Forstand og Skarpsindighed nærmere, end de dybere Digtninger, dels i enkelte skjönne Psalmer, hvor Hjærtets fromme Tro ikke behöver nogen Kunst, for at ytre sig i lyrisk Skjönhed. Satiren maatte især vækkes ved Reformationsstriden; adskillige Smaaskrifter fra denne Tid, som Dialogus om den papistiske Messe, Samtale imellem Peder Smid og Adzer Bonde, mangle ikke heller ganske det til denne Digteart hörende skarpe Krydreri. Denne Digteart er ogsaa herskende det hele Tidsrum igjennem, og udgjör det bedste i de Arbejder, som i andre Arter forsögtes. I Slutningen af Tidsrummet kan især mærkes Hans Villumsen Laurenbergs Skjemtedigte, endskjönt det er uvist, om han selv har besörget dem udgivne paa Dansk. I det episke Digteslags er især Herman Veigeres Oversættelse af Reineke Fos (Lüb. 1555) mærkelig; en Efterligning, som ikke kommer den nær i poetisk Værd, er Kattenes Rettergang med Hundene af Hans Skaaning, men som det förste originale episke Digt fortjener den dog her at nævnes.

I den dramatiske Poesi begyndte man med Oversættelser eller Efterligninger af latinske Dramaer, omtrent i samme Smag som de tyske Fastnachtsspiele, blandt hvilke Peder Jensen Hegelunds Susanne er det mærkeligste Stykke; de förste originale dramatiske Arbejder ere af Hieronimus Justesen Ranch; men naar der hos disse Forfattere findes noget godt, saa ligger det, som alt er bemærket, i enkelte satiriske Træk og Skildringer; at opfatte det sande komiske stod endnu ikke i deres Magt. I den lyriske Poesi ere enkelte skjönne Psalmer Forlöbere for den danske Poesies Fader, Arrebo, hvis Hexaemeron paa enkelte Steder viser Begejstring. Som Digter i den lettere Vise fortjener ved Siden af ham at nævnes Lyrikeren Sören Terkelsen. (Fuldstændigere literærhistoriske og æsthetiske Efterretninger findes i Danske Digtek. Hist. 1-3 D.)

Sprogets Beskaffenhed.

225. At give en fuldstændig Udvikling af Sprogets Beskaffenhed i denne Periode, er saa meget mindre nödvendigt, som den kun danner en Overgang til den nydanske, og enhver Dansk i Almindelighed, naar Retskrivningen forandres til den nu brugelige, vil kunne forstaae ethvert Skrift, der ellers ej fra Materiens Side frembyder Vanskeligheder; enkelte gamle Former og Ord ere vel endnu beholdte, men saadanne ere naturligvis de samme, som forhen ere forklarede.

Paafaldende er den Renhed og Regelmæssighed, som findes i gode Skrifter, ikke mere end 50 Aar efter Reformationen, f. E. i Kristian den tredies Bibel. Længere hen viser sig derimod atter nogen större Forskjellighed, da man begyndte at kunstle paa Retskrivningen og de grammatikalske Former, og saaledes gjorde Overgang til den egentlig grammatikalske Undersögelse, hvor Tvivl og deraf fölgende Ubestemthed i Form endnu en Tid lang vedvarede.

226. Retskrivningen er vel meget ustadig, men dog i de bedste Skrifter, som Kristiern Pedersens senere og Kristian den tredies Bibel langt regelmæssigere end i Slutningen af forrige Periode. Det stumme *e* bruges sjælden; der skrives *Tro, at bo, fly, at faa, de smaa, han saa* o. lign., samt *faar, gaar* o. lign. Derimod er et og andet beholdt af den forrige Skrivemaade, saasom *e* og *o* for *æ* og *aa,* som *lenge, vere, tilhobe, at vogne; ffu* for *v*; *ck* for *k,* o. lign.

Store og smaa Begyndelsesbogstaver anvendes uden Regel; thi man finder ogsaa Navneord med smaa, Tillægsord og Gjerningsord med store; men Overgang til den nuværende bestemtere Brug finder altsaa dog Sted.

227. Man finder vel adskillige Bogstavformer afvigende fra nuv. D., saaledes som de vare i forrige Periode, saasom *bide*, bie; *gong*, Gang; men Udtalen er dog ogsaa i flere Henseender kommen den nuværende nærmere, saasom i *höyt* for *högt*; *skue* for *skøde; vær,* Vejr, for *væder.* Man finder endnu enkelte Konsonanter i *skøne, grøne,* o. lign., men Skrivemaaden *himmelen, dömme, komme, Svenne, skulle* er dog, f. E. i Svanings Bibel, temmelig almindelig. At denne Overgang omtrent ved Enden af Perioden maa have været fuldendt, sees af Gerners Bemærkning (*Epitome phil. dan.*

S. 28), at det er urigtigt, at skrive *Domene* for *Dommene*. Ligeledes er *j* bortfaldet i Endestavelserne, og enten er den foregaaende Medlyd fordoblet overensstemmende med de tyske Sprogarter, eller *g* er kommet isteden for *j*; saasom isteden for *vilje: ville*; for *dölje: dölle* eller *dölge*.

228. Kjönnet har ved de enkelte Ord vedligeholdt sig længst; man finder endnu, f. E. i Svanings Bibel og i Hexaemeron, *Steden, Stöven, Siunen, Skiolden, sin Asen, en Bogstave,* o. lign. Det foregaaende Navneord gjentages ogsaa med Stedordene *han* og *hun* efter Kjönnet; f. E. *Skenck er en yndelig Steen for den, som ejer hannem; en sund Tunge er Liffsens Træ, men naar der er Forderffuelse i hende, da er det, som naar noget bryster af Vær.* Derimod ere ved Tillægsordene Han- og Hunkjön nu ganske faldne sammen, da Hankjönsendelsen *-er* ofte anvendes, naar Navneordet er af Hunkjön; saasom *Jorden var öder og tom; en riger Jomfru* (Hexaemeron). (Jf. 188).

229. Ved Böjningen forekommer ligeledes adskillige gamle Former; saasom: bestemt Ef. paa *-ens* eller *-sens*, endog ved Intetk. og Hunk. (*Lammens, Naadsens*); Talord i Intetk. (*tu, try*); ved Gjerningsord 2 Ent. paa *t* (*du maat*) eller *st* (*du saast*); Datider som *sette, sende, kaste*, Dat. i hele anden Böjningsm. med Flt. paa *e*, som *funde, drukke, komme, löbe*, hvorfor ogsaa den med disse Former ligelydende beting. M. endnu bruges; bydende M. af 1 Böjn. 1 Klasse paa *e*, som *betale!* o. s. fl. Ved Afledningen findes ogsaa almindelig Navneord paa *-ere* (nu paa *-er*), paa *e* (nu bortfaldet), Biord paa *ige* (nu paa *igen*), o. lign., som *Skabere, Prophete, Nature, endelige.* Men med disse Former blande sig ogsaa stedse mere og mere de nu sædvanlige, som Flt. *Gierninger, Træer, Blade*; som Intetk.

bruges ogsaa *to* og *tre* (*to Aar, tre Aar,* Svanings Bibel), og ligeledes findes, foruden *vi mue,* ogsaa *vi maa,* samt som Datider baade *viede* og *vide,* viede; *boede* og *boode; troede* og *troòde; veyede* og *veyde; pleyede* og *pleyde;* og paa samme Maade Biformer, som *udrettit* og *udret; oplöftit* og *oplöft; foractit* og *foract,* o. lign. Endelig anföre Syv og Gerner som gamle ubrugelige Former saadanne som *try, mue, varstu, fran* (Gerners Epitome phil. dan. S. 27; Syvs Sprogkunst, S. 106. 46. 41); paa nogle faa Særegenheder nær er endelig Sprogets hele Bygning i Pontoppidans Grammatik fremstillet saaledes som den nu er; hvilket altsammen viser, at Sprogets Udvikling af Stamsproget ved Slutningen af denne Periode maa ansees for aldeles fuldendt. Som Forberedelse til den grammatikalske Periode kan ogsaa ansees de Kunstlerier, som man, uvis om Regel, hist og her begyndte; saasom det oftere forekommende *seeis* og *seher* (Jon Tursöns Oversættelse af Carions Chronica), der efter denne Skrivemaade fremstilles som Tostavelsesord, da dog *seer, sees* vist nok altid have været Enstavelsesord.

230. Naar man, efter saaledes at have fulgt Sproget igjennem dets forskjellige Perioder, endnu en Gang overskuer Forandringen ved de grammatikalske Former, da finder man denne bevirket dels ved en naturlig gradvis Afvigelse fra Stamsproget, dels ved en mere pludselig og paatvungen Indvirkning fra Tyskland. Denne sidste uagtet har dog det danske Sprog endnu den Dag i Dag i alle Sproglærens væsentlige Dele bevaret de nordiske Sprogs Karakter. Derom overbeviser man sig let, naar man be-

tragter de Særkjender, hvorved de germaniske Sprog adskille sig fra de nordiske[1]):

1) Med Hensyn til Bogstavsystemet. Naar det islandske og tyske Sprog afvige fra hinanden, da ligger Dansken nærmest ved det förste; saasom

t. isl. d.
ei, *í*, *i* (Eis, ís, Is);
au, *ú*, *u* (Haus, hús, Hus);
eu, *ý*, *y* (neu, nýr, ny);
f, *p*, *b* (laufen, hlaupa, löbe);
b, *f*, *v* (leben, lifa, leve);
ss; *ð*, *t*; *d* (Fluss, flóð, fljót, Flod);
z; *þ*, *t*; *t*, *d* (Zeit, tíð, Tid; zwingen, þvínga, tvinge).

Undertiden ere to Ord af een Stamme med forskjellig Betydning gaaet over i Dansken fra Islandsk og Tysk; saasom isl. *drepa*, *dráp*, *drepinn*, gl. d. *drebe*, *drab (drob)*, *dreben (droben)*, (slaae), dræbe; t. *treffen*, *traf*, *getroffen*, træffe; ligesaa *skabe* og *skaffe* af isl. *skapa* og t. *schaffen* (olds. *shäppen)*.

2) Med Hensyn til Artiklen. Denne hænges i Dansken bagved Navneordene, hvilket ej er

[1]) Denne Forskjel findes afhandlet i *Vidalins* Afh. de linguæ septentr. appellatione: dönsk túnga, S. 286, i Fortalen til Lye's Ulfilas, S. IX-X, i *P. E. Müllers* Afh. om det isl. Sprogs Vigtighed, S. 22, men især fuldstændig udviklet i *Rasks* Vejledn. til det isl. Sprog, Fort. S. XVIII, Sammes Angels. Sprogl. Fort. S. 7 fgg. og om det nord. Sprogs Opr., S. 64 fgg. 219 o. fl. St.

Tilfældet med de tyske Sprog, der mangle Stedordet *hinn*, *hin*, *hitt*, hvoraf Artiklen er taget. Naar derimod Artiklen stundum hos nogle af vore Digtere sættes umiddelbar foran Navneordet, saa er dette en Germanisme, der stöder ethvert dansk Öre og i Prosa vilde være utaalelig.

3) Med Hensyn til Kjönnet. Verbaler paa *-en* ere, som i Islandsken, af Hunkjön, i de tyske Sprogarter derimod af Intetkjön; forkortede Verbaler ere derimod i de nordiske Sprog af Intetk., i Tysken af Hank.

4) Med Hensyn til Navneords og Tillægsords Böjning. I de tyske Sprog beholdes gjerne Hjælpevokalen *-e* foran Endelsen, i Dansken er derimod den isl. Ef. paa *-s* sædvanlig foretrukken for Ef. paa *-es*, og Tillægsordene ende i Intetk. paa *-t*, tysk *-es*. Ved Navneordenes Böjning har Dansken ikke optaget den tyske Endelse *-en*, der svarer til den isl. paa *-a*. I de tyske Sprogarter stemmer Flt. af Navneord, der gaae efter den simplere Böjningsmaade, overens med Tillægsordenes bestemte Flt., men dette finder hverken Sted i Dansken eller i noget andet nordisk Sprog [1]).

5) Med Hensyn til Gjerningsordene. I de danske Navneformer er ligeledes dansk *-e*, isl.

---

[1]) See *Rask* om det gl. nord. Sprogs Opr. S. 189 fgg., og 196. Om den d. Gramm. Endelser, S. 100; og Angels. Sprogl. Fortalen S. 7-8.

a, forskjelligt fra t. *-en*. Forskjellen imellem Dannelsen af Ent. 2 og 3 Person, nemlig i Isl. for anden Person *-t*, i Tysken *-st*, og for tredie Person i Isl. *-r*, i Tysken *-t* [1]), er vel i gl. D. mere paafaldende end nu, men dog i tredie Person bevaret uforvansket. Det tyske Augment findes ikke i de nordiske Sprog, og er heller ikke optaget ved de danske Gjerningsords Böjning; selv naar vi have optaget enkelte tyske Ord paa *ge*, er Augmentet i Almindelighed bortkastet, som unordisk; f. E. *Gefahr*, *Fare*; *Geschlecht*, *Slægt*; *gesund*, *sund*.

FJERDE AFSNIT.

Ordforraadets Beskaffenhed i de fire Sprogperioder.

231. Endskjönt Forklaringen over Sprogets enkelte Ord og deres Betydning ikke kan udvikles i en Afhandling, men kun fuldkommen fremstilles i en Ordbog, saa kunne dog nogle almindelige Bemærkninger over Ordforraadet og dets Beskaffenhed i de forskjellige Sprogperioder ikke forbigaaes i en Undersögelse om Sprogets Tilstand i det hele. Udviklingen af den grammatikalske Beskaffenhed er især af Vigtighed til at lægge den förste Grund til rettelig at forstaae de gamle Skrifter, og til ved bestemte Kjendemærker at kunne skjelne imellem de nærbeslægtede Sprog; men fuldstændig Kundskab om

---

[1]) Om det nord. Sprogs Opr. S. 258-59.

Sprogets hele Ejendommelighed, især om det nuværende Skriftsprogs og Dialekternes Beskaffenhed, erholdes kun ved tillige at betragte det hele Ordforraad, dets Oprindelse og Forandringer i Form og i Betydning, og ved at forfölge disse Forandringer fra Stamsproget af indtil den nyeste Tid. Enhver saadan Undersögelse er et Hovedbidrag til Sprogets Historie. Men dette udstrakte Æmne fordrer en saa omfattende Kundskab, et saa dybt Blik i alle Sprogs indre Væsen, og Hjælpemidler, som vi næsten endnu ganske mangle, til at man deraf endnu tör vænte sig en tilfredstillende Behandling. Kun nogle faa Bemærkninger, der saa vidt muligt skulle bidrage til en almindelig Oversigt, henlægger jeg derfor som enkelte Frökorn, der maaskee under gunstige Omstændigheder engang kunne spire.

232. Til Kundskab om det enkelte Ord hörer, foruden dets grammatikalske Beskaffenhed, Kundskaben om dets Oprindelse eller de Bestanddele, af hvilke det er dannet, og dets Betydning, samt Maaden hvorpaa denne er fremstaaet af disse Bestanddele. Denne Undersögelse er at ligne med en kemisk Oplösning, der igjen bestemmer den givne Naturtings Kræfter og disses Virkning.

En saadan Undersögelse har allerede i og for sig selv for enhver, der har faaet Smag paa Sproggranskning, megen Interesse. I det han opsöger Ordet og eftersporer dets Former og Betydning, er det en Blomst han plukker paa vil-

dene Mark, som mangen Gang stod i en Afkrog, upaaagtet og uden Værd og Anvendelse, som han derimod nu drager for Lyset, og beskuer i dens forskjellige Former og Udviklinger, og derpaa giver sit rette Sted i Systemet; og om end denne Blomst hverken ved Lugt eller glimrende Farver forskaffer de ydre Sandser nogen Vederkvægelse, saa maa derimod Tanken med Velbehag dvæle ved Betragtningen af Menneskeaandens Udvikling i den mindst legemlige af alle Aandens Aabenbarelser, Ordet. Det som forhen var livlöst og intetsigende, faaer nu Liv, Bevægelse og Betydning. En saadan Undersögelse har vel, som enhver anden Betragtning af Naturen sine Grændser, hvor Forstanden ej kan trænge videre frem, men ligesom den Plantekyndige ikke blot betragter de Urter, der voxe paa Fædrelandets Grund, men tilegner sig alle Himmelegnes Herligheder, saaledes udvides ogsaa Synskredsen for Sproggranskeren og Interessen stiger ved Sammenligningen med andre Jordklodens Sprog.

Som et aldeles simpelt Exempel paa denne Sprogundersögelse anföres Ordet *enten*, som alle forstaae, i hvis Betydning ingen lettelig fejler, men som dog staaer dunkelt for Sjælen, saalænge den kun er sig bevidst, at det har denne Betydning, uden at kunne indsee, hvorfra den er kommen; man forfölge derimod Ordet igjennem dets ældre Former fra gl. Dansk indtil Skaanske Lov: *ænti, æntigh, æntingh, antingja* (sv. *antingen*), *antiggja, antviggja, annat tviggja*, d. e. *eet af to*, og man seer da tydelig, hvad man egentlig har villet

sige med dette Bindeord. Heraf ogsaa gl. d. *paa enten Sider* (eller, da Betydningen af dets sidste Halvdel var fordunklet, *paa enten af Siderne*), paa een af tvende Sider.

233. Men en saadan Undersögelse, naar den ikke udarter til tomt Legetöj eller lærd Pedanteri, men virkelig har kun Sandhed for Öje og til Hensigt, er tillige af störste Vigtighed for Sprogets Rigtighed og Renhed, kort, ingen grundig Kundskab er uden den mulig. Ligesom Grammatikkens Former have deres Grund i ældre, saaledes kan ogsaa Ordets rette Betydning kun udvikles efter dets Etymologi; dets Sammenhæng med andre Ord i Sproget, dets Forhold til disse og til den hele Sprogmasse bestemme dets Renhed eller Ægthed. Hvor lidet Herre man end er over Sprogets Gang i det hele, saa ere dog mange gode Ord, som enkelt Mand begyndte at bruge, komne i Omlöb, uden fælles Overlæg, men vist ikke uden indre fölt Trang. Ordene ere saa forgængelige, som alt andet under Solen; de stride med hinanden, fortrænge hinanden, og bejle til Folkets ustadige Gunst; ikke altid blive de værdigste trukne frem; Mode og Lykke öve ogsaa her deres Herredömme; men da det sömmer den velsindede Mand, ikke at foragte hvad der er tilbagetrængt, og at drage for Lyset hvad der har Værd i sig selv, saa har man ogsaa til alle Tider seet Sproggranskeren at drage tabte Ord for Lyset, for at de kunne sees og over-

vejes, og at de, som findes passende, paa ny kunne optages i Sproget; besidder den geniale og smagfulde Digter saa megen Kundskab, at han rækker Haanden til dette Foretagende, da lykkes det, uden at nogen klager over at dette eller hint er dem paatrængt.

Ordet *rythæ* (Henrik Harpestreng), o. lign. ville vist nok aldrig mere blive danske, da Stammen dertil (*riða*, at ryste), er tabt; derimod skulde man tro, at *Skjelvesot* (Henr. Harpestreng) eller *Kolde* meget vel kunde bruges tilligemed Ordet *Feber*, og at *Vandsot* (*watnsot*, Henr. Harpestreng) i en dansk Mund kunde klinge ligesaa godt som *Vattersot*. Hvorfor skulde man da ikke ogsaa engang kunne opleve den Tid, da man atter tager til Tanke med en ærlig dansk *Dagverd* (ældre d. *daghorth*) og *Nadverd* isteden for en tysk *Frokost* og fransk *soupé*.

234. Men vi ville forlade saadanne, maaskee tomme Önsker og gaae over til vort egentlige Æmne. Ved at betragte Ordforraadet i de förhen afhandlede fire Sprogperioder, vil man strax finde, at der forekomme mangfoldige Ord, som i nuværende Dansk ere tabte; saadanne maa da i Almindelighed söges i det gamle nordiske eller det tyske Sprog. Andre, som ere forsvundne i det nu brugelige Skriftsprog, leve derimod i de forskjellige Almuesmaal, og tilhöre altsaa endnu Sproget. Atter andre, og det ikke faa, ere almindelig danske Ord, men deres Betydning og nuværende Form maa oplyses af det gamle Sprog. Og endelig have adskillige Ord næsten ganske bevaret deres Udseende,

men derimod forandret Betydning, enten derved at Begrebet er indskrænket indenfor et snævrere Omfang, eller Sidebegrebet er taget for Hovedbegrebet, eller Stambegrebet er tabt og kun det afledte blevet tilbage, o. desl.

Til Oplysning nogle Exempler: *ætlæ*, mene, isl. *ætla*; *skenæ*, saare, isl. *skeina*; *æriæ*, plöje, isl. *erja*, sv. *ärja*; *syniæ*, afslaae, isl. *synja*; *sennæ*, at trættes, og *sennæ*, Trætte, isl. *senna*; *iæf*, Tvivl, *at iæuæ*, tvivle, isl. *ef*, hvis, *efi*, Tvivl, og *at efa* (sv. *jäf*, *at jäfva*); *røn*, Pröve, *at røna*, isl. *raun*, *at reyna*, sv. *rön*, *at röna* (*thæt ær rønt sænnændæ* er det sædvanlige Udtryk i den endnu ej udgivne Lægebog for *probatum est*); *at forhaa*, forsömme, af isl. *at há*, lægge Vind paa (*thæn thær thæt glømær ællær forhaar* forekommer i Henr. Harpestr. S. 114; formodentlig er *forhaar* ikke her nogen Skriverfejl for *forgaar*, der heller ikke giver nogen ret Mening, især da det saa simpelt kan udledes af isl. *at há*, gjöre, sætte i Verk; med Forstavelsen *for* altsaa *forhaa*, forsömme); *mæt* Vurdering, *at mæta*, vurdere, isl. *mat*, *at meta*, sv. *mät*, *at mäta*; *puste* (ældste Jærtegns Postil), at give Örfigen, isl. *pústr*, Örfigen; *hoth*, Spot, isl. *háð*; *høs*, Kjæbeben, isl. *haus*; *ænnæ*, Pande, isl. *enni*, sv. *änne*; *mees*, Kurv, isl. *meis*; *halfæ*, Side, isl. *hálfa*; *mær*, berömt, isl. *mærr*; *stind*, stiv, isl. *stinnr*, sv. *stind*; *nymære*, Nyhed, Vidunder, sv. *nymäre*; *othyrt* (Henr. Harpestr.), Planten *cicuta*, rimeligvis af isl. *óðr*, rasende, (Galenurt, lig Galnebær). Ligeledes af det tyske Sprog: *widwe*, olds. *wedewe*, t. *Wittwe*, nordisk *Enke*; *fare*, Frygt, saasom *ieg bar faræ* (Rimkrönn.), jeg befrygtede, *mett en sckelwinde fare* (Frans Vormersen), med bævende Frygt, olds. *fare*, *fere* (Der Laien Doctrinal); *haffue*, Ejendom, Gods, t. *Habe*, saasom *hvor ær nu alle have dyre* (Sjælens Klagem., hvor det forklares ved Lysthaver, men vel snarere betyder koste-

lige Ejendomme); *knabe,* Kriger, nordisk *dreingr; thy* af olds. *tyen,* erzeigen; *læste,* yde, saasom *Ljuset öjet igjen den samme Tjenste maa læste* (Hexaem.), t. *leisten; fornufft,* af t. *Vernunft,* olds. *fornuft; ægtekone,* af olds. *egt,* for *é,* t. *Ehe* (Der Laien Doctrinal), i de ældre Love *adelkone* (lig *adelveg*, Hovedvej, *adelgerd,* Hovedgilde); *mær,* Hav, t. *Meer,* gl. isl. *mar;* saadanne Ord kunde saa meget lettere optages og beholdes i gl. D., som især Oldsassisk har mangfoldige tilfælles med det gl. Nordiske, saasom isl. *siðr*, gl. d. *sedh*, olds. *sede,* t. *Sitte;* isl. *mágr,* gl. d. *maag,* olds. *mage;* isl. *vod,* olds. *wâd,* o. s. v. Andre Ord findes endnu hos Almuen, som *dagh,* Frist, sjællandsk *Dag; halm,* Sædhöst, sjæll. *Halm; lyim,* Kalk, lollandsk og jysk *Lim; frag,* stor, stærk, sjæll. og loll. *frag; wildh,* god, deraf sjæll., fynsk og jysk *villere, villest,* isl. *vildari, vildast; mude,* Gave, slesvigsk *Mude*, Bestikkelse; *døn*, Lugt, slesv. *Doen.* (Om saadanne kan især sees P. E. Müller om det isl. Sprogs Vigtighed, S. 101 fgg.) At nubrugelige danske Ord i mange Henseender kunne oplyses af det ældre Sprog, er en for længe siden erkjendt Sandhed; saasom *fra Arilds Tid*, ældre d. *af arældæ; Helvede* af ældre d. *witæ*, gl. d. *widhe*, Straf; *Sandemænd,* gl. d. *sannend mæn; hen,* gl. d. *heden*, herfra; *Top og Tavl*, ældre d. *top og tagl*, Top og Hale (Jyske Lov 5, 31), o. s. v. Exempler paa Ord, som have forandret Betydning: *maa,* d. e. kan; om Diamanten siges hos Henr. Harpestr. *han må æi brytæs utæn mæth buckæ bloth*, *æi mæth iærn*, *æi mæth eld; man maa temme wilt diur oc ey ondh qvinne* (Peder Laale). Saa og *gitæ*, at kunne: *all werdsens twnge gidher ey full sawth* (Sjælens Klagem.), kan ej tilfulde sige. *Timæ,* Tid, isl. *timi; i timæ taken* (Henr. Harpestr.) tagen i Tide. *Huld,* Kjöd, isl. *hold; huth ællær huld* (Henr. Harpestr.), Hud eller Kjöd. *Hel,* frisk og sund, isl. *heill; hwerken hel eller siuk,* hverken frisk eller syg;

hel man, en sund Mand (Henr. Harpestr.) *Rik*, mægtig, isl. *rikr*; *sannend skal e wæræ rikær en logh oc kærær* (Jyske Lov), Sandheden skal altid være stærkere og kærere end Loven. *Grøn*, frisk; *grønt saar* (Henr. Harpestr.) *Gømæ*, agte, *gømæ sik*, vogte sig, tage sig i Agt. *Wrakæ*, drive; *wrakæ sit fæ gømæn wang*; *wrakæ* (forfölge) *sín sak* (Lovene). *Smøriæ*, salve; *herrin oc hans smurde mand* (Frans Vormersen), Herrens Salvede. Saa og af det tyske Sprog: *smal*, liden; *andre herrer smalle* (Rimkrön.), olds. *smál*, lille (Der Laien Doctrinal); *straffe*, dadle (Peder Laale Nr. 68) af t. *strafen*, o. s. v.

Under Læsningen vil man ogsaa kunne gjöre den Bemærkning, som vidner om den nordiske Sædeligheds-fölelse, at naar uanstændige Udtryk ere blevne anvendte som saadanne, saa er deres övrige, oprindelige eller almindelige, Betydning, i hvilken de findes i ældre Dansk, gaaet tabt; men samme Fölelse forbyder derpaa at anföre Exempler.

235. Med Forsæt er i det foregaaende valgt almindelig forekommende Ord; at Lovsproget maa oplyses af de gamle Love, og disses Udtryk igjen af Islandsken, omtvivler vist nok ingen. Hos vore Lovkyndige, især Kofod Ancher og Kolderup-Rosenvinge, finder man Exempler paa hver Side af deres Ordforklaringer til Lovene; jeg tillader mig at anföre et, hvor, foruden Ordets Betydning, især dets grammatikalske Form maa komme i Betragtning. Ordet *Arvebed* maa udledes af *at beta*; K. Ancher forklarer dette Gjerningsord saaledes, at det har Sammenhæng med *at bita*, at bide, og betyder formindske, fratage; K. Rosenvinge finder det rimeligere med Vidensk. Selskabs Ordbog at forklare *at bede* som en anden Form for *at binde* (See Ordforklaringen til Eriks Lov, S. 336). Begge disse Forklaringer kunne, med Hensyn til Betydningen, lade sig anvende paa de Steder, hvor Ordet forekommer. Ordets grammatikalske

Form strider derimod imod den sidste. I de forskjellige Haandskrifter af Skaanske Lov hedder nemlig Nutiden *beter*, *bøtær*, *bætær*, *biter*, og i Valdemars Lov Dat. *bet*, og Bif. *bitæt*, Flt. *bitnæ*; det er deraf klart, at dette ikke kan være en anden Form af *bindær*, *bant*, *bundæt*; Datiden *batt*, som anföres til Oplysning, er vel gl. Isl. for *bant*, men her kan den intet oplyse, da Assimilationen i ældre Dansk ej er beholdt, og Bif. *bundæt* ikke kan forblandes med *bitæt*. K. Anchers Mening er derfor maaskee den rette; de isl. Gjerningsord, hvorpaa kunde tænkes, ere nemlig *bita*, *beit*, *bitit*, ældre d. *bitæ*, *bet*, *bitæt*, eller det deraf afledte *beita*, *beitti*, *beitt* (Rasks Anv. t. Isl. S. 206), at lade bide, og deraf igjen i mange afledte Betydninger, at bede, d. e. jage; eller at bede f. E. med Heste, holde for at give dem Foder; at staae imod, o. desl.; *at biða*, at bie, synes baade i Form og Betydning at ligge for langt borte; af norske og svenske Love, hvor jeg imidlertid hidtil forgæves har sögt Oplysning, lader vel Ordets Forklaring sig med Sikkerhed udfinde.

236. Hvorledes Ord, endog i selvsamme Periode, kunne blive forældede, kan man see ved at sammenligne forskjellige Udgaver af samme Skrift, f. E. den ældste Udgave af Peder Laale fra Aaret 1506 og Kristiern Pedersens fra 1515. Man finder her (i Nr. 8 i Nyerups Udgave) den förste Udgaves *som paa land er tiidh* hos Kristiern Pedersen forandret til *som paa land er seed*[1]); ligesaa er (i Nr. 19) *skøth* forandret til

[1]) I Ordsproget *man skal saa leve, som paa land er tid*, man skal saa leve, som Skik er i Landet. Meningen er ikke: man maa gaae frem med Tiderne, thi den nydanske Betydning af *Tid* er her

snart; (i Nr. 101) *nymære* forandret til *røchte*; (i Nr. 124) *døn* til *lucther*; (i Nr. 128) *sawæ* til *bid*, o. m. fl. Da der kun ligger 9 Aar imellem disse Udgaver, og der næppe paa den Tid kunde foregaae saa stor Forandring, saa maa der i den ældste Udgave være beholdt mange ældre Udtryk.

237. At Ordene efterhaanden have lidt adskillige Forandringer, viser hele det foregaaende Afsnit; som Exempler paa Overgangen fra Periode til Periode hensættes derfor kun nogle faa Ord:

Isl. *tvisvar*; ældste d. *tvisvar*, *tvisva*; ældre d. *tvisvæ*, *tysæ*; gl. d. *tøsser*; derpaa er Ordet tabt.

Isl. *veita*; ældste d. *veta*; ældre d. *vetæ*; gl. d. *wede* (Rimkr.), *vide* (Kæmpevis.), d. e. vise; sv. *veta*.

Isl. *vega*; ældste d. *vegha*; ældre d. *væghæ*; gl. d. *veje*, d. e. dræbe (nu kun tilbage i Betydning af at veje).

Isl. *drýgja*; ældste d. *dryghia*; ældre d. *dryghiæ*, *drughæ*; gl. d. *drwe* (nu kun tilbage i *dru*, som sanddru og lign.); sv. *dryga*.

Isl. *hversu*; ældste og ældre d. *hwaræ*, *huræ*; gl. d. *hwore*, *hore*, hvor (quam), sv. *huru*.

238. Endnu en anden Undersögelse have vi

---

uanvendelig; men Kristiern Pedersen har uden Tvivl Ret i at dette Ordsprog har samme Betydning, som det foregaaende (Nr. 7) *man skal seed følge eller land fly*.

at anstille, hvorvidt nemlig det forekommende Ordforraad i de forskjellige Perioder er af nordisk eller af fremmed Oprindelse.

Hvad de tvende förste Perioder angaaer, da viser det foregaaende tilstrækkelig, at Ordforraadet i disse er taget af det gamle nordiske Sprog; de fremmede Ord, som dog ere sjældne, ere derfor især kun latinske, saasom *tæwernishus* (Lundske Stadsret) af *taberna;* Ord af dette Sprog forekomme ogsaa endnu i tredie Periode, saasom i Rimkrönniken *en monckæ korde*, af lat. *chorda.* Henimod Slutningen af anden Periode begynde tyske Ord, især i visse Materier, at indtrænge sig. I den Kogebog, som findes i Slutningen af Henrik Harpestrengs Lægebog træffer man adskillige saadanne fremmede Ord, som dog have beholdt deres fremmede Udseende, saasom *kloten en honær*, *koken van honer*, hvormed kan sammenlignes vore nuværende fremmede Benævnelser paa alskens Retter. I Valdemars Lov (1, 13) findes i Overskriften Ordet *widue*, men strax derpaa i Texten selv *ænky;* ligeledes i Fortalen til Jyske Lov *widue*, i Loven selv *enki;* Ordet *at skee* forekommer heller ikke i Lovene fra de to förste Perioder, men det udtrykkes ofte og almindelig ved *of swa worthær* eller *of swa timer* eller *of swa kumber*, o. lign.

Fra den tredie Periodes Begyndelse af ere de tyske Ord almindelige, og Sproget bliver da en besynderlig Blanding af disse og af nordiske.

Fra först af beholdt de tyske deres hele fremmede Udseende; derpaa bleve de noget afslebne overensstemmende med Sprogets Aand; gik dernæst en Tid lang ligesom Haand i Haand med de indfödte, hvilke de endelig endog tildels fortrængte fra deres Hjemstavn. Rask (om det nord. Spr. Opr. S. 25) har bemærket, hvilken Fordel for Sproget der kan vindes ved saadanne dobbelte Udtryk for hvert Hovedbegreb, i det mange Biideer lade sig udtrykke, til hvilke ellers Ord manglede; denne Fordel staaer det endnu til os i en meget höj Grad at vinde, ved efterhaanden at hævde de nordiske Ords Anseelse ved Siden af de fremmede, vi allerede have; hvilke store Fremskridt der allerede ere gjorte dertil med den ny Periode i den danske Digtekunst, som begynder med Öhlenschläger, er bekjendt.

Exempler paa saadanne ensbetydende Ord af nordisk og tysk Oprindelse ere: *maal* eller *tunge*, *Sprook*, *Sprog*; *vaade*, *Fare*; *ynnest*, *Gunst*; *maade*, *Vis*; *brøst*, *Mangel*; *frels*, *fri*; *tryde* (Sjælens Klagem., isl. *þrjóta*), *mangle*; *understande*, *forstaa*; *orsage*, *undskylde*, o. s. v. (See ogsaa især P. E. Müller om det isl. Sprogs Vigtighed, S. 62. Rask om det isl. Sprogs Opr. S. 24-25).

De tyske Ord, som i denne Periode eller endog endnu senere optoges i Dansken, kan ofte kjendes derpaa, at de ej fölge de Overgangslove, som gjælde for andre Ord, der have gjen-

nemgaaet de forrige Perioder. Tvelydene vare, som vi have seet, allerede tabte i ældste Dansk, men findes igjen i enkelte Ord i tredie Periode, saasom *keyse* for *kese*, *eigen* for *egen*, Endelsen *-heyd* for *-hed* (172); de haarde Medlyde vare ved Begyndelsen af tredie Periode gaaede over til blöde, men vi have endnu Ord, som *stötte* af t. *stützen*, ældre d. *at stydhiæ*, isl. *at styðja*, afledt af *stoð*, hos Peder Laale Nr. 71 *styd*, og endnu tilovers i Ordet *Rygstød*, sv. *stöd*, *at stödja*; saa og *at varte*, *opvarte* af t. *warten*, i Skaanske Lov *warthæ (vardæ)*; *en Vert*, af t. *Wirth*, isl. *vörðr*, o. desl.

Formedelst den store Sprogblanding sammenstilles ofte i tredie Periode tvende Ord af samme Betydning, saa at det sjældnere og mere bekjendte, det nordiske og tyske Ord, eller, naar Stammen til begge er den samme, det ene med nordisk, det andet med tysk Endelse, staae ved Siden af hinanden; f. E. *døn oc luct* (Sjælens Klagemaal); *uhørighet oc uhørsome* (Kristoffer af Bajerns Stadsret for Kbh.), her sammenstilles Endelserne *-het* af t. *-heit*, og *-some* af isl. *-semi*, som om man tænkte, at skulde nogen ikke forstaae den ene, saa maatte han vel forstaae den anden; *styld oc thyveri*, *bradh dødh ællær gay dødh* (Ribe Stadsret); *gønst och wildh*, *fig oc gyre* (Rimkrönnik.); *at tyge eller winde* (at vidne) *paa then almindelighe ting* (Om Irringer og Uenighed i Ribe, Ny D. Mag. 2 D. S. 276), o. desl. Disse Exempler vise, hvorle-

des de ældre Udtryk, og de nordiske ved Siden af de tyske kunde gaae tabte, da man naturligvis beholdt det mest bekjendte Ord, naar man endelig fandt, at eet kunde være nok til at udtrykke Meningen.

I fjerde Periode er Sproget især stærkt germaniserende, da mange gamle nordiske Ord allerede nu vare tabte; men til de andre fremmede kom nu tillige en stor Mængde latinske, franske og maaskee nogle faa fra andre sydlige Sprog. De latinske maatte især anvendes som videnskabelige Kunstord, saasom *Subjectum*, *Arithmetica*, *Oratoria*; de franske fik uden Tvivl först Indgang i Krigsvæsenet, saasom *occupere*, *petardere*, *retirere*, *Armee*, *Guarnison*, *Infanteri*, *Alliance* (jf. P. Syvs Betænkn. om det cimbr. Spr. S. 70 fgg.), men de bleve ogsaa snart iblandt de höjere Stænder almindelige i det daglige Liv og dets Udtryk; saasom *travaillere*, *patientere*, *advisere*, *præparere*, *meritere*, *revangere*, *Compagni* (Selskab), *Conversation*, *Consideration*, *Respect*, *Reputation*, *Discretion*, *Assistence*, o. s. v. De Lærde blandede hele latinske og danske Sætninger imellem hinanden; Statsmændene fyldte deres Stil med franske Ord.

Sammenstillingen af nordiske og fremmede Ord blev da endnu mangfoldigere; saasom *secundere*, *hjelpe og undsette*; det var nu, som om man paa een Gang talede til tre Personer, een som forstod Dansk, en anden Tysk, en tredie Fransk. Peder Syv (Betænkn. over det cimbr.

Sprog, S. 73) siger herom ret naivt: „andre, kunne de faa en fremmed glose sidst i Meningen, tænke, at det skal gifve et synderligt klem og eftertryk, naar det dog er ikkun en sladder om det samme; f. E. frelse og conservere; indbyde og invitere." Denne Uskik vedvarede dog, som bekjendt, endnu længe efter Holbergs Tid, der, ihvorvel han fortræffelig raillerede den i sine Komedier, dog selv gjorde sig skyldig i samme Fejl; og som disse Linier vise gaae de franske Ord endnu den Dag i Dag som husvante omkring iblandt os.

De i fjerde Periode optagne tyske Ord havde i Almindelighed ogsaa et langt mere afstikkende Udseende imod Sprogets egne, end de siden have faaet, hvorfor ogsaa mange siden igjen ere faldne bort; saasom *öjenskinligen*, *Befalingskebbere*, *Underskedt*, *forwitziger*, *gemæs*, *mangelhaftig*, *at gereiche* (til Ære), *allerwille*, o. desl. Hvorledes endelig den hele Udtryksmaade, med Tid og Sæder, forandrede sig, ville vi endnu kun oplyse med et Par Exempler, da en omstændelig Udvikling deraf ej vedkommer denne Afhandling; naar Laurenberg i et af sine Skjemtedigte (udkomne 1652) dadler den herskende Titelsyge, anförer han blandt andet „og en Skoflikker arm han vil nu *Schuster* hedde;" vor Tids Hr. Pageinformator N. N. hed i Frederik den andens Tid Niels som læser med Drengene (Pontopp. Orig. Hafn. S. 264).

239. Ligesom Sprogets grammatikalske Form

omtrent ved Slutningen af fjerde Periode gik over til dets nuværende, saaledes tabtes ogsaa omtrent ved samme Tid de gamle Ord i det almindelige Sprog; hos Gerner (Epitome phil. dan. S. 27) og Peder Syv (Betænkn. S. 84 fgg.) findes anförte som gamle Ord, der sammesteds forklares, saadanne som *tröster*, tre Gange; *snimen*, kort Tid; *Fore*, Færd; *Anled*, Ansigt; *Fiig*, Attraa; *forn*, gammel; *Istæde*, Stigböjle; *jæve*, tvivle; *Time*, Tid; *vandsygtig*, vattersottig; *Vant*, Mangel; *Viide*, Straf. Kun hos Digterne vedligeholdt sig naturligvis endnu lang Tid efter en Del af det gamle Ordforraad; i Fortalen til Bordings Poetiske Skrifter (Kbh. 1735) finder man f. E. opregnet blandt Ord, som forekomme i hans Skrifter: *deert*, *Fore*, *forsnimen*, *Jamling*, *Kæde* (Munterhed), *Mude*, *stinder*, o. fl.

240. De fra de sydlige Sprog i Dansken optagne Ord staae aldeles uden Sammenhæng med Sprogets övrige Forraad, og ere derfor for största Delen blevne omformede eller erstattede med andre almenforstaaelige danske Ord. De tvende Hovedkilder til Sprogets Ordsamling ere altsaa Islandsken og Tysken. Det nöje Slægtskab, der findes imellem begge disse Sprog, gjorde det muligt, at de lode sig forene i eet Tungemaal. Men uagtet de tyske Ord maaskee i Antal ere ligesaa mange, som de nordiske, saa har dog det danske Sprog, i det mindste i sit Grundlag, bevaret den nordiske Karakter. Dette

kan oplyses ved at anvende paa vort Sprog tvende af Prof. Rask (om det nord. Sprogs Opr. S. 35 og 41) fremsatte Regler.

I Fölge den ene af disse Regler har et Ord ikke hjemme i et Sprog, hvor det staaer ligesom enkelt og afbrudt, uden nogen synlig Oprindelse og uden Afledsord, eller dog kun med faa. Dette er Tilfældet med adskillige tyskagtige Ord, saasom *traurig*, der staaer uden Stamme og Afledning, medens vi derimod af *Sorg* have *sörge*, *sörgelig*, *sörgmodig*, o. s. v. Saadanne Ord, som *gewaltig*, *nüchtern* o. lign., der ere gode gængse Ord i det tyske Sprog, have derfor noget stödende for et dansk Öre, hvilket ej kunde være Tilfældet, hvis vort Sprog laa nærmere ved det tyske, end ved det gamle nordiske.

Endnu vigtigere er den anden Regel, i Fölge hvilken et Sprog, ihvor blandet det end monne være, hörer til samme Sprogklasse som et andet, naar de have de væsentligste, sandseligste, uundværligste og förste Ord, Sprogets Grundvold, tilfælles. Betragte vi i denne Henseende vore förste, sandseligste Ord, da ere disse enten tilfælles for Islandsken og Tysken, saasom *himin*, Himmel; *jörð*, Erde; *eyra*, Ohr; *auga*, Auge; *hönd*, Hand, og Dansken kan da have modtaget dem fra begge, men kommer dog i Almindelighed de islandske nærmest; eller og de i Islandsken og Tysken ere forskjellige, og da har Dansken de islandske, saasom *höfuð*,

Hoved, *Kopf; lær*, Laar, *Schenkel; stór*, stor, *gross; lítill (lítinn)*, liden, *klein; hestr*, Hest, *Pferd*, o. s. v. Först naar man fra de sandselige Udtryk gaaer over til de oversandselige, begynder Betydningen af danske Ord at nærme sig de tyskes; saasom isl. *ríkr* (mægtig), d. rig, t. *reich;* isl. *feigr* (Döden nær), d. fejg, t. *feige*, o. desl. Dette er en naturlig Fölge af, at næsten al dybere Tænkning er bleven vakt hos os og vejledet af tyske Mönstre, medens vi derimod i den gamle nordiske Literatur ikke have et eneste egentlig filosofisk Skrift. Imidlertid er dog i selve Afledningerne, om disse end ere formede efter tysk Maade, Grundlaget i Almindelighed nordisk; saasom *Samvittighed*, isl. *samvitska*, t. *Gewissen*, hvor Afledsendelsen *hed* vel er tysk, men den övrige Del af Ordet nordisk; *Sandhed*, *Sandfærdighed*, t. *Wahrheit*, *Wahrhaftigkeit*, o. desl. Og saaledes kan altsaa Betragtningen over det danske Sprogs Beskaffenhed sluttes med den for enhver danskfölende Mand dyrebare Sandhed, at ihvorvel Sproget i Tidernes Omskiftelse, inden- og udenfra, har, ligesom selve Riget, været udsat for mangen Fare, ja end ikke været langt fra at oplöses, saa har det dog efter enhver Kamp hævet sig paa ny og uagtet al fremmed Indflydelse, saavel i grammatikalsk som i lexikalsk Henseende, bevaret sin Selvstændighed.

Rettelser.

S. 103 L. 10 nedenfra uvæsentlige l. uvæsentligt.
— 108 — 5 *hælþ* l. *hæfþ*.
— 139 — 4 nedenfra hvoirmod l. hvorimod.
— 164 — 8 Tiog l. Tjog.
— 174 — 5 nedenfra *sókn* l. *sóknar*.
— 244 — 1 s. l. sv.
— 288 — 15 Tanke l. Takke.

Paa flere Steder er blevet staaende *c* for *e*; saadanne Fejl bedes den velvillige Læser at oversee.

Indhold.

UNIVERSITY OF MICHIGAN
3 9015 01411 6795

